

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра історії України

УКРАЇНКА МОЛОДА

Випуск 14

Житомир – 2026

Рекомендовано до друку Вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 12 від 26 червня 2026 р.)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Гінда В. – канд. іст. наук, ст. наук. співр. відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України.

Гуцало Л. – канд. іст. наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Україніка молода: збірник статей. Випуск 14. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2026. 83 с.

Науковий редактор: Стельникович С. В., д-р іст. наук, професор, завідувач кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Відповідальний редактор: Ковальчук І. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Технічний редактор: Ковальчук І. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Статті друкуються в авторській редакції. Редактори можуть не поділяти окремі позиції авторів та не несуть відповідальності за зміст та фактичне наповнення статей.

Розміщені у збірнику статті стосуються таких науково-дослідних напрямків: історія України, історичне краєзнавство, українознавство, національні та гендерні студії, юдаїка, полоністика, біографістика.

Матеріали збірника розраховані на науковців, студентів, вчителів шкіл, ліцеїв, гімназій, усіх, хто цікавиться історією України.

ЗМІСТ

Розділ 1

СЕРЕДНЬОВІЧНА, НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ І ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Слобожан А. Трансфер артилерійських практик Речі Посполитої до Гетьманщини у середині XVII століття	5
Сторчевой М. Зовнішньополітична стратегія Богдана Хмельницького щодо Османської імперії	7
Ніколаєвський М. Конфлікт між Павлом Полуботком і Малоросійською колегією у контексті відстоювання автономії та прав Козацької держави	11
Піхоцька О. Вплив суспільно-політичних умов Російської та Австро-Угорської імперій на формування українських політичних партій	15
Завадська Л. Культурно-просвітницька діяльність української інтелігенції Наддніпрянщини на початку XX століття	20
Ліхолод Є. Державотворчі процеси в Україні в період Гетьманату Павла Скоропадського: здобутки та суперечності	24
Марчевська Я. Можливості інтеграції матеріалів про локальні повстанські та отаманські рухи 1917–1921 рр. до шкільного курсу історії України	28
Кравчук У. Вплив європейських тенденцій на українське мистецтво 1920–1930-х рр.	31
Борківська В. Українське кіномистецтво у світовому культурному просторі (1920–1930-ті рр.)	34
Титюк О. Використання джерел особистого походження (мемуарів та свідчень) як засіб об'єктивізації теми окупації на уроках історії	36
Михайленко М. Поліська Січ Т. Бульби-Боровця у початковий період німецько-радянської війни	39
Пигина Д. Проблеми та перспективи вивчення повсякденного життя у підручниках НУШ з історії України в 7 класі	42
Стаднік А. Компетентнісний підхід НУШ у вивченні речових і візуальних джерел на уроках історії	46
Ковальчук М. Сутність і класифікація інтерактивних методів навчання у сучасній педагогіці	49
Дубина М. Принципи та методи організації позакласної роботи з історії	52

РОЗДІЛ 2
МАТЕРІАЛИ ХХІ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«НАШ РІДНИЙ КРАЙ: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ»
(Житомир, 9 квітня 2026 р.)

Валіуліна М., Куліда О. Гайдамацький виступ під проводом Верлана	55
Мороз А., Сидорова Є. Жінки-козачки	59
Лаговська Є. Прага та Париж як політичні, видавничі й інтелектуальні центри української еміграції міжвоєнного періоду	63
Денечко І. Козацька спадщина як туристичний та культурний бренд України	67
Хомінець Т. Популяризація козацької спадщини у сучасних медіа, кіно та комп'ютерних іграх	69
Тисяк В. Козацька культура як фактор єднання українського суспільства під час військового конфлікту	71
Шаган А. Соборність, свобода, гідність: козацькі ідеали в умовах війни	74
Маркевич Є., Сокоринська М. Дитяча волонтерська допомога збройним силам України на території сучасної Дніпропетровщини як форма національного спротиву збройній агресії Російської Федерації протягом 2022–2025 років	76
Маківська С. Чорнобильська катастрофа в індивідуальному вимірі: усна історія як джерело формування національної пам'яті	79

РОЗДІЛ 1

СЕРЕДНЬОВІЧНА, НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ І ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Слобожан Артем,
здобувач 41 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професорка кафедри історії України Білобровець О. М.)

ТРАНСФЕР АРТИЛЕРІЙСЬКИХ ПРАКТИК РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ДО ГЕТЬМАНЩИНИ У СЕРЕДИНІ XVII СТОЛІТТЯ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. У ранньомодерний період артилерія поступово перетворюється на один із визначальних чинників військової могутності держав, виступаючи не лише технічним засобом ведення війни, а й показником рівня організації військової справи. Для держав Центрально-Східної Європи, зокрема Речі Посполитої та Гетьманщини, розвиток артилерії відбувався в умовах постійних воєнних конфліктів і обмежених ресурсів, що зумовлювало специфіку її функціонування. Особливої уваги потребує питання трансферу військових практик, адже формування артилерії Гетьманщини значною мірою відбувалося під впливом інституційних і матеріальних моделей Речі Посполитої. Водночас цей процес не зводився до простого копіювання, а мав характер адаптації до нових соціально-політичних умов. Саме це зумовлює актуальність дослідження механізмів запозичення та трансформації артилерійських практик.

Аналіз джерел та літератури. Дослідження ґрунтується на поєднанні узагальнюючих праць і спеціалізованих студій. Важливе значення має праця Б. Гнатевича та І. Крип'якевича, в якій висвітлено ранній етап формування козацької артилерії, її організацію та місце у військовій структурі [1]. Суттєвий внесок у вивчення артилерії Гетьманщини здійснив О. Сокирко, який детально проаналізував її організацію, фінансування та технічний стан у XVII–XVIII ст. [4; 5]. Окрему групу джерел становлять популярно-наукові матеріали, зокрема відеолекції О. Заремби, які містять узагальнену інформацію щодо реформування та функціонування артилерії Речі Посполитої у XVII ст. [2; 3].

Метою статті є аналіз процесу трансферу артилерійських практик з Речі Посполитої до Гетьманщини у середині XVII ст., а також визначення характеру їх адаптації в умовах козацької держави.

Виклад основного матеріалу. На початку XVII ст. артилерія Речі Посполитої не була сталим елементом війська: у мирний час вона не обслуговувалася, а до бою готувалася ситуативно [3]. Це спричиняло дефіцит кадрів і низьку ефективність, що проявилось під час кампаній, зокрема під

Смоленськом. Таким чином, проблема мала не технічний, а інституційний характер.

Реформа Владислава IV 1637 р. була спрямована саме на подолання цієї нестабільності. Введення «другої кварти» забезпечило регулярне фінансування артилерії, перевівши її з епізодичного утримання на постійну основу [3]. Одночасно створення посади «старшого над арматою» означало централізацію управління і розмежування фінансових та військових функцій. Уперше артилерія отримала ознаки окремої адміністративної структури.

Проте ця інституціоналізація залишалася неповною. Соціальна база артилерії не змінилася: гармаші походили переважно з ремісничого середовища, а шляхта не інтегрувалася в артилерійську службу [3]. Унаслідок цього артилерія залишалася периферійною щодо військової культури Речі Посполитої і не перетворилася на повноцінний рід військ.

Саме ця модель – із централізованим управлінням, але слабкою кадровою інтеграцією – стала відправною точкою для Гетьманщини. На ранньому етапі козацька артилерія формувалася стихійно за рахунок трофеїв і локального виробництва [1, с. 349–351]. Однак уже в середині XVII ст. відбувається її швидка інституціоналізація.

Ключовою відмінністю стало формування ієрархічної структури: генеральна, полкова та сотенна артилерія утворювали цілісну систему управління [4]. Генеральний обозний, який очолював артилерію, входив до вищої владної ієрархії, що забезпечувало її політичну вагу. На відміну від Речі Посполитої, артилерія тут була інтегрована у центр прийняття рішень, а не залишалася допоміжною службою.

Фінансова організація водночас поєднувала елементи запозичення і відмінності. Нормативне регулювання утримання артилерії в Гетьманщині нагадувало практики Речі Посполитої [4], але фактичне фінансування було децентралізованим. Полкові й сотенні гармати утримувалися за рахунок місцевих ресурсів, що робило систему залежною від можливостей громад. Це обмежувало ефективність навіть за наявності формальних інституцій.

Наслідки такої моделі чітко проявляються у співвідношенні кількості й боєздатності. У XVIII ст. артилерійський парк Гетьманщини налічував до 300–400 гармат [5, с. 137], однак лише близько двох третин були придатними до використання. Отже, проблема полягала не у відсутності озброєння, а в нестачі ресурсів для його підтримання. На відміну від Речі Посполитої, де ключовим було організаційне відставання, у Гетьманщині визначальною стала фінансова обмеженість.

Матеріальний аспект трансферу виявився у поширенні західноєвропейських зразків артилерії через Річ Посполиту. Перехід до легших і мобільніших гармат, характерний для реформ Владислава IV, створював передумови для уніфікації калібрів [2]. У Гетьманщині ці тенденції реалізувалися частково: артилерійський парк залишався різномірним через різні джерела його формування. Лише у XVIII ст. з'являються спроби уніфікації, зокрема за гетьманування Кирила Розумовського, була здійснена орієнтація на гармати калібру 3–3,5 фунта [5].

Висновки. Таким чином, трансфер артилерійських практик мав вибірковий характер. Гетьманщина запозичила принципи організації та окремі технічні рішення, але реалізувала їх інакше. Якщо в Речі Посполитій артилерія залишалася допоміжною і частково маргінальною, то в Гетьманщині вона стала структурно оформленим елементом військової системи. Водночас децентралізоване фінансування та обмежені ресурси не дозволили повністю реалізувати цей потенціал.

Отже, трансфер артилерійських практик у середині XVII ст. був процесом адаптації, а не копіювання. Його результати визначалися поєднанням запозичених інституційних рішень і внутрішніх можливостей козацької держави, що зумовило як розвиток, так і обмеження артилерії Гетьманщини.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гнатевич Б., Крип'якевич І. Історія Українського Війська. Львів : Світ, 1992. 702 с.
2. Заремба О. Артилерія Речі Посполитої. Ч. 1: Гармати / Haiduk Kamieniec. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=PRGOblpTSSE&list=PL47faErKSYjSC8GLzNJjxz1CYvReZ874T&index=34> (дата звернення: 20.04.2026).
3. Заремба О. Артилерія Речі Посполитої. Ч. II: Особливості використання гармат / Haiduk Kamieniec. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ceNdxRLhguY&list=PL47faErKSYjSC8GLzNJjxz1CYvReZ874T&index=32> (дата звернення: 23.04.2026).
4. Сокирко О. Артилерія Козацької держави: створення, розвиток, внутрішня організація (1648–1781 рр.). *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 27–49. URL: https://uahistory.co/journal/journal_2012_4/3.php (дата звернення: 25.04.2026).
5. Сокирко О. Гарматний парк Лівобережної Гетьманщини першої половини – середини XVIII ст. *Історія давньої зброї. Дослідження 2016: збірник наукових праць*. Київ: Ін-т історії України, 2017. С.408–422.

Сторчевой Михайло,
здобувач 31 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України **Ковальчук І. В.**)

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ЩОДО ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Тема зовнішньополітичних відносин Держави Війська Запорозького на чолі з гетьманом Богданом Хмельницьким є актуальною та важливою у загальній історії України. Адже той досвід, що був отриманий в дипломатичній сфері є повчальним та чинним з позицій державотворення України.

Аналіз джерел та літератури. Дослідження Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького займає чільне місце в сучасній українській історіографії. Одним із аспектів цієї теми є зовнішня

політика українського гетьмана. В загальних працях з історії України дипломатичні відносини Гетьманщини розглядали Дмитро Дорошенко [2], Орест Субтельний [6] та Наталя Яковенко [8]. Життю і різноманітним аспектам діяльності, зокрема й зовнішньополітичній, Богдана Хмельницького присвячені дослідження Івана Крип'якевича [4] та Януша Качмарика [3]. Тарас Чухліб у тематичній монографії висвітлив дипломатичні відносини козацької держави та Османської імперії [7].

Мета статті – висвітлити зовнішньополітичні відносини Богдана Хмельницького з Османською імперією.

Виклад основного матеріалу. Початок відносинам Б. Хмельницького із Османською імперією поклали відвідини козацькими послами Стамбула у 1647 р., внаслідок яких було укладено військовий договір, за яким гетьман мав надати допомогу султанові у боротьбі з Венецією під час Кандійської війни. Згодом, після смерті короля Владислава IV, Б. Хмельницький відряджає нове посольство до Порти, результатом якого стала угода гетьмана із султаном, укладена, ймовірно, влітку 1648 р. За умовами цього договору, гетьман Б. Хмельницький мав сплачувати султанові данину, надавати Османській імперії військову допомогу та віддати під турецьке підданство місто Кам'янець [7, с. 55–58].

Історикиня Наталя Яковенко наводить чітку паралель між взаємозв'язком перших дипломатичних відносин Б. Хмельницького з Портою та подіями, котрі відбувалися у самій імперії. Дослідниця, спираючись на свідчення польського мемуариста Голінського, висуває припущення, що гетьман, образившись на ігнорування султана Ібрагіма I, закликав яничар повстати проти нього. Натомість, яничари поставили султаном Мехмеда IV, який пообіцяв гетьманові допомогу проти Речі Посполитій, в обмін на передачу Порті Кам'янця [8, с. 195].

Протягом 1649–1650 рр. відбувалося поступове визнання Османською імперією протекції над Україною. Підтвердженням факту турецького протекторату, за твердженням Тараса Чухліба, є наказ султана кримському хану та силістрійському бейлербею підтримати власними військовими силами гетьмана Б. Хмельницького [7, с. 58].

З 1650 р. позначився новий етап козацько-османських відносин. Дипломати Високої Порти слідкували за перебігом подій в Україні і, можливо, за словами Івана Крип'якевича, через пораду кримського хана, султан намагався підпорядкувати Військо Запорозьке під свій протекторат [4, с. 151]. Необхідно взяти до уваги й той факт, що після відмови Московського царства підтримати козаків, логічним було те, що Б. Хмельницький відновив активні контакти із Портою. Гетьман звертається за допомогою до стамбульського воєначальника яничарів Бекташа-аги та очаківського бейлербея Мурада-паші зі своєю пропозицією щодо відновлення контактів із султаном. Мехмед IV відповів тим, що відправив до України посольство, очолюване Османом-агою [7, с. 59]. І. Крип'якевич наводить твердження, що султан вислав своє посольство до Чигирини після відвідин гетьмана послом Венеції, котрий запропонував йому укласти антитурецький союз [4, с. 151]. Дмитро Дорошенко

стверджував, що Б. Хмельницький, відмовившись від пропозицій посла Венеції, пояснював, що союз із Османською імперією мав забезпечити йому не лише допомогу, але і приязний нейтралітет з боку султана [2, с. 27]. Результатом цих переговорів стало те, що гетьман повинен був не допустити морських походів запорозьких козаків, не вступати до антитурецьких акцій та надалі підтримувати союз із кримським ханом. 5 серпня 1650 р. у своєму листі до Мехмеда IV гетьман Б. Хмельницький писав, що готовий стояти проти кожного неприятеля султана й надалі в згоді мати союз із татарами [1, с. 177].

Восени 1650 р. до Стамбула було відправлено козацьке посольство на чолі з полковником Антоном Ждановичем, яке отримало завдання прохати султана про допомогу у війні з Річчю Посполитою, зміщення молдовського господаря та отримати згоду на прийняття Україною турецької протекції [5, с. 139]. Перед від'їздом А. Ждановича до Чигирина, султан Мехмед IV вручив полковникові булаву для гетьмана Б. Хмельницького. У грудні 1650 р. гетьман приймав у Чигирині Османа-агу, який викладав Б. Хмельницькому умови султана щодо прийняття Україною турецької протекції [7, с. 60].

Н. Яковенко зазначає, що в оточенні султана не було одностайних думок щодо Козацької держави. Одні наполягали оминати увагою козаків, аби зберегти стабільні відносини з Річчю Посполитою, інші ж були схильні шукати вигоду із союзу з Військом Запорозьким. Зрештою, перемогла друга позиція і у 1651 р. до України було відряджене турецьке посольство із грамотою султана щодо прийняття козаками протекції Порти. Згодом, у 1653 р. османські послы призвели Б. Хмельницькому булаву, шаблю, бунчук і кафтан як клейноди правителя, який визнавав зверхність турецького султана [8, с. 195].

Напруження відносин Козацької держави із Портою почалося у 1651 р., коли Б. Хмельницький відмовився передати у володіння султана Кам'янець в обмін на військову допомогу. Після поразки під Берестечком, гетьман вмовляв Мехмеда IV аби кримський хан надалі продовжував допомагати козакам, втім султан висунув нові вимоги до козацько-турецького союзу, за якими гетьман мав сплачувати Порті данину та надати військову допомогу османським військам у війні з Венецією. Це спонукало гетьмана укласти Білоцерківський договір із Річчю Посполитою, У своєму листі до Мехмеда IV Б. Хмельницький так пояснював причини укладання договору: «Але тому, що підкріплення як з Криму, так і з Добруцької землі запізнилось, нам довелось укласти мир з ляхами. Однак залишаємось із татарським ханом у стійкій і віддавна непорушній приязні, якої хочемо додержатися до останньої хвилини нашого життя, як також хочемо бути вірнопідданими і Вашої Царської Милості» [1, с. 226].

У 1652 р. Б. Хмельницький відмовився йти з поляками у спільний похід проти Османської імперії і дипломатичні відносини із султаном поновилися. У березні 1653 р. до Порти виїхало козацьке посольство, яке просило султана підтвердити власною грамотою визнання зверхності над Україною. Планувалося, аби Військо Запорозьке стало частиною Порти. Невдовзі, своє посольство до України відправив і сам султан Мехмед IV. Османський посол запевнив гетьмана Б. Хмельницького, що султан зобов'язується надати козакам

військову допомогу та буде захищати Козацьку державу від іноземного втручання. За пропозицією турецького посла, Військо Запорозьке мало віддати під управління Портою Кам'янець, щорічно сплачувати султанові данину, за потреби надавати Османській імперії військову допомогу. До того ж, гетьман разом із своєю старшиною мав скласти султанові присягу на вірність від усього населення України та скликати Генеральну раду, яка б легітимізувала та ратифікувала козацько-турецький договір [7, с. 63–64].

Втім, скликана козацька рада у липні 1653 р., відмовилася приймати умови султана. На думку Т. Чухліба, причина відмови від османської протекції полягала у тому, що вона була певним відволікаючим маневром у зовнішній політиці Б. Хмельницького. Османський протекторат мав відвернути увагу польських урядовців від відносин Б. Хмельницького із московським царем Олексієм Михайловичем [7, с. 64–65]. Крім того, можна висловити припущення, що причиною відмови від протекції султана слід вважати також те, що під час молдовських походів Богдана і Тимоша Хмельницьких, козацькі війська у міжусобній боротьбі за престол молдовського господаря підтримали Василя Лупула, який виступав проти васальної залежності Молдовського князівства від Османської імперії. Це, на думку Н. Яковенко, і відклало вирішальний акт про об'єднання Війська Запорозького із Османською імперією [8, с. 196]. У подальшому, Б. Хмельницький зблизиться із Московським царством і турецька політика гетьмана була зведена нанівець.

В українській історіографії козацько-османські відносини Б. Хмельницького оцінюються переважно як один із визначальних чинників дипломатичної діяльності гетьмана. Д. Дорошенко стверджував, що Б. Хмельницький формально писав про службу й підданство турецькому султанові та сам гетьман, за твердженням Д. Дорошенка, не вважав себе васалом султана і його союз із Портою слід вважати політичним [2, с. 27]. І. Крип'якевич стверджував, що Б. Хмельницького до дипломатичних відносин із султаном підштовхували умови війни із Річчю Посполитою і сам гетьман намагався «утримати при собі вередливого кримського хана, а також розраховував на участь турецьких військ у війні з Польщею» [4, с. 153], Орест Субтельний вказував, що для Хмельницького султан був зручним кандидатом для захисту України. Крім того, султан, зазначає О. Субтельний, був доволі могутнім для захисту Україну від поляків та був далеким від внутрішніх подій [6, с. 171–172]. Н. Яковенко підкреслює, що Портою обіцяла Б. Хмельницькому більші права, ніж у інших васалів султана, зокрема кримського хана. На думку Н. Яковенко, пропонувалася вельми пільгова васальна залежність, що і спонукало гетьмана вести переговори із султаном [8, с. 196]. Як стверджує польський історик Януш Качмарчик, гетьман Б. Хмельницький не прагнув віддавати Україну під турецький протекторат, а лише визнавав, що кращим способом утримати при собі кримських татар і їхню військову допомогу, буде міцний союз із Високою Портою [3, с. 121]. Найповніше тему козацько-османських відносин у сучасній українській історіографії досліджує Т. Чухліб. Розглядаючи домовленості Б. Хмельницького з Османською імперією, він зазначає, що Б. Хмельницький,

спираючись на традиції козацької дипломатії, зміг забезпечити входження Козацької держави до міжнародної спільноти на умовах визнання себе васалом турецького султана [8, с. 57].

Таким чином, відносини Б. Хмельницького з Османською імперією були одними із визначальних у зовнішній політиці гетьмана. Ще напередодні свого повстання, він звертався по допомогу до турецького султана. Поступово Османська імперія визнавала Козацьку державу і прагнула отримати її зверхність, однак через дипломатичні переговори Б. Хмельницького із Річчю Посполитою і Московією, відносини гетьмана з султаном напружувалися. Остаточно ідея турецького протекторату була зведена нанівець через непідтримку козацькою радою цієї ідеї, а також через зближення Б. Хмельницького до прийняття зверхності московського царя. В історіографії дослідники одностайні щодо думки про те, що Б. Хмельницький розглядав союз із султаном як тимчасове явище та лише формально гетьман визнавав свою васальну залежність від Порти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / упоряд.: І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. 740 с.
2. Дорошенко Д. Нарис історії України. Київ : Глобус, 1992. Т. 2: (від половини XVII століття). 349 с.
3. Качмарчик Я. Богдан Хмельницький. Перемишль-Львів : Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі, 1996. 326 с.
4. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. Львів : Світ, 1990. 408 с.
5. Нариси з історії дипломатії України / О. Галенко та ін. Київ : Альтернативи, 2001. 736 с.
6. Субтельний О. Україна. Історія. Київ : Либідь, 1993. 720 с.
7. Чухліб Т. Козацька Україна і султанська Туреччина: від війни до миру. Київ : Арій, 2024. 384 с.
8. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ : Генеза, 1997. 380 с.

Ніколаєвський Микола,
здобувач 41 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України **Ковальчук І. В.**)

КОНФЛІКТ МІЖ ПАВЛОМ ПОЛУБОТКОМ І МАЛОРОСІЙСЬКОЮ КОЛЕГІЄЮ У КОНТЕКСТІ ВІДСТОЮВАННЯ АВТОНОМІЇ ТА ПРАВ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. У XVIII ст. боротьба за збереження автономії Гетьманщини стала одним із ключових викликів для української еліти. Протистояння Павла Полуботка з

Малоросійською колегією є яскравим прикладом напруги між місцевими традиціями самоврядування та централізаторською політикою Російської імперії. З огляду на сучасні процеси децентралізації, вивчення історичного досвіду автономних прагнень є важливим не лише в академічному контексті, а й для усвідомлення тяглості української політичної думки.

Аналіз джерел та літератури. Постать Павла Полуботка в історіографії трактувалася по-різному. Микола Костомаров [6] ще в XIX ст. підкреслював моральний аспект його опору, зображаючи Полуботка як мученика за волю України. Віктор Горобець [2, 3] у працях 2010-х років пропонує найбільш виважене трактування: Полуботок – реформатор і консерватор водночас, що намагався вписати автономію в реалії імперського устрою. Володимир Кононенко [5] вказує на модернізаційний характер його реформ, зокрема запровадження нагляду за старшиною та спробу обмежити корупційні практики. У статті «Інтелектуальна біографія Полуботка» детально аналізується сучасна історіографія, згадуючи імена О. Коваленка, А. Бовгирі, В. Шевчука. Вони підкреслюють не лише адміністративну, а й ідейну спадщину Полуботка, його бачення політичної легітимності та права.

Мета статті – проаналізувати сутність протистояння між Павлом Полуботком та Малоросійською колегією в контексті зусиль збереження козацької автономії як форми української державності.

Виклад основного матеріалу. Початок XVIII століття в історії Гетьманщини став періодом поступового обмеження автономії. Особливо загрозливими стали події після смерті гетьмана Івана Скоропадського у липні 1722 р. [7, с. 334–335]. Імператор Петро I, замість дозволу на обрання нового гетьмана, видав указ про створення в Глухові Малоросійської колегії – органу контролю над адміністрацією Гетьманщини, очоленого бригадиром Степаном Вельяміновим. Це призвело до фактичного двовладдя: з одного боку – наказний гетьман із генеральною старшиною, з іншого – новоутворена колегія керували Гетьманщиною [5, с. 103].

Перша Малоросійська колегія, створена указом імператора Петра I у травні 1722 р., являла собою адміністративний орган, покликаний встановити імперський контроль над фінансами, судочинством та управлінням на території Лівобережної України. Президентом колегії був призначений бригадир Степан Лукич Вельямінов, який мав широкі адміністративні та контрольні повноваження. На початку створення штат колегії складався з російських чиновників [2, с. 294–296]. З 1724 р., після арешту Полуботка та козацької старшини туди увійшли українські діячі, які отримали статус «правителів Генеральної військової канцелярії». Українську сторону представляли Глухівський сотник Іван Мануйлович, котрий виступав фактичним керівником цієї канцелярії, колишній полтавський сотник Іван Левенець, а також Федір Гречаний. Ці представники мали обмежені функції та були підпорядковані російському керівництву колегії, але їх присутність формально мала показати співпрацю місцевих адміністративних структур із імперською владою. За свідченнями істориків, ці чиновники були неактивними, і по суті виконувачами волі президента колегії Вельямінова [2, с. 344].

У цих умовах наказним гетьманом було обрано чернігівського полковника Павла Полуботка. Його обрання відбулося в серпні 1722 р., хоча формально він не мав усіх гетьманських повноважень, оскільки не був затверджений царським указом. Полуботок від самого початку своєї діяльності займав позицію захисника прав Гетьманщини і виступав проти повноважень Малоросійської колегії. Він не визнавав права Колегії втручатися у військові, фінансові та адміністративні справи, вказуючи, що згідно з умовами Переяславської угоди 1654 р. та подальшими статтями, Гетьманщина зберігала широкі права на самоврядування [6, с. 254].

Упродовж 1722–1723 рр. Полуботок здійснює низку реформ, які мали не лише адміністративний, а й політичний зміст. Зокрема, 19 серпня 1722 р. було видано універсал, який забороняв зловживання з боку старшини, впроваджував принцип колегіального судочинства замість одноосібного, а також запроваджував інститут асесорів – осіб, що здійснювали нагляд за виконанням законів у полках і сотнях. Ці заходи мали продемонструвати здатність української адміністрації до модернізації і самостійного управління без імперського втручання.

Водночас зростає напруга у відносинах із Малоросійською колегією. Полуботок неодноразово звертався до Сенату із запереченнями щодо компетенції Колегії, однак його звернення залишалися без реакції. Також Полуботок разом з генеральною старшиною неодноразово зверталися зі скаргами до Сенату про перевищення повноважень Вельяміновим. Все ж певних успіхів укази Полуботка та старшини зуміли досягти в період відсутності Петра I зокрема указ за 21 листопада 1722 р. який вирішував головні суперечності та непорозуміння між Малоросійською колегією та Генеральною військовою канцелярією на користь останньої. Згідно з цим указом місцевим життям мала завідувати військова канцелярія без відома колегії. Таким чином розширювалися автономістичні прагнення Полуботка і козацької старшини та розкривалась більша свобода дій в прагненнях до здобуття самостійності козацької (української) державності [5, с. 105–106].

Особливо важливим періодом у протистоянні Полуботка з Малоросійською колегією на чолі з Вельяміновим став від'їзд Петра I до Північного Кавказу у квітні 1722 р. Саме у цей час імператорська увага до Гетьманщини ослабла, і вищі кола управління Російської імперії тимчасово опинилися в руках князя Олександра Меншикова, який став фактичним регентом імперії у відсутність монарха. Меншиков, маючи на Лівобережжі маєтності та персональні інтереси, був схильний до компромісу з Полуботком і гетьманським урядом. Існують свідчення, що саме в цей період Меншиков погоджував деякі ініціативи Полуботка, зокрема стосовно розгляду судових справ про конфлікти навколо маєтностей. Цей період умовного «перемир'я» тривав недовго: наприкінці 1722 р. Петро I повертається до Санкт-Петербурга, де на його стіл лягають Коломацькі чолобитні. Реакція була різкою, що і стало причиною арештів [3, с. 140–143].

Наприкінці січня 1723 р., Вельямінов виїхав до Москви з наміром пожалітися на зухвалі дії Полуботка за відсутності імператора. Ці дії і

спонукали імператора після повернення з Перського походу викликати Полуботка разом з його оточенням до російської столиці. Попервах українську делегацію прийняли прихильно, що й спонукало наказного гетьмана подати чергові чолобитні. Наполегливість у відстоюванні власних прав та вольностей Полуботком дратувала Петра І. Фінальним акордом стає подання імператорові – так званих Коломацьких чолобитнів підготовлених Д. Апостолом. Основні вимоги полягали у відновленні права на вибори гетьмана, скасуванні Малоросійської колегії та припиненні зловживань у фіскальній політиці. Документи містили апеляцію до старих прав і вольностей та наголошували на порушенні договірної основи українсько-російських відносин [5, с. 113–116].

Після подання чолобитних Полуботка 10 листопада 1723 р. імператор був роздратований невиконанням указу від 23 червня 1723 р., що забороняв клопотатися гетьманськими виборами. У листопаді 1723 р. П. Полуботок, генеральний писар Іван Чарниш, Микола Ханенко, Григорій Грабянка і ще кілька старшин були заарештовані та кинуті у Петропавлівську фортецю [1, с. 105–115]. Їх справу розглядала Таємна канцелярія. У матеріалах слідства фігурували підозри щодо контактів із гетьманом у вигнанні Пилипом Орликом, хоча, жодних достовірних доказів цього не було.

Ув'язнення Павла Полуботка тривало понад рік. Він помер у неволі 29 грудня 1724 р. – за офіційною версією, від серцевої недостатності. Імперська влада не провела жодного відкритого судового процесу. Його смерть викликала резонанс не лише серед старшини, а й стала початком формування його постаті як символу опору імперській централізації [4, с. 36].

Висновки. Отже, конфлікт між Полуботком та Малоросійською колегією – це не просто суперечка між посадовцями. Це був глибокий політичний конфлікт між моделлю імперського абсолютизму та традицією українського самоврядування. Полуботок не закликав до повстання, він вів боротьбу в межах правової аргументації, спираючись на договірні статті і звертаючись до імператора як до гаранта. Саме в цьому його сила – і в цьому ж причина його політичної поразки. Він не встиг адаптувати стару політичну форму до нової реальності централізованої імперії. Проте його фігура лишається символом правового спротиву і прагнення до збереження української суб'єктності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бовгиря А. Слідство над Павлом Полуботком 1723 р. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2008. № 8. С. 105–115.
2. Горобець В. «Волимо царя східного». Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ: Критика, 2007. 464 с.
3. Горобець В. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра І; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Ін-т історії України, 1998. 321 с.
4. Зігатов В. Скарб і прокляття Павла Полуботка. До 280-річчя з дня обрання його гетьманом України. *Політика і культура*. 2002. № 35. С. 36.
5. Кононенко В. Модернізація Гетьманщини: проекти козацької адміністрації 1687–1764 рр. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2017. 305 с.
6. Костомаров М. Галерея портретів: Біографічні нариси. Київ: Веселка, 1993. 326 с.
7. Усі гетьмани України. О. П. Рєсєт, І. А. Коляда; худож.- оформ. А. С. Ленчик. Харків: Фоліо, 2007. 415 с.

Піхоцька Оксана,
здобувачка 31 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України **Ковальчук І. В.**)

ВПЛИВ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ УМОВ РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЙ НА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. У статті досліджується вплив суспільно-політичного устрою Російської та Австро-Угорської імперій на процес формування перших українських політичних партій наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Шляхом порівняльного аналізу визначаються ключові чинники, що зумовили різні темпи партійного будівництва в Галичині та Наддніпрянщині.

Аналіз джерел та літератури. Тематика створення і діяльності перших українських політичних партій є розробленою у сучасній українській історіографії. У контексті загальних процесів націє- та державотворення ця тема висвітлена в монографії Я. Грицака [2] й тематичних статтях О. Купріянчук [4; 5]. Діяльність Головної руської ради як прототипу політичної сили проаналізована в статті. Безпосередньому розгляду формуванню та діяльності перших українських політичних партій в Австро-Угорській та Російській імперіях присвячені статті С. Благовісного [1], А. Луценка [6], Т. Панфілової [8].

Мета статті – з'ясувати, яким чином відмінності між суспільно-політичними умовами Австро-Угорської та Російської імперій визначили темп, форму та програмні засади перших українських політичних партій.

Виклад основного матеріалу. Час виникнення політичних партій визначався поєднанням об'єктивних і суб'єктивних чинників. Вирішальну роль у цьому процесі відігравали рівень соціально-економічного та політичного розвитку суспільства, а також становлення інститутів громадянського суспільства, важливе місце серед яких посідали політичні партії. Протягом тривалого часу українські землі перебували у складі інших держав, через що українці були позбавлені права на власну державність, повноцінний розвиток освіти, мови та культури. Як зазначає Т. Панфілова, особливо складною була ситуація на Лівобережній Україні, яка входила до складу Російської імперії з її феодально-монархічною системою [8]. У цих умовах селянство було закріпачене та практично усунуте від будь-якої участі в суспільно-політичному житті, що значно ускладнювало формування політичних організацій.

Натомість на західноукраїнських землях ситуація розвивалася дещо інакше. Саме тут у ХІХ ст. поступово формувалися сприятливіші умови для

розвитку громадянського суспільства та боротьби за автономні права у складі Австро-Угорської імперії. За словами Я. Грицака, цьому сприяла політика австрійських монархів доби Просвітництва, насамперед Марії Терезії та Йосифа II, які прагнули виховати свідомих громадян як опору держави. Водночас важливим чинником стало поширення в Європі буржуазно-демократичних ідей після революцій 1848–1849 рр., відомих як «Весна народів» [2, с. 42]. Крім того, у другій половині XVIII ст. на цих землях було обмежено, а згодом ліквідовано панщину та послаблено залежність селян від поміщиків. Унаслідок цього західноукраїнські землі отримали більше можливостей для національного відродження та формування нової української еліти.

Важливим свідченням зростання національної та соціальної свідомості населення Галичини стало створення у Львові 2 травня 1848 р. Головної Руської Ради – першої української політичної організації. У процесі своєї діяльності вона підготувала низку вимог до австрійської влади. Серед яких особливе місце займала ідея поділу Галичини на Східну українську та Західну польську частини [11, с. 85]. Важливі зміни відбулися й у 1860 р., коли після ухвалення нової Конституції Галичина отримала автономію, власний сейм і крайовий уряд. Для порівняння, на українських землях у складі Російської імперії кріпацтво було скасоване лише у 1861 р.

Подальше зростання політичної активності та національної свідомості українців Галичини сприяло активному розвитку громадських організацій. Велику роль у цьому процесі відігравали товариство «Просвіта», Наукове товариство імені Т. Шевченка, організації «Сільський господар», «Народна торгівля» та інші [9, с. 131]. Їхня діяльність мала надзвичайно важливе значення, адже в умовах відсутності власної держави ці установи частково виконували функції, притаманні державним інституціям. Вони сприяли формуванню національної свідомості, об'єднанню українського суспільства та підготовці підґрунтя для майбутньої боротьби за незалежність і соборність України.

Тож, суспільно-політичний розвиток українських земель у XIX ст. відбувався в умовах бездержавності, що суттєво вплинуло на процес формування політичних ідей та організацій. Різницю між двома регіонами: в Галичині громадські організації діяли легально і нагромаджували інституційний досвід, який безпосередньо живив партійне будівництво; у Наддніпрянщині подібні структури функціонували в напівлегальному або підпільному режимі й не могли відкрито розвиватися в партійні організації. Ця різниця пояснює не лише хронологічну асиметрію у виникненні перших партій, а й відмінність їхніх програмних орієнтацій.

У Східній Галичині в 1890 р. була створена Русько-українська радикальна партія (РУРП) – перша українська партія європейського зразка. Її програма базувалася на ідеях наукового соціалізму, колективної власності, демократичних свобод та культурного розвитку. Партія виникла з ініціативи

студентського середовища, що гуртувалося навколо Івана Франка й Михайла Павлика, під ідейним впливом Михайла Драгоманова. Ідеологічні розбіжності всередині РУРП щодо співвідношення соціалістичних і національних пріоритетів згодом призвели до її розколу [3, с. 51–55]. У 1899 р. у Східній Галичині виникла Національно-демократична партія. Важливо зазначити, що вона та її наступниці – Українська народно-трудова партія (1919–1925 рр.) і Українське національно-демократичне об'єднання (1925–1939 рр.) – відігравали помітну роль у політичному, культурному та громадському житті на заході України впродовж кількох десятиліть [10]. Їхню соціальну основу становили переважно селяни, дрібні товаровиробники, національно свідомі інтелігенція та значна частина греко-католицького духовенства.

Ідейна криза серед радикалів і народовців, зумовлена подіями «нової ери» 1890–1894 рр., стала основною причиною створення Української національно-демократичної партії (УНДП) [1, с. 318–320]. Співзасновниками партії були: Іван Франко, Михайло Грушевський, Кость Левицький та Євген Левицький. УНДП остаточно сформувалася на початку 1902 р., ставши головною політичною силою українського національного руху в Галичині. Партія поєднала радикальні ідеї з досвідом народовців, створивши програму, орієнтовану на ширшу підтримку. Головною формою її діяльності була парламентська робота, а тісний зв'язок із культурно-просвітницькими та економічними організаціями допоміг посилити вплив на суспільство [1, с. 318–320]. Програма УНДП була поміркованою: основною метою партії стала автономія України в межах Австро-Угорщини, оскільки ідея повної незалежності розглядалася лише як далека перспектива. Вона мала працювати в рамках конституційної системи, брати участь у виборах і захищати інтереси виборців.

Упродовж ХІХ ст. у Наддніпрянській Україні поступово формувалися суспільно-політичні передумови виникнення українських політичних партій, що було пов'язано з активізацією національно-визвольного руху, поширенням європейських ліберальних та демократичних ідей, а також зростанням національної свідомості української інтелігенції. Незважаючи на різні заборони (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р. про русифікацію), у 1860–1870-х рр. поширився громадський рух української інтелігенції та студентства. Значний вплив на цей процес мали декабристський рух, діяльність масонських лож і особливо Кирило-Мефодіївське братство. У другій половині ХІХ ст. важливу роль відіграли громади, що об'єднували національно свідомих діячів та сприяли поширенню української культури, освіти й політичної думки навіть в умовах русифікаторської політики царизму. Завдяки старанням українських громадівців український рух з часом переходить до політичної діяльності.

На українських землях, що перебували у складі Російської імперії, процес формування багатопартійної системи активізувався лише під час революції 1905–1907 рр., коли було частково запроваджено конституційний лад. Проте

окремі українські партії виникли ще раніше. Зокрема, 11 лютого 1900 р. у Харкові представники студентських громад, серед яких Дмитро Антонович і Михайло Русов, заснували Революційну українську партію (РУП) – першу дієву політичну партію в Наддніпрянській Україні. Першим програмним документом якої стала брошура Миколи Міхновського «Самостійна Україна» [3, с. 53]. РУП була створена на засіданні студентських українофільських гуртків Харкова та Києва. Соціальною базою партії були студенти, вчителі, семінаристи й представники інтелігенції.

Маніфест «Самостійна Україна» проголошував повну незалежність країни. Разом із тим радикальні тези документа не отримали широкої підтримки навіть усередині партії [6, с. 153].

У 1904 р. РУП пережила кризу, яка призвела до розколу. Частина членів на чолі з М. Меленевським утворила Українську соціал-демократичну «Спілку», що співпрацювала з меншовиками РСДРП. Інша частина під керівництвом Д. Антоновича, В. Винниченка та С. Петлюри – залишилася незалежною. У грудні 1905 р. РУП змінила назву на Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП): у програмі партія виступала за автономію України, загальне виборче право, свободу слова, друку, зборів і скасування соціальних привілеїв. Попри активність, партія стикалася з внутрішніми суперечностями й не змогла здобути значної підтримки серед селянства, що обмежило її вплив.

Політичні партії відображали інтереси різних соціальних груп і брали активну участь у боротьбі за політичний вплив, поступово перетворюючись на важливий елемент політичної системи. Поява перших партій була зумовлена протистоянням різних ідеологічних напрямів: ліберальний рух виступав проти феодальних пережитків, консервативний – як відповідь на поширення ліберальних ідей, робітничі організації критикували капіталістичний лад, а комуністичні сили протиставляли себе соціал-демократії. Українські землі також були охоплені цими процесами [6, с. 152].

Наприкінці XIX – початку XX ст. багатопартійна система в Україні почала формуватися, але національні ідеї часто вступали в конфлікт із соціальними. Це призводило до організаційної розпорошеності й послаблювало позиції українських політичних сил [6, с. 154–155]. Попри це, діяльність перших партій стала фундаментом для формування національної свідомості, політичної культури та суспільних інституцій, що мобілізували суспільство навколо питань національного й соціального визволення.

Висновки. Проведений порівняльний аналіз засвідчує, що суспільно-політичні умови Російської та Австро-Угорської імперій мали визначальний вплив на характер, темпи та особливості формування перших українських політичних партій наприкінці XIX – на початку XX ст. У межах Австро-Угорщини відносно конституційний устрій, наявність парламентських інституцій та легальні можливості політичної діяльності сприяли більш ранньому виникненню партій. Водночас у російській імперії самодержавний режим, обмеження політичних прав і репресивна політика зумовили пізніше

формування партійних структур, їхню нелегальність та більш радикальний характер програмних вимог.

Отже, виникнення українських політичних партій стало закономірним результатом модернізаційних процесів і зростання національної свідомості, а також відповіддю українського суспільства на обмеження політичних прав у межах обох імперій. Попри відмінності у формах і стратегіях діяльності, ці партії виконали спільну історичну функцію, стали важливим інструментом політичної мобілізації українців і заклали підвалини для подальшої боротьби за державність у ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Благовісний С. Українські політичні партії: боротьба за відновлення державності (1917 р.). *Вісник Академії управління МВС*. 2007. № 1. С. 162–167.
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ століття. Київ: Генеза, 2000. 360 с.
3. Кульчицька О. В. Виникнення політичних партій: історичний аспект. *Наукові праці*. 2008. № 75. С. 51–55. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/history/2008/88-75-38.pdf> (дата звернення 24.04.2026).
4. Купріяничук О. В. Історіографія державницької ідеї як складової українського руху кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства всесвітньої історії*. Київ : ННДІУВІ, 2011. Т. XXVIII. С. 316–321. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kupriianchuk_Olha/Istoriografii_derzhavnytskoi_idei_iak_skladovo_i_ukrainskoho_rukhu_kintsia_KhIKh_pochatku_KhKh_st.pdf? (дата звернення 25.04.2026).
5. Купріяничук О. В. Політизація українського національного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст.: до новітньої історіографії проблеми. *Гілея. Серія: Історичні науки*. Вип. 23. С. 148–155. URL: <https://surl.li/tuefmq> (дата звернення 25.04.2026).
6. Луценко А. Багатопартійність на українських землях у кінці ХІХ – на початку ХХ століття. *Політичний менеджмент*. 2011. № 4. С. 152–159. URL: <https://surl.li/kiizyq> (дата звернення 26.04.2026).
7. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. Львів : ЛА «Піраміда», 2014. 612 с. URL: <https://surl.li/vgimlk> (дата звернення 26.04.2026).
8. Панфілова Т. О. Роль політичних партій у розвитку суспільства (на матеріалах Західної України першої половини ХХ ст.). *Ефективність державного управління*. 2013. Вип. 37. С. 95–106.
9. Пасіцька О. І. Економічне питання у програмах українських політичних партій та організацій Галичини кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 141(1). С. 131–137.
10. Хоменко В. О. Між Товариством українських поступовців та Українською партією соціалістів-революціонерів: політичний вибір Михайла Грушевського. *Сумський історико-архівний журнал*. 2017. № 28. С. 70–79.
11. Юрейко О. Головна руська рада і Центральна рада народова: особливості відносин. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2008. Вип. 10. С. 84–94.

Завадська Любов,
здобувачка 11 групи заочної форми здобуття освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професорка кафедри історії України **Білобровець О. М.**)

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Помітний вплив на розвиток національної свідомості українського народу, на активізацію процесів націєтворення мала культурно-просвітницька діяльність національно орієнтованої української інтелігенції. Саме завдяки здобуткам кількісно відносно невеликої частини населення український народ отримав можливість у березні 1917 р. безпосередньо розпочати державотворчий процес.

Аналіз джерел та літератури. У ході дослідження використані напрацювання вітчизняних дослідників питання українського національного руху початку ХХ ст. Так, у колективній статті за авторства Олександра Доніка, Богдани Опрі та Олександра Федькова висвітлено діяльність політичних партій та позицію українського селянства Російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. [1]. Надія Миронець проаналізувала ситуацію у середовищі українського громадсько-політичного руху початку ХХ ст. крізь призму особистого листування Євгена Чикаленка [2]. Ігор Ткаченко висвітлив видавничу діяльність Михайла Грушевського під наглядом імперських органів влади у 1907–1914 рр. [3]. У праці Вячеслава Яремчука здійснено компаративний аналіз української багатопартійності Наддніпрянської і Західної України впродовж 1899–1918 рр. та вплив партій на культурно-просвітницьку сторону життя українського суспільства [5].

Метою статті є розгляд культурно-просвітницької діяльності української інтелігенції у Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Російська імперська влада після революції 1905–1907 рр. в умовах реакції посилювала національний гніт. Запроваджено низку заборон, зокрема: декламування віршів українською мовою, виконання українських пісень, використання у друкованій продукції слів «Україна» та «Український народ». Вимушено припинили свою діяльність українські культурно-освітні товариства, освітні організації. У 1910 р. з'явився циркуляр прем'єр-міністра П. Столипіна, який забороняв «іногородцям», якими вважали всі народи Російської імперії, окрім росіян, створювати свої організації і товариства. У 1914 р. імперська влада не дозволила відзначити 100-річчя із дня народження Тараса Шевченка.

Варто відзначити, що ставлення українського селянства до інтелігенції, людей розумової праці, які на українській території часто були інонаціональними чи походили зі змішаних шлюбів, було неоднозначним. З

одного боку, до таких людей була повага як «вчених», грамотних, які могли розтлумачити нормативний документ («папір») чи публікацію у пресі, надати пораду (під час революції це були переважно провідники ліберальних і соціалістичних ідей) селянам, а з іншого – вчителі, лікарі, агрономи, ветеринари, які здебільшого особисто не працювали на землі й тому все ще асоціювалися серед селян із «панамі», «владою» та «містом» [1, с. 29–31].

Загальна діяльність демократичної інтелігенції на організаційному етапі націєтворення у Наддніпрянській Україні була пов'язана та орієнтована на пересічний народ, який ідентифікував себе з українською нацією. Осередками української інтелігенції, які проводили національно-культурну та громадсько-політичну діяльність упродовж другої половини XIX – початку XX ст. і об'єднували найвидатніших представників української інтелігенції були, якщо визначати новітнім терміном, громадські організації, які називалися громади.

Порівняно з першим етапом – збирання спадщини, громадівці вже діяли більш організовано, не лише проводили етнографічні дослідження, а й намагалися підвищувати освітній рівень українського селянства, пробуджувати його національну самосвідомість. Власними науковими роботами діячі громад безумовно довели існування українського народу як корінного населення українських земель та визначили його етнічні кордони. В громадівський рух доєдналися представники з різних українських регіонів – Лівобережжя, колишньої Гетьманщини та Правобережжя, яке тривалий період перебувало в складі Речі Посполитої і тому вважалося територією значного польського впливу [3, с. 22].

Зокрема, до найпотужнішої за складом і масштабом діяльності, Київської громади входили історики В. Антонович і М. Драгоманов, етнографи Ф. Вовк і П. Чубинський, лінгвісти П. Житецький та К. Михальчук, соціолог і економіст М. Зібер, історик права О. Кістяківський, статистик О. Русов, письменник і громадський діяч О. Кониський, письменник О. Косач, філолог В. Науменко, лікар, соціолог С. Подолинський, фольклорист І. Рудченко, композитор М. Лисенко, письменник і театральний діяч М. Старицький та ін.

Загальна чисельність київської громади складала понад 200 осіб. Громади такої ж спрямованості діяли в Полтаві, Харкові, Чернігові, Одесі та інших великих містах. Їх учасники засновували недільні школи та викладали в них, проводили збирання матеріалів із етнографії і фольклору, здійснювали друк української науково-популярної і наукової літератури [4, с. 122–124].

Упродовж 1907–1914 рр. український національний рух, попри урядові переслідування, продовжував зростати. Своєрідними осередками розвитку цього руху стали «Просвіти», які виникли ще під час революції у Києві, Катеринославі, Одесі, Кам'янці, Чернігові, Миколаєві, Житомирі та на Кубані.

Найвпливовішою серед «Просвіт» Наддніпрянщини була київська, до якої доєдналися провідні діячі українського руху, зокрема й громадівці. «Просвіти» на території Російської імперії, порівняно зі своїми західноукраїнськими побратимами, не створили єдиної організаційної структури. Кожна з них діяла окремо, більшості з них також було заборонено мати філії у селах.

Важливою заслугою діяльності «Просвіт» у період урядової реакції стало те, що вони підтримували українське національне життя. Основною метою діяльності «Просвіти» була культурницька робота: прочитання лекцій, організація українських тематичних вечорів і свят, вшанування ювілеїв діячів української культури, поширення української друкованої продукції, відкриття бібліотек тощо. Але їхня культурна діяльність в умовах урядових репресій набула політичного забарвлення і тим самим сприяла розвитку українського руху. Тому влада розпочала їхнє переслідування – робота неодноразово переривалася обшуками та перереєстраціями. У статут були додані різні обмеження і заборони. Найбільшого удару «Просвітам» завдав столипінський циркуляр 1910 р. «Про закриття деяких іноземних товариств...».

Внаслідок урядових переслідувань у 1914 р. продовжувала роботу лише катеринославська «Просвіта». Після початку Першої світової війни її діяльність усе більше спрямовувалася на допомогу біженцям із Галичини та Буковини, вдовам і сиротам загиблих вояків. Для цих категорій громадян при «Просвіті» було організовано дешеву їдальню, яка за період з 6 вересня 1914 р. по 1 вересня 1915 р. забезпечила 80454 обіди, у тому числі безкоштовними – 4129 вдів і сиріт померлих та 6383 біженців із Західної України.

Катеринославська «Просвіта» дбала також про створення сприятливого морального клімату для біженців-західняків у регіоні. Так, у місті було влаштовано цикл тематичних лекцій про Галичину, які завжди відбувалися із значним успіхом у переповненій залі та викликали щире співчуття місцевих українців до західноукраїнських братів [2, с. 520].

Український рух також адаптувався до нових умов реакції. Важливу роль у цьому питанні відіграло створення у 1908 р. Товариства українців-наступників (ТУП). Одним із його завдань якраз і було керівництво та координація діяльності різних українських груп у підпіллі.

Товариству вдалося об'єднати видатних представників усього спектру політичних напрямків українського руху: Миколу Порша, Володимира Винниченка, Симона Петлюру, Миколу Міхновського. Фактичним головою товариства був історик Михайло Грушевський, але офіційно ним керував колишній голова Української думської громади чернігівський адвокат і громадський діяч Ілля Шраг. Керівним органом ТУП стала рада, яка розташовувалася у Києві та обиралася щорічно на загальних з'їздах організації. Основна діяльність Товариства українських поступовців спрямовувалася на сферу культури (відкриття «Просвіт», гуртків, поширення українських видань), створення об'єднань із іншими організаціями для захисту політичних свобод українців, участь у виборах і робота в Державній Думі, поширення кооперативного руху. ТУП активно виступало за введення української мови в середній школі, судах, церковній сфері.

Діяльність ТУП не обмежувалася лише українськими землями, а отримала позитивний вплив на білоруський національний рух. Наприклад, відомо про контакти, які підтримував М. Грушевський з лідерами білоруського національного руху поетом Янком Купалом, істориком Вацлавом Власт-Ластовським, братами-публіцистами Антоном та Іваном Луцкевичами та ін.

Серед українських інтелектуалів того періоду варто відзначити діяльність Євгена Чикаленка – відомого українського громадсько-політичного та національно-культурного діяча, публіциста, мецената й видавця кінця XIX – першого десятиліття XX ст.

На його думку, після революційного 1905 р. відбулося значне поширення «Кобзаря» Т. Шевченка, що був символом бунтарства та боротьби за національну державу. Протягом п'яти років видання творів Тараса Григоровича безперешкодно поширювалося тиражами десятків тисяч примірників. Просте пояснення такого факту в тому, що імперська цензура не вникала у зміст «Кобзаря», вважаючи, що, крім «Думи мої...» і «Люби, чорноброва», в ньому немає нічого крамольного для влади.

Однак, як писав Є. Чикаленко в «Щоденнику» від 10 березня 1911 р. за «допомоги» «земляка» Михайла Лободовського цензура змогла побачити в «Кобзарі» «страшні місця про «“особи”» (царів). Як результат – видання повного зібрання творів Т. Шевченка конфіскували, а проти видавців, зокрема Товариства імені Шевченка в Петербурзі та Благодійного товариства, що видає корисні й дешеві книжки, розпочали «судову розправу». Є. Чикаленко звернув увагу на «роз'яснення» Сенату, в якому тлумачилося, що будь-яка культурна українська робота «загрожує громадському порядку» [5, с. 63–64].

Уже через рік, 26 лютого 1912 р., в Українському клубі Києва – літературно-мистецькій організації, яка об'єднала українських громадських діячів, науковців, письменників і художників був проведений традиційний Шевченківський обід. За неписаним, але прийнятим правилом, на нього були запрошені представники інших народів, зокрема росіяни, поляки, литовці, білоруси та євреї. Головою заходу обрали М. Грушевський, який виступив із короткою промовою про Тараса Шевченка як символ національного відродження українців, які хочуть жити в злагоді з сусідами.

Характерно, що активну діяльність Українського клубу, який регулярно влаштовував літературно-мистецькі свята, літературно-музичні та хорові вечори, лекції, було заборонено в жовтні 1912 р. Проте невдовзі він поновив роботу під назвою «Родина» [5, с. 580].

Висновок. Культурницька діяльність української інтелігенції (до складу якої входили видатні громадсько-політичні діячі, вчені, літератори, художники, композитори та інші) справила вагомий вплив на піднесення національної свідомості українського народу. Була створена мережа культурно-освітніх організацій «Просвіта». Водночас, імперською владою запроваджувалися численні заборони в національній культурній сфері: обмеження вживання української мови, видавничої та публічної діяльності, заборона діяльності культурно-просвітницьких товариств. Попри це, українські діячі зуміли об'єднати свої зусилля та кошти задля успішної роботи в справі українського націєтворення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Донік О., Опря Б., Федьков О. Політичні партії та селянство в українських губерніях Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціоментальні й інституційні чинники взаємодії. *Український історичний журнал*. 2021. № 2. С. 29–47.
2. Миронець Н. Н. Є. Чикаленко. П. Стебницький. Листування. 1901–1922 роки; упоряд. Н. Миронець та ін.; наук. ред. І. Гирич; вступ. ст. Н. Миронець, І. Старовойтенко; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ : Темпора, 2008. 628 с.
3. Ткаченко І. В. Науково-видавнича діяльність М. Грушевського під наглядом органів влади Російської імперії (1907–1914 рр.). *Український історичний журнал*. 2011. № 6. С. 55–67.
4. Українська революція 1917–1921 років є вершиною національно-визвольної боротьби та відродження української нації. URL: <https://dnipr.kyivcity.gov.ua/news/19404.html> (дата звернення: 15.04.2026).
5. Яремчук В. Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України: компаративний аналіз (1899–1918 рр.): монографія; Нац. акад. наук України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ: ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2012. 503 с.

Ліхолад Єлизавета,
здобувачка 31 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України **Ковальчук І. В.**)

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО: ЗДОБУТКИ ТА СУПЕРЕЧНОСТІ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Досвід Української Держави 1918 р. під керівництвом Павла Скоропадського є унікальним прикладом спроби побудови консервативної моделі державності в умовах революційного хаосу. Сьогодні, коли Україна знову виборює свою суб'єктність, аналіз помилок та здобутків Гетьманату дозволяє глибше зрозуміти механізми стабілізації державних інститутів.

Аналіз джерел та літератури. Тематика гетьманату П. Скоропадського досліджується українською історіографією упродовж тривалого часу – від часу його падіння в українській діаспорній історіографії і фактично до нашого часу. Безпосередній учасник подій гетьманату, міністр уряду Української Держави Дмитро Дорошенко описав тогочасні події крізь призму власного бачення [3]. Серед українських дослідників періоду державної незалежності Владислав Верстюк одним із перших узагальнено розглянув гетьманат П. Скоропадського в контексті подій Української революції 1917–1921 рр. [1]. Валерій Солдатенко та Павло Гай-Нижник із власних позицій висвітлили історію Української Держави П. Скоропадського [8; 2]. Олександр Ресент у біографічному дослідженні описав життя і діяльність П. Скоропадського [6].

Сам гетьман Павло Скоропадський, проживаючи вже в еміграції написав спогади про ключові події власного життя [7].

Мета статті – проаналізувати сутність гетьманського режиму, його реформаторський потенціал та причини внутрішньої кризи.

Виклад основного матеріалу. Квітневий переворот 1918 р. не був випадковим актом. Він став результатом глибокої системної кризи Української Центральної Ради. Політика соціалізації землі, відсутність дієвого держапарату та нездатність УЦР забезпечити виконання зобов'язань перед німецько-австрійськими союзниками призвели до втрати підтримки як з боку власників (землевласників, промисловців), так і з боку селянства.

29 квітня 1918 р. на Всеукраїнському з'їзді хліборобів П. Скоропадський був проголошений Гетьманом всієї України. Це означало зміну політичної парадигми: від соціалістичного експерименту до консервативного будівництва. Було оприлюднено «Грамоту до всього українського народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України», які фактично зосереджували всю повноту влади в руках Гетьмана, але декларували право приватної власності як фундамент культури й цивілізації.

Ця цитата пояснює, чому П. Скоропадський зважився на прихід до влади: «Я не засліплений і бачу всі хиби нашого побуту, але я вірю, що в українському народі є стільки здорових сил, що він вийде на чесну дорогу... Я бачив, що Україна гине, що вона стане здобиччю більшовизму, якщо не знайдеться сили, яка б зупинила цей розвал».

Державне будівництво за часів Гетьманату П. Скоропадського відзначалося залученням до управління інтелектуальної еліти та досвідчених управлінців. На відміну від попередньої влади, Гетьман зробив ставку не на партійну належність, а на професіоналізм («фаховість»).

Скоропадський часто нарікав на відсутність людей, які готові працювати на державу, а не на партії: «У нас на Україні всі хочуть бути міністрами, але ніхто не хоче працювати чорноробом... Моїм гаслом було: праця, праця і ще раз праця для створення міцного державного апарату, незважаючи на партійні прапори».

Ключову роль у стабілізації державних інститутів відіграли видатні українські діячі, які очолили стратегічні напрямки. Найперше варто виділити наступних осіб: Дмитро Дорошенко – міністр закордонних справ. Завдяки його дипломатичному хисту Україна розширила мережу посольств і консульств (понад 20 країн), а також вела складні переговори з Радянською Росією щодо встановлення кордонів; Микола Василенко – міністр народної освіти та мистецтва (пізніше Голова Державного Сенату). Він став ідеологом створення Української академії наук. Саме за його каденції було розроблено стратегію «лагідної українзації» через освіту та науку; Петро Стебницький – очолював комісію із розробки закону про державне громадянство. Він відстоював позицію, що громадянином України може бути кожен, хто визнає її державність, незалежно від етнічного походження, що було прогресивним кроком для того часу.

Гетьманат зміг подолати гіперінфляцію та хаос у грошовому обігу. Зокрема, було впроваджено гривню, яка забезпечувалася природними ресурсами та цукром. Станом на літо 1918 р. курс становив 1 карбованець = 2 крони = 1,33 марки. Це була одна з найстабільніших валют у Східній Європі.

Вперше в історії України було складено державний бюджет. Дохідна частина формувалася за рахунок монополії на горілку, цукор та тютюн.

Створено Державний банк та мережу кредитних установ, що дозволило відновити роботу цукрових заводів (виготовлено понад 25 млн пудів цукру за сезон).

Мабуть, найуспішнішим напрямком стала освіта. За 7,5 місяців правління було досягнуто наступних результатів. Відкрито близько 150 нових українських гімназій. Було видано понад 2 мільйони підручників українською мовою за державний кошт. Засновано два державні університети – у Києві (нині – КНУ ім. Тараса Шевченка став повністю українським за мовою викладання) та Кам'янці-Подільському (нині – КПНУ ім. Івана Огієнка). 14 листопада 1918 р. підписано наказ про створення Української академії наук. Першим президентом став Володимир Вернадський. На її розвиток було виділено величезну на той час суму – 1 мільйон карбованців. Створено Національну бібліотеку (нині – НБУ ім. Володимира Вернадського) та Національний архів, куди збирали документи з усієї України для збереження історичної пам'яті.

Незважаючи на опір німецького командування, П. Скоропадський розпочав розбудову регулярної армії. За планом армія мала налічувати 8 корпусів (близько 300 тис. вояків у мирний час). Було сформовано елітні частини: Сердюцьку дивізію (5 тис. осіб) та відновлено корпус Січових Стрільців під командуванням Євгена Коновальця. Відкрито військові школи для підготовки офіцерів, де викладання велося виключно українською мовою.

Гірка цитата Скоропадського про те, як німці заважали створенню українського війська: «Німці боялися нашої армії більше, ніж більшовиків. Вони робили все, щоб ми не мали жодної дисциплінованої частини, бо розуміли: сильна українська армія – це кінець їхньої диктатури на нашій землі».

Занепад Української Держави восени 1918 р. став результатом збігу несприятливих зовнішньополітичних обставин та глибоких внутрішніх протиріч, які режим не зміг розв'язати вчасно.

Головною дестабілізуючою силою стало аграрне питання. Хоча уряд П. Скоропадського розробив прогресивний закон, що обмежував землеволодіння до 25 десятин на особу, на практиці відбувалася реставрація старих порядків. Повернення поміщиків у супроводі німецько-австрійських загонів для відбирання землі у селян призвело до масштабних повстань (наприклад, повстання в Таращанському та Звенигородському повітах, де брали участь до 30–40 тисяч селян).

Створення Українського національного союзу (УНС) під головуванням Володимира Винниченка стало політичним центром спротиву, який об'єднав соціалістів, військових та частину інтелігенції проти «пронімецького» та «поміщицького» режиму.

Ключовим моментом, що визначив долю держави, став фінал Першої світової війни. 11 листопада 1918 р. Німеччина підписала перемир'я із державами Антанти. Німецькі та австрійські війська в Україні (близько 450 тис. осіб) втратили боєздатність і почали евакуацію, залишивши Гетьмана без єдиної реальної військової опори. П. Скоропадський намагався отримати підтримку країн Антанти (Франції та Британії). Проте Антанта висунула жорстку умову: підтримка лише тієї України, яка буде частиною «єдиної та неділимої Росії» у боротьбі проти більшовиків. Під тиском обставин Гетьман видав «Грамоту про федерацію з Росією». Цей документ проголошував Україну частиною майбутньої небільшовицької Російської Федерації. «Я знав, що цей крок викличе бурю серед щирих українців, але іншого виходу не було. Антанта не хотіла чути про самостійну Україну... Я сподівався, що федерація – це лише перепочинок, щоб врятувати край від більшовицької навали».

Це рішення стало політичним самогубством. Воно відштовхнуло від П. Скоропадського українську армію та патріотичні кола, які розцінили це як зраду державної незалежності.

У ніч на 14 листопада у Білій Церкві було сформовано Директорію УНР. Головною військовою силою повстанців стали Січові Стрільці на чолі з Є. Коновальцем.

18 листопада 1918 р. відбувся бій під Мотовилівкою – вирішальне зіткнення, де гетьманські війська (зокрема Сердюки) зазнали поразки. Після цього більшість підрозділів почали переходити на бік Директорії.

14 грудня 1918 р., коли війська повстанців увійшли до Києва, Павло Скоропадський підписав акт про зречення влади: *«Я, Гетьман всієї України, на протязі семи з половиною місяців прикладав усіх своїх сил, щоб вивести край з того тяжкого становища, в яким він перебуває...»*.

Висновки. Гетьманат П. Скоропадського 1918 р. був спробою синтезу української традиції та європейського консерватизму. Досвід П. Скоропадського вчить, що навіть найуспішніші економічні та культурні реформи приречені на поразку, якщо влада втрачає зв'язок із власним народом та не має внутрішньої консолідації. Гетьманат був «островом стабільності» у морі революції, але цей острів був надто залежним від зовнішніх штормів. Незважаючи на поразку, за цей короткий час було закладено фундамент багатьох державних інституцій, які продовжують бути символами української суб'єктності. Суперечність між «ефективним управлінням» та «соціальною справедливістю» стала фатальною для режиму, що залишається актуальним застереженням для сучасних політиків.

Сам П. Скоропадський у своїх спогадах з гіркотою зазначав: «Я бачив, що Україна гине... Я зробив усе, що міг, і нехай історія розсудить мої вчинки». Сьогодні, аналізуючи цей досвід, ми бачимо, що фундамент, закладений у 1918 р., став невід'ємною частиною нашої сучасної державної ідентичності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Верстюк В. Ф. Українська революція: доба Центральної Ради, Гетьманату, Директорії. Київ : Альтернативи, 1997. 215 с.

2. Гай-Нижник П. П. Українська Держава: суспільно-політична модель і прагматика державотворення (квітень – грудень 1918 р.). Київ : МП «Леся», 2015. 412 с.
3. Дорошенко Д. І. Історія України 1917–1923 рр.: у 2 т. Т. 2. Українська Держава. Київ : Темпора, 2002. 352 с.
4. Магась В. О. Соціально-економічна політика Гетьманату Павла Скоропадського в оцінці сучасної української історіографії. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 48. С. 132–138.
5. Пиріг Р. Я. Діяльність урядів гетьмана Павла Скоропадського: персональний вимір. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2016. 518 с.
6. Реєнт О. П. Павло Скоропадський. Київ : Альтернативи, 2003. 304 с.
7. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / голов. ред. Я. Пеленський. Київ; Філадельфія : АТ «Книга», 1995. 493 с.
8. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу : іст. есе-хроніки : у 4 т. Т. 2. Рік 1918. Київ : Світогляд, 2009. 488 с.
9. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / упоряд. Р. Пиріг та ін. Київ : Темпора, 2015. Т. 1. 793 с.
10. Хліборобський конгрес 29 квітня 1918 р. Проголошення Гетьманату: зб. док. і матеріалів / упоряд. Т. Осташко. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2013. 142 с.

Марчевська Яна,
здобувачка 42 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України **Ковальчук І. В.**)

МОЖЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ МАТЕРІАЛІВ ПРО ЛОКАЛЬНІ ПОВСТАНСЬКІ ТА ОТАМАНСЬКІ РУХИ 1917–1921 РР. ДО ШКІЛЬНОГО КУРСУ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Тема повстанського та отаманського руху в сучасній українській історіографії отримала контрверсійні оцінки, які ґрунтуються на наявних фактичних даних. А для шкільного курсу історії України ця тема видається ще більш складною та суперечливою, оскільки окрім розгляду змістового матеріалу, потрібно надати оцінку та зробити загальні висновки.

Аналіз джерел та літератури. Під час підготовки статті було проаналізовано сучасні підручники з історії України для 10 класу, зокрема авторства В. Власова та С. Кульчицького, Г. Хлібовської та М. Крижановської, О. Струкевича, а також О. Гісема [1; 2; 8; 10].

Метою статті є з'ясування рівня висвітлення проблематики повстанського й отаманського руху 1917–1921 рр. у шкільному курсі історії.

Виклад основного матеріалу. Порівняння змісту підручників дає підстави стверджувати, що всі вони дотримуються спільного підходу: повстанський рух розглядається не як самостійна тема, а як складова ширшого процесу Української революції та визвольних змагань [1;10]. Унаслідок цього матеріал

подається узагальнено – акцент робиться на загальних тенденціях, тоді як конкретні локальні прояви руху залишаються недостатньо розкритими [2; 8]. У всіх підручниках наголошується на стихійності та неоднорідності селянських виступів. Повстанський рух характеризується як явище без єдиного керівного центру, що безпосередньо пов'язується із феноменом «отаманщини». Остання трактується як прояв децентралізації влади та слабкості державних інституцій, але водночас і як чинник політичної нестабільності. Автори підкреслюють автономність дій отаманських загонів, їхню схильність до зміни союзників і слабкий зв'язок із урядом УНР, що ускладнювало процес державотворення.

Суттєвою проблемою підручників є обмежена персоніфікація повстанського руху. Зазвичай згадується лише вузьке коло діячів – передусім Нестор Махно, Никифор Григор'єв та Данило Терпило («Зелений»), тоді як інші постаті залишаються поза увагою або згадуються епізодично [8]. Це формує спрощене уявлення про масштаб і різноманітність отаманського середовища. Крім того, практично не висвітлюється регіональна специфіка руху, що позбавляє учнів розуміння особливостей його розвитку в окремих регіонах, зокрема на території сучасної Житомирщини.

Водночас у змістовому матеріалі підручників простежуються і певні відмінності. Зокрема, у підручнику Г. Хлібовської та М. Крижановської більше уваги приділено соціальним витокам повстанського руху. Авторки намагаються інтерпретувати отаманщину не лише як деструктивне явище, а й як форму самоорганізації населення. Окрім того, цей підручник має розвинений методичний апарат, що сприяє кращому осмисленню матеріалу учнями [10, с. 117–123].

У зв'язку з цим важливим є залучення регіонального історичного матеріалу, який дозволяє конкретизувати загальнонаціональні процеси через локальні приклади. Це дає змогу повніше розкрити масштаби та різноманітність повстанського руху, а також показати роль місцевих діячів, які часто залишаються поза межами узагальнених курсів історії. Використання матеріалів «малої батьківщини» також підвищує інтерес учнів до історії, роблячи її більш наближеною та зрозумілою [11, с. 25–30].

Доцільним є доповнення шкільного курсу матеріалами про Східну Волинь, що дозволяє показати локальні особливості революційних подій. На прикладі цього регіону простежується масовий характер повстанського руху та його тісний зв'язок із соціально-економічними інтересами селянства. Зокрема, у спогадах М. Шкільника зазначено, що волинські селяни активно долучалися до збройної боротьби проти більшовицьких і білогвардійських сил, організовуючи власні загони для захисту землі та ресурсів. Важливим елементом локальної історії є діяльність місцевих отаманів. Так, Данило Терпило («Зелений») керував повстанськими формуваннями на Волині, взаємодіючи з Армією УНР, але не підпорядковуючись її командуванню, що яскраво ілюструє суперечливу природу отаманщини [11, с. 115–117]. Іншим прикладом є Яків Шепель, який очолював загін у Літинському повіті, протистояв більшовикам і водночас забезпечував порядок у підконтрольних населених пунктах [9, с. 49].

Регіональний вимір повстанського руху особливо виразно проявляється у відмінностях форм і методів боротьби, що застосовувалися у різних місцевостях. У низці регіонів повстанські загони виконували не лише військові, а й управлінські функції, фактично перебираючи на себе роль місцевої влади. Це проявлялося у встановленні контролю над територіями, організації постачання, а іноді й у спробах запровадження елементів місцевого самоврядування [5, с. 132–138].

На Волині, повстанський рух мав переважно децентралізований характер і розвивався у формі численних локальних ініціатив. Такі виступи часто не виходили за межі окремих повітів, однак були досить інтенсивними та спиралися на широку підтримку селянства [3, с. 40–42].

Також варто звертати увагу учнів і на нестійкість таких формувань: повстанські загони могли швидко виникати й так само швидко розпадатися або трансформуватися. Причиною цього була відсутність стабільного ресурсного забезпечення та чіткої ієрархії управління [11, с. 120–122].

Важливо, що регіональна специфіка проявлялася і в характері взаємин між населенням та отаманами. У багатьох випадках авторитет отамана базувався не лише на військових здібностях, а й на здатності захищати інтереси громади. Підтримка місцевого населення була ключовим чинником успішності отаманських формувань, адже саме вона забезпечувала їх людськими ресурсами, продовольством і розвідданими [6, с. 101–105].

Таким чином, комплексне поєднання узагальненого матеріалу шкільних підручників із детальними регіональними дослідженнями та мемуарними джерелами дозволяє значно глибше та повніше розкрити зміст повстанського й отаманського руху 1917–1921 рр. З одного боку, підручники дають учням загальне уявлення про перебіг Української революції та визвольних змагань, висвітлюючи основні тенденції, соціально-політичні причини та ключових діячів руху. З іншого боку, використання матеріалів регіональних досліджень, спогадів та документальних джерел дозволяє конкретизувати історичні процеси через локальні приклади, показати різноманітність форм діяльності повстанських загонів, їх автономність і взаємодію із урядовими структурами. Такий підхід дає змогу учням не лише «бачити історію» як узагальнений національний процес, а й сприймати її «зсередини» – через конкретні регіони, події та особистості. Це сприяє кращому розумінню того, як загальноукраїнські політичні та соціально-економічні події впливали на життя місцевих громад, а також дозволяє простежити роль селянства, місцевих отаманів і добровольчих формувань в загальнонаціональному історичному розвитку.

Окрім цього, поєднання різних типів джерел підвищує критичне мислення учнів: вони вчаться зіставляти узагальнені дані підручників із конкретними свідченнями очевидців і регіональними особливостями, що дозволяє оцінювати суперечливі аспекти «отаманщини», її соціальну основу та вплив на державотворчі процеси. Завдяки такому інтегрованому підходу навчальний процес стає більш наочним, інтерактивним і мотивуючим, а історичні знання – більш цілісними та усвідомленими.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Власов В., Кульчицький С. Історія України: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Літера ЛТД, 2018. 256 с.
2. Гісем О., Мартинюк О. Історія України: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : Ранок, 2018. 288 с.
3. Дем'янюк О. Волинський край у мемуарних працях учасників Української революції 1917–1921 рр. *Літопис Волині*. 2017. № 18. С. 38–42.
4. Лободаєв В. Участь Вільного козацтва в селянському повстанському русі (травень – серпень 1918 р.). *Вісник Прикарпатського університету*. Історія. 2011. Вип. 20. С. 70–78.
5. Війна з державою чи за державу? Селянський повстанський рух в Україні 1917–1921 років. За заг. ред. В. Лободаєва. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. 400 с.
6. Митрофаненко Ю. Українська отаманщина 1918–1919 років. Вид. 3-тє, випр. і допов. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2016. 240 с.
7. Національно-визвольний повстанський рух в Україні наприкінці 1920–1921 рр.: анот. показник. Справа «Петлюрівські отамани», упоряд. В. М. Василенко, В. М. Даниленко. Київ, 2011. 224 с.
8. Струкевич О. Історія України: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Грамота, 2018. 256 с.
9. Феценко-Чопівський І. А. Хроніка мого життя: спогади міністра Центральної Ради та Директорії; за ред. В. О. Шевчука. Житомир : Вісник, 1992. 126 с.
10. Хлібовська Г., Крижановська М., Наумчук О. Історія України: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль : Астон, 2018. 272 с.
11. Шкільник М. Україна у боротьбі за державність в 1917–1921 рр.: спомини і роздуми, упоряд. В. Верстюк. Київ : Кліо, 2016. 512 с.

Кравчук Уляна,
здобувачка 41 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України **Ковальчук І. В.**)

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ НА УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО 1920–1930-х РР.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Сучасні спроби Росії нав'язати наратив про «єдину культуру» є інструментом ідеологічної агресії, спрямованим на повне заперечення української самобутності. Апелюючи до єдності російського та українського народів, держава-агресор намагається нівелювати значення західних впливів на українське мистецтво, особливо в період після завершення національно-визвольної революції. Саме тому виникає необхідність визначити, який вплив мали європейські тенденції на розвиток українського мистецтва 1920-1930-х рр.

Аналіз джерел та літератури. Проблему впливу європейських тенденцій на українське мистецтво 1920-1930-х рр. висвітлювала низка науковців. Зокрема, Г. Веселовська вивчала вплив модернізму на розвиток театрального

мистецтва зазначеного періоду [1], М. Моклиця намагалася простежити український модернізм крізь призму європейського виміру [3], З. Сапелкіна з'ясовувала яким було українське мистецтво 1920–1930-х рр. за своєю сутністю: європейським чи національним [5].

Метою статті є аналіз впливу європейських тенденцій на українське мистецтво 1920-1930-х рр.

Виклад основного матеріалу. Панівне місце в європейській культурі початку ХХ ст. посідав модерн, що став синтезом духовних імпульсів та естетичних новацій. Однак, незважаючи на відносну строкатість цього напрямку, зазначена епоха стала періодом значних змін у мистецтві, що проявилися у появі низки течій, шкіл, творчих об'єднань та угруповань. Зокрема це відзначилося й на формуванні нових явищ: неоромантизм, експресіонізм, неоімпресіонізм, неокласицизм, кубізм, сюрреалізм, символізм, абстракціонізм та ін., спільною метою яких став пошук імпульсів, що передбачали відхід від традицій та побудову неklasичної мистецької парадигми [2, с. 33].

З плином часу західноєвропейські тенденції проникають в Україну. Їх найбільш активне поширення співпадає із переходом до нової економічної політики. Пожвавлення економічної ситуації дало змогу приділяти більше уваги культурним аспектам, а проведення політики коренізації посприяло появі нових вітчизняних мистецьких об'єднань, шкіл, товариств [5, с. 245].

Характерним виявом модернізму в радянській Україні стало виникнення антиакадемічних художніх явищ. Яскравим прикладом цього часу стала діяльність Об'єднання сучасних митців України. Головним завданням організації було продемонструвати те, що мистецтво є ідеологічною надбудовою суспільного життя, відповідно, головною його функцією є формування нового світогляду серед робітничо-селянських мас, які гостро відчували різницю між рівнем культури та її сприйняттям. Творчість діячів об'єднання стала поєднанням європейських тенденцій та народного бачення. Сенсом мистецтва вважався не високий академізм, а поєднання простих форм із тим, що бачить пересічна людина [6, с. 8].

Свідченням бурхливого розвитку літератури зазначеного періоду стала поява низки нових творчих угруповань («Ланка», «Аспанфут», «Нова генерація», «Плуг», «Молодняк», «Гарт», ВАПЛІТЕ та ін.). Українські письменники намагалися орієнтуватися на новітню західноєвропейську літературу, здійснювали пошук нових форм, нехтуючи традиційними класичними прийомами. Прикладом цього є творчість М. Бажана, що у своїх творах намагається тяжіти до синтезу мистецтв, що проявилось у осмисленні українського минулого в контексті світової історії та багатстві літературних прийомів [3, с. 98].

Європейські впливи відзначилися й на театральному житті. У березні 1922 р. Л. Курбас створив у Києві нове театральне угруповання Мистецьке об'єднання «Березіль». Таку назву було обрано не випадково: вона мала стати

справжнім «березнем» в українському мистецтві після тривалої зими. Основною ціллю даного театру стало реформування консервативних театральних форм, а також його спрямованість у майбутнє [1, с. 122].

Керівництво театру, що займалося здійсненням художньої роботи проголосило рішучу боротьбу проти теорії «мистецтво для мистецтва», а також проти будь-яких ідеологічних штампів. Основними стилями «Березолі» були необароковий символізм, конструктивізм, експресіонізм та авангардизм. Основний акцент у виставах було зроблено на використанні простих декорацій, ерудиції акторів, економії коштів, а також долученні до вистав фрагментів кіно, фотографію та музику. Л. Курбас стверджував на тому, що основною метою театру є формування життєвих установок, а не проста демонстрація повсякденного життя. У «Березолі» ставилися різноманітні спектаклі, зокрема це міг бути як театр корифеїв, так і популярні п'єси 1920-х рр., а також класика [4, с. 62].

Водночас варто відзначити, що спільними рисами європейського та українського модерну є дух войовничого антропоцентризму, революціонізму, прогресизму, зухвалість художніх експериментів та новацій. Проте на відміну від європейського модерну, основою якого був соціальний протест та зосередження на переважно художніх аспектах, український прагнув зберегти національну ідею [5, с. 246].

Висновки. Таким чином, український модернізм початку ХХ ст. став органічною частиною загальноєвропейського культурного оновлення, поєднавши радикальний пошук новітніх мистецьких форм із прагненням до ідеологічного реформування суспільства. Попри запозичення західних тенденцій, вітчизняні митці виробили власний стиль, що слугував інструментом збереження й утвердження національної ідеї.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Веселовська Г. Мистецьке об'єднання «Березіль»—театр «Березіль» в архівних і музейних зібраннях України (до 100-річчя з дня створення). *Науково-практичний журнал «Архіви України»*. 2022. Вип. 1 (330). С. 121–132.
2. Волощук Є., Бігун Б. Модернізм та авангардизм у західноєвропейській літературі першої половини ХХ ст. Київ, 2014. 324 с.
3. Моклиця М. Український модернізм у європейському вимірі. *Волинська філологічна: текст і контекст*. 2008. Вип. 106. С. 93–102.
4. Москальова Я. 100-річчя українського професійного театру «Березіль». *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє*. 2022. С. 61–63.
5. Сапелкіна З. Модерне українське мистецтво: європейська тотожність чи окремість. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2024. Вип.1. С. 242–248.
6. Шейко В. Формування об'єднань художників України у 20-х рр. ХХ ст. *Культура України*. 2012. Вип. 39. С. 4–15.

Борківська Валерія,
здобувачка 42 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст наук,
професор, завідувач кафедри історії України **Стельникович С.В.**)

УКРАЇНСЬКЕ КІНОМИСТЕЦТВО У СВІТОВОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ (1920–1930-ті рр.)

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. У 1920–1930-х рр. український кінематограф, незважаючи на контроль радянської влади та ідеологічне протистояння із Заходом, інтегрувався у світовий культурний простір. Діяльність Всеукраїнського фотокіноуправління (далі – ВУФКУ) сприяла не лише розвитку національного кіновиробництва, а й популяризації українських фільмів за кордоном. Завдяки співпраці з іноземними митцями, участі у міжнародних показах і фестивалях, а також творчості таких режисерів, як О. Довженко, українське кіно здобувало визнання європейської та американської критики.

Аналіз джерел та літератури. Проблематика інтеграції українського кіномистецтва 1920–1930-х рр. у світовий контекст піднімається у працях Л. Госейка [1; 6], А. Кадькала, Г. Андрес [3], О. Сахно [4]. У відповідних роботах інтеграція українського кіномистецтва у світовий культурний простір розглядається, зокрема, крізь призму діяльності ВУФКУ та репрезентації поширення українського кіно в закордонній періодиці.

Метою роботи є аналіз включення здобутків українського кіномистецтва 1920–1930-х рр. у світовий культурний простір через діяльність ВУФКУ, встановлення культурної дипломатії та міжнародного визнання творчого спадку українських кінорежисерів.

Виклад основного матеріалу. Попри офіційну боротьбу радянської влади з «буржуазним» Заходом, український кінопрокат знайомив глядачів зі здобутками світового кінематографа. А з другої половини 1920-х рр. ВУФКУ все більше заповнював прокат фільмами власного виробництва та опікувався просуванням їх за кордоном. Не в останню чергу міжнародне визнання українського кіно досягалося за допомогою залучення до роботи кінофабрик іноземних режисерів, сценаристів, операторів. До прикладу: турецький режисер Е. Мухсін-Бей зняв пеплум «Спартак» (1926 р.); на Одеській та Ялтинській кінофабриках працювали німецькі оператори Й. Рона, А. Кюн, Н. Фаркаш, М. Гольдт, художники Г. Байзенгерц, Р. Шарфенберг, К. Гаакер. Ці фахівці не лише принесли риси німецького експресіонізму в фільми О. Довженка, а й сприяли розвитку операторської та декораторської шкіл [5].

У 1920-х рр. ВУФКУ, будучи відносно автономним від «Совкіно», зацікавилася поширенням власної кінопродукції за кордоном. Один із засновників української кінохроніки, французький та італійський режисер Л. Могилевський (відомий як Лео Могі) зазначав, що формально та технічно

добре подані на екрані питання про національне будівництво можуть скласти краще враження критиків та глядачів про українське кіно [3, с. 104]. Як зауважує французький історик Л. Госейко, у кінопресі міжвоєнного періоду часто використовувалися терміни «російський» замість «радянський», зберігаючи спадковість імперського періоду. До рубрики «російське кіно» відносили й фільми українських режисерів [1, с. 43]. Тому серед головних завдань українського кіно стояло формування та представлення власної ідентичної, окремої від радянської/російської кінопродукції.

Паризький кореспондент ВУФКУ, кінорежисер українського походження Є. Деслав (Є. Слабченко) у статті для журналу «Кіно» проаналізував ставлення до українського кінематографа в Європі. Зокрема, датою виходу українського кіно у світ, на його думку, слід вважати другу половину 1927 р. Тоді Голова правління ВУФКУ надіслав на перегляд до Парижу та Берліну низку фільмів: «Тарас Шевченко», «Сорочинський ярмарок», «Микола Джеря», «Свіжий вітер», «Алім», «Мандрівні зорі», «Портфель дипкур'єра», «П.К.П». Є. Деслав підсумував свою статтю так: «Радянська Україна ще й досі є “терра інкогніта” для закордонного глядача, пересиченого безкінечними еспаньоладами, віденськими оперетками, південно-американськими ковбоями, французькою людовиківщиною» [2, с. 6]. Таким чином, український кінематограф як окреме від радянського мистецьке явище наприкінці 1920-х рр. лише починав ознайомлювати закордонних глядачів з національно-культурними здобутками радянської України.

Із посиленням ідеологічного та адміністративного тиску з боку радянської влади та реорганізацією ВУФКУ із початку 1930-х рр. представлення українського кіномистецтва за кордоном значно скоротилося. Водночас тиск тоталітарного режиму, що набрав обертів з кінця 1920-х – початку 1930-х рр., змусив частину українських митців продовжити творчу кар'єру в еміграції. Згаданий вище Є. Деслав (Є. Слабченко) став відомим як один «з найкращих кіносценаристів Європи» за фільмами «Марш машин», «Електричні ночі», «Монпарнас», «Війна хлопчаків», «Фантастична візія». Однак в історії українського кіномистецтва його ім'я залишається маловивченим. Є. Деслав був одним із небагатьох тогочасних емігрантів, які відкрито заявляли про свою національну приналежність. Як зазначає Л. Госейко, отримавши підтримку від М. Скрипника, Є. Деслав займався популяризацією українських фільмів [6, с. 202, 205–206].

Світового визнання отримали фільми О. Довженка. У 1958 р. на міжнародній виставці в Брюсселі кінострічка «Земля» увійшла до 12 найкращих фільмів усіх часів. Дослідниця О. Сахно, аналізуючи західну критику фільмографії О. Довженка, наводить приклади відгуків з тогочасної періодики щодо роботи «Земля». Зокрема, французький кінокритик Ж. Садуль підкреслював, що «Земля» здійснила глибокий вплив на молодих митців Франції та Великої Британії. Італійські кіномитці називали О. Довженка «Гомером кіно», а на Венеціанському кінофестивалі 1932 р. «Земля» була першим фільмом режисера, що продемонстрували в Італії [4, с. 312–313].

Схвальні відгуки закордонних критиків отримали й інші фільми О. Довженка – «Звенигора» та «Арсенал». Окрім визнання французьких кінокритиків, фрагменти «Звенигори» отримала високі оцінки в 1928 р. у Празі, на кінофестивалі в Гаазі та на показі у Нью-Йорку. В кінопрокаті США у 1929 р. також був фільм «Арсенал» О. Довженка. Американські критики писали про новизну стрічки для американського суспільства та велике здивування, який він викликав через «міць та глибокі емоції» [4, с. 314].

Висновки. Таким чином, міжвоєнні роки стали для українського кіномистецтва періодом активної інтеграції у світовий культурний простір. Це відбувалося через систему міжнародного прокату, залучення іноземних фахівців та успішну участь у європейських кінофестивалях. Незважаючи на ідеологічний тиск та спроби ототожнення українського мистецтва з російським, творчість провідних кіномитців заклала фундамент міжнародного визнання самобутності української кіношколи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Госейко Л. Слідами українських фільмів часів ВУФКУ у французькій кінопресі. *Кіно-Театр*. 2019. № 3. С. 42–44.
2. Деслав Є. ВУФКУ закордоном (від нашого паризького кореспондента). *Кіно*. 1928. № 3. С. 6.
3. Кадькало А., Андрес Г. Українське мистецтво як основа формування культурної дипломатії між Україною та Францією у 1920–1930-х роках. *Українська академія мистецтва*. 2023. № 34. С. 101–108.
4. Сахно О. Зарубіжні кінокритики та преса ХХ століття про фільми О. Довженка. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. № 50. С. 311–317.
5. Світовий резонанс. ВУФКУ. URL: <https://vufku.org/vystavka/svitoviy-rezonans-lysty-dovzhenka-z-ievropy/> (дата звернення: 05.03.2026).
6. Hosejko L. Eugène Slavchenko, pseudonym Eugène Deslaw: from the archives to the biography. *Ukrainian Historical Review*. 2025. № 4. P. 195–208.

Титюк Олександр,
здобувач 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України **Ковальчук І. В.**)

ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛ ОСОБИСТОГО ПОХОДЖЕННЯ (МЕМУАРІВ ТА СВІДЧЕНЬ) ЯК ЗАСІБ ОБ'ЄКТИВІЗАЦІЇ ТЕМИ ОКУПАЦІЇ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. На сучасному етапі, історична освіта в Україні, як і освіта в цілому, орієнтується на компетентнісний підхід. Це в свою чергу передбачає потребу формування в учнів вмінь критично ставитись до інформації, вміння її аналізувати та робити

власні висновки. Особливо актуальним це буде під час вивчення трагічних сторінок історії, пов'язаних з війнами, окупацією, оскільки такі теми потребують не лише фактологічної точності, але й морально-етичного осмислення.

В умовах сучасної російсько-української війни, однією з найскладніших тем викладання стають події Другої світової війни, зокрема окупація нашої території. Шкільні підручники в першу чергу акцентують свою увагу на військових, адміністративних чи політичних аспектах, тоді як повсякдення більшої частини населення залишається поза увагою. Тому особливо важливим стають джерела особистого походження – листи, мемуари, щоденники очевидців чи усні спогади.

Залучення таких матеріалів дозволяє наблизити історичні події до учнів, показати історію через долі конкретних людей, а також сприяє формуванню емоційного зв'язку з минулим. Водночас робота з особистими свідченнями допомагає уникнути однобічності у висвітленні теми окупації та сприяє її об'єктивізації.

Аналіз джерел та літератури. Проблема використання історичних джерел у навчальному процесі активно досліджується сучасними українськими науковцями. Значний внесок у розвиток методики роботи з історичними джерелами зробили О. Пометун, П. Мороз, І. Мороз [2], Я. Грицак [1] та інші. Особливий інтерес становить стаття І. Стадник та О. Яшан, присвячена використанню спогадів свідків нацистського окупаційного режиму у викладанні історії України. Автори доводять, що свідчення очевидців сприяють глибшому розумінню учнями особливостей окупаційної політики та повсякденного життя населення в умовах війни [3].

Метою статті є визначення ролі джерел особистого походження у процесі об'єктивізації теми окупації на уроках історії.

Виклад основного матеріалу. Тема окупації є складною для сприйняття учнями через значний обсяг трагічного матеріалу. Особливо актуальною ця проблема є зараз, оскільки ми живемо в часи війни, тому частина дітей могла на власному досвіді пережити дані події.

Використання джерел особистого походження, зокрема: усних свідчень, інтерв'ю, автобіографій, мемуарів, листів чи щоденників, допомагає подати історичний матеріал, більш доступно та зрозуміло. На відміну від офіційних документів, використання мемуарів та свідчень дозволяють побачити «живу історію» – повсякденне життя людей, їхні страхи, моральні вибори та способи вижити в умовах окупації [1, с. 318].

Наприклад, під час вивчення теми нацистської окупації України вчитель може використовувати уривки зі спогадів дітей війни, колишніх оstarбайтерів або мешканців окупованих територій. За допомогою даних джерел інформації учні краще можуть сприймати події очима людей, які їх проживали. Також за допомогою свідчень учасників подій, можна дізнатись про те, як сприймався образ ворога в той час. Людська пам'ять зафіксували окупантів не через призму пропаганди, яка формувала образ «вбивці», а через власний досвід. У світлі цього досвіду окупант має різні найменування, різні характери, різні

моделі поведінки. Зазвичай, окупанта називають «німцем», але виокремлюють «есесівців» і «фашистів»: «Німці теж були різні. Одні нічого поганого не робили, то і ставились до них, можна сказати, байдуже, а есесівців боялись і старались не попадати на очі» [3].

Окрім нацистів, жорстокими і підступними ворогами, як зазначають свідки тих подій, були – поліцаї-зрадники. У деяких селах німецьких гарнізонів не було, тому саме вони наглядали за населенням, встановлюючи свої порядки, безчинствували [6].

Завдяки таким джерелам учні матимуть змогу краще зрозуміти обставини і повсякдення звичайного українського населення того часу. Адже такі дані доповнюють картину офіційних свідчень, які можуть уникати неприємних фактів. В учнів краще формуватимуться навички критично сприймати інформацію та розподіляти її. Учні мають можливість:

- аналізувати достовірність джерела;
- визначати авторську позицію;
- порівнювати різні свідчення;
- виявляти суб'єктивні оцінки;
- співставляти особисті свідчення з офіційними документами.

Такі види роботи формують навички історичного аналізу та допомагають уникати маніпуляцій історичною інформацією. Це особливо актуально в умовах сучасної інформаційної війни, коли історія часто стає інструментом пропаганди [4].

Важливим аспектом на уроці історії є формування історичної пам'яті. Особисті свідчення допомагають зберегти пам'ять про трагічні події, які відбувались на території України, окупацію не тільки під час Другої світової війни, а й під час інших конфліктів. Через історії конкретних людей учні усвідомлюють масштаби трагедії окупації значно глибше, ніж через статистичні дані чи офіційні документи.

У сучасних умовах особливого значення набуває використання свідчень очевидців російсько-української війни. Учні самостійно можуть долучитись до створення різних інтерв'ю чи письмових даних [5]. Історії військових, мешканців, які проживали на окупованій території, зокрема і з 2014 р., матимуть надзвичайну роль у вивченні даних подій зараз і в майбутньому. Адже досвід кожної людини є важливим і унікальним. Звичайно дані події важкі для усвідомлення на даному етапі, але вчитель разом з учнями може проводити ґрунтовну підготовку до збору таких свідчень. Зібрані дані можуть стати важливим історичним джерелом і водночас потужним виховним засобом для здобувачів освіти. Вони сприяють формуванню громадянської свідомості та національної ідентичності учнів.

Проте використання джерел особистого походження потребує від учителя високого рівня методичної підготовки. Педагог має пояснювати учням, що мемуари та свідчення не є абсолютно об'єктивними, адже містять емоційний та суб'єктивний компонент. Саме тому важливо поєднувати роботу з особистими свідченнями з аналізом інших історичних джерел.

Висновки. Отже, джерела особистого походження є важливим засобом об'єктивізації теми окупації на уроках історії. Використання мемуарів, щоденників та усних свідчень дозволяє поєднати фактологічний матеріал із людським досвідом, зробити історію ближчою та зрозумілішою для учнів. Робота з такими джерелами сприяє розвитку критичного мислення, формуванню історичної пам'яті, емоційної емпатії та громадянської свідомості школярів.

Але в той же час вчитель повинен з грамотно використовувати дані джерела. Пояснювати учням, що не завжди такі свідчення можуть бути повністю об'єктивними. Потрібно вчити учнів критично оцінювати подану інформацію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ : Генеза, 2019. 656 с.
2. Мороз П., Мороз І. Аналіз стану використання історичних джерел у навчанні історії в старшій школі. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 4. С. 142–153.
3. Стадник І., Яшан О. Використання спогадів свідків нацистського окупаційного режиму 1941–1944 рр. в процесі викладання дисципліни «Історія України». *Наукові записки ТНПУ*. 2023. Вип. 2. Ч. 2. С. 251–254. URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua/naukovi_zapysku/hystory/2013_2_%D0%A72.pdf#page=251
4. Klymenko L. World War II in Ukrainian school history textbooks: mapping the discourse of the past. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*. 2014. Vol. 44. № 5. P. 756–777.
5. Годжал С., Матвійчук Н. Усноісторичні свідчення та спомины як джерело до вивчення російсько-української війни: методологічні та правові засади. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2023. Вип. 34. С. 104–113.
6. Спогади Кващука С.С. (1932 р. н. , м. Монастирище Черкаської області) Рукопис, 2007 р.

Михайленко Марина,
здобувачка 31 групи першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р іст. наук,
професор, завідувач кафедри історії України **Стельникович С. В.**)

ПОЛІСЬКА СІЧ Т. БУЛЬБИ-БОРОВЦЯ У ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Поліська Січ Т. Бульби-Боровця є яскравим прикладом ранніх форм організованого українського збройного спротиву під час німецько-радянської війни. Формування цієї організації стало результатом поєднання довоєнної підготовчої роботи, традицій українського національного відродження та змін

воєнно-політичної ситуації на Поліссі влітку 1941 року. Відтак, актуальним видається аналіз процесів становлення Поліської Січі та її військово-організаційної діяльності на початковому етапі німецько-радянської війни.

Виклад основного матеріалу. Науковці звертали увагу на різні аспекти формування та діяльності як Поліської Січі, так і руху опору Т. Бульби-Боровця загалом. Зокрема, комплексний аналіз бульбівського збройного руху здійснив С. Стельникович [7; 8]. В. Дзьобак розглянув питання організаційного становлення Поліської Січі [1; 2], а І. Ковальчук – військово-організаційний аспект її діяльності [4]. Відповідні процеси також досліджували В. Гаган [3] та І. Смогоржевська [6].

Мета статті – розглянути особливості формування та діяльності Поліської Січі Т. Бульби-Боровця в початковий період німецько-радянської війни.

Виклад основного матеріалу. Формування Поліської Січі відбувалося в умовах радикальної зміни воєнно-політичної ситуації на Поліссі влітку 1941 р. Водночас С. Стельникович пов'язував організаційні витoki Поліської Січі з культурно-просвітницьким осередком Українське національне відродження (УНВ), що виникло на Поліссі взимку 1932–1933 рр. [7, с. 178]. 20 червня 1940 р. Державний центр УНР затвердив план перетворення УНВ на повстанську армію [7, с. 179]. Однак В. Дзьобак звертав увагу на відсутність прямих архівних підтверджень реального функціонування УНВ [1, с. 73]. У свою чергу, В. Гаган простежив послідовну орієнтацію Т. Бульби-Боровця на здобуття незалежності України ще в довоєнний період [3, с. 132–133]. У німецьких архівних матеріалах зафіксована рання фаза військової самоорганізації прихильників Т. Бульби-Боровця під назвою «Вільні козаки» [5, с. 171]. Попри розбіжності в оцінках масштабів довоєнної роботи, очевидною була наявність тривалої підготовчої фази, а не спонтанна поява Поліської Січі.

Відлік організаційної діяльності Т. Бульби-Боровця розпочинається 28 червня 1941 р., коли він видав перший наказ за підписом «Голова України Тарас Бульба» із закликом організовувати повстанські загони [4]. На початку липня 1941 р. Т. Бульба-Боровець роззброїв радянську міліцію у Сарнах і взяв місто під свій контроль. Назву «повстанча група Поліська Січ» він уперше вжив офіційно у рапорті від 25 липня 1941 р. [4]. Оскільки підрозділи вермахту вважали недоцільним проводити військові операції у районі прип'ятських боліт, де зосередилися великі групи оточених червоноармійців, Т. Бульба-Боровець звернувся до командування 213-ї піхотної дивізії з проханням дозволити сформуванню загін чисельністю 1 тис. осіб. 8 серпня 1941 р. він отримав відповідний дозвіл та озброєння [4; 5, с. 18]. До кінця серпня 1941 р. Поліській Січі вдалося взяти під контроль територію у трикутнику між Пінськом, Сарнами та Олевськом [4].

21 серпня 1941 р. підрозділи Поліської Січі остаточно заволоділи Олевськом. Згодом було проголошено Олевську республіку [7, с. 182]. До міста було переведено штаб Поліської Січі (начальником штабу став Петро Смородський) [4]. Олевська республіка стала особливим військово-політичним утворенням із виразними рисами локального самоврядування: відроджувалися громадське життя, адміністративна самоуправа, господарство,

освіта, преса [7, с. 182]. Номінальна повнота цивільної та військової влади зосереджувалася в руках Т. Бульби-Боровця [4].

В Олевську було сформовано районне управління, що підпорядковувалося одночасно командуванню Поліської Січі та Житомирському обласному управлінню. Головою районного управління став агроном Борис Симонович – особистий знайомий Т. Бульби-Боровця ще із 1937 р. Управління мала відділи безпеки і правопорядку, господарський, охорони здоров'я, народної освіти, торгівлі та промисловості, військових справ, фінансів і кооперації, земельний. Загальна присяга особового складу Поліської Січі відбулася 15 вересня 1941 р. на стадіоні Олевська в урочистій обстановці [4].

Дискусійним є питання чисельності Поліської Січі. В. Косик наводить дані про 2–3 тис. бійців формування [5, с. 172]. Сам Т. Бульба-Боровець у спогадах стверджував про понад 10 тис. вояків [7, с. 181]. Поліська Січ зосередилася на боротьбі з розрізненими групами червоноармійців та радянськими партизанами [7, с. 183].

Осінь 1941 р. стала переломним моментом в історії Поліської Січі. 9 листопада 1941 р. Т. Бульба-Боровець провів переговори з начальником тилу України генералом Кацінгером, вимагаючи визнати формування як спеціальну військову організацію, однак успіху не досяг [7, с. 183]. 16 листопада 1941 р. Т. Бульба-Боровець оголосив про розпуск Поліської Січі, формально обґрунтувавши це «закінченням бойової акції по очищенню Полісся від більшовицьких партизанів» [4]. В історіографії наводяться й інші причини розпуску Поліської Січі. Якщо в німецьких архівних документах вказується на «нестачі зброї», то В. Косик пояснював розпуск формування опором СД [5, с. 172]. С. Стельникович наголошував на свідомій тактиці т. Бульби-Боровця не вступати у збройну боротьбу проти вермахту одночасно з боротьбою проти СРСР [7, с. 180]. На початку 1942 р. Т. Бульба-Боровець створив нове партизанське формування під назвою «Українська Повстанська Армія», яке поряд з антирадянською зайняло і антинімецьку позицію.

Висновки. Поліська Січ Т. Бульби-Боровця стала однією з перших організованих форм українського збройного спротиву в роки Другої світової війни. Формування виникло як результат взаємодії унерівської традиції та довоєнної організаційної роботи, кризи радянської влади на Поліссі й тактичної співпраці з командуванням вермахту. Перший наказ Т. Бульби-Боровця датується 28 червня 1941 р., а перша бойова акція – початком липня 1941 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дзьобак В. Отаман Т. Бульба-Боровець – штрихи до політичного портрету. Київ, 1995. 73 с.
2. Дзьобак В. Тарас Боровець і «Поліська Січ». *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КДБ*. 1994. № 1. С. 39–59.
3. Гаган В. Штрихи до біографії діяча українського повстанського руху часів Другої світової війни Тараса Бульби-Боровця (1908–1981) (за документами ЦДАЗУ). *Архіви України*. 2020. № 1. С. 132–147.

4. Ковальчук І. В. Формация Поліська січ як спроба українського військового будівництва у другій половині 1941 року. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/25940/1/Kovalchuk.st.PDF> (дата звернення: 19.03.2026).

5. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943). Т. 3. Львів, 1999. 384 с.

6. Смогоржевська І. Тарас Бульба-Боровець і «Поліська Січ»: історіографічний аспект. *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: збірник наукових праць*. 2012. С. 727–733.

7. Стельникович С. Діяльність Т. Бульби-Боровця по організації «Поліської Січі» в світлі історіографічних джерел. *Волинь-Житомирщина*. 2002. № 8. С. 177–186.

8. Стельникович С. В. Український національний рух опору Тараса Бульби-Боровця: історичний нарис. Житомир: Житомирська обласна друкарня, 2007. 217 с.

Пигина Дарина,
здобувачка 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України **Максимов О. В.**)

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ У ПІДРУЧНИКАХ НУШ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В 7 КЛАСІ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Під час вивчення історії учні не лише ознайомлюються з перебігом подій і діяльністю видатних постатей, а й прагнуть зрозуміти, як жили люди в минулому, якими були їхні щоденні практики, побут, уявлення та цінності. Саме тому важливе місце в історичній освіті посідає вивчення повсякденного життя, що допомагає сформувати в учнів більш наближене до реальності уявлення про історичні епохи. Аналізуючи повсякденність, в учнів розвивається емпатія, критичне мислення та здатність співвідносити минуле із сучасністю.

В умовах реалізації концепції Нової української школи особлива увага приділяється людині як центральному суб'єкту історичного процесу. Відповідно, у підручниках з історії України для 7 класу поступово зростає роль матеріалів, що висвітлюють різні аспекти повсякденного життя в добу середньовіччя. Проте рівень їх представлення, змістове наповнення та методичне забезпечення залишаються неоднорідними й потребують ґрунтового аналізу.

Аналіз джерел та літератури. В дослідженні використано п'ять шкільних підручників за редакцією таких авторів: В. Власова [1], А. Галімова [2], О. Пометун [3], І. Щупака [5], Г. Хлібовської [4].

Метою роботи є аналіз повсякденного життя, що представлений в підручниках з історії України за програмою Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. В усіх проаналізованих нами підручниках подається спільний підхід до пояснення способу життя слов'ян через вплив природно-географічних чинників. Зокрема, О. Пометун, О. Дудар, Н. Гупан

пов'язують розселення східних слов'ян із природними зонами Східноєвропейської рівнини та з річковими системами, звертаючи увагу на роль великих річок, як чинників формування господарства та торгівлі. Автори пояснюють, що саме природні умови визначали типи землеробських систем у різних регіонах – від лісової до степової зон [3, с. 12–13].

Г. Хлібовська, М. Крижановська, О. Наумчук описують залежність типу поселень та побуту від кліматичних умов і ландшафту, зазначаючи, що комплексні поселення виникали поблизу водних ресурсів і мали оборонний характер [4, с. 14]. Порівняно з двома проаналізованими підручниками, А. Галімов, О. Гісем, О. Мартинюк цей аспект подають більш схематично, через узагальнюючі таблиці та карти, які систематизують ознаки розвитку слов'янського суспільства, не заглиблюючись у докладний побутовий опис [2 с. 10–11].

Визначення землеробства, як основи економічного життя слов'ян демонструється у всіх підручниках. Найбільш докладно на це звертає увагу І. Щупак, О. Бурлака, В. Дрібниця, О. Желіба, які систематизують різні типи землеробських практик – підсічно-вогневу в лісовій зоні та перелогову в степу і лісостепу. Зображеннями проілюстровано еволюцію до двопільної та парової систем обробітку землі [5, с.13–14].

Г. Хлібовська, М. Крижановська, О. Наумчук, додатково наголошують на зміні форм власності на землю: від колективної, громадської, до поступового переходу в користування окремих родин, що свідчить про зародження соціальної диференціації [4, с.16–17].

У підручнику А. Галімова, О. Гісема, О. Мартинюка землеробство та господарство подаються узагальнено, перераховуючи основні заняття – рільництво, скотарство, промисли, торгівлю. Автори не надають глибшого аналізу соціально-економічних наслідків цих процесів [2, с. 11–12].

Важливим елементом повсякденного життя усі підручники подають розвиток ремесел. О. Пометун, О. Дудар, Н. Гупан наводять приклади ковальства, гончарства, ткацтва, обробки каменю та дерева, підкреслюючи роль ремісників у виготовленні знарядь праці, побутових речей і зброї [3, с.14–15]. В. Власов, О. Данилевська, Д. Ващук матеріальну культуру подають в контексті загальних ознак розвитку слов'янського суспільства, без детального розгляду технічних або виробничих аспектів ремісничої діяльності [1, с. 12]. Питання харчування і побутових навичок найбільш повно висвітлено в підручниках О. Пометун, О. Дудар, Н. Гупан та Г. Хлібовської, М. Крижановської, О. Наумчук. Автори зазначають, що раціон слов'ян формувався на основі хліборобства, скотарства, полювання, рибальства та бортництва, що забезпечувало як власні потреби так і можливості для обміну з сусідніми народами [4, с. 15].

Тема повсякденного життя населення Русі-України наприкінці X – у першій половині XI ст. подається комплексно, поєднуючи соціально-економічну сферу, повсякдення та побут. Проаналізувавши підручники, ми простежили як спільні риси змістовного наповнення, так і методичні відмінності подачі даної теми. Насамперед кожен з авторів значну увагу

приділяє розвитку сільського господарства як основи економіки та повсякденних занять Русі. У підручнику А. Галімова, О. Гісема, О. Мартинюка детально охарактеризовано аграрне виробництво, зокрема впровадження нових знарядь праці та систем землеробства [2, с. 73]. Автори подають порівняльну інфографіку двопільної та трипільної систем обробітку землі, сприяючи візуалізації складних господарських процесів. Наголошується на вирощуванні зернових культур, розвитку городництва, садівництва, а також присадибного скотарства.

Подібно пропонує вивчення даної теми О. Пометун, О. Гісем, О. Мартинюк, тут повсякдення розглядається крізь призму економічних змін X – першої половини XI ст. Тут також подано схеми двопільної та трипільної систем, але доповнено їх завданнями на інтерпретацію інфографіки, що є ключовою характеристикою підручника НУШ. Авторський колектив підкреслює поширення плуга із залізним лемішем і використання тягової сили волів [3, с. 58].

Г. Хлібовська, М. Крижановська, О. Наумчук господарське життя населення подають через поєднання тексту й ілюстративного ряду. Значну увагу приділяють промислам – рибальству, мисливству, бортництву, а також залежності господарського життя від природних умов. Детально описано процес виснаження ґрунтів і необхідність переходу до перелогової та трипільної системи землеробства [4, с. 58–59].

Усі проаналізовані нами підручники виділяють ремесло важливою складовою господарського піднесення Русі. А. Галімов, О. Гісем, О. Мартинюк подають характеристику металургії, ковальства, гончарстві [2, с. 74]. Уявлення учнів про технологічний рівень виробництва краще формується в процесі аналізу ілюстрації майстерень і виробів, які наявні в підручнику.

У виданні О. Пометун, О. Дудар, Н. Гупан ремесла розглядаються як окрема економічна галузь, що налічувала десятки спеціальностей. Подаються зображення знарядь праці, кераміки, тканин, прикрас, за допомогою чого у здобувачів формується предметно-візуальне сприйняття [3, с. 58].

У підручнику Г. Хлібовської, М. Крижановської, О. Наумчук акцент зроблено на спеціалізації ремісників: ковалі, гончарі, кожум'яки, ткачі. Важливо, що авторки підкреслюють зв'язок ремесла з торгівлею та міським розвитком [4, с. 59]. А. Галімов, О. Гісем, О. Мартинюк описують житло, побут, одяг, харчування різних верств населення. Подаються реконструкції міських садіб, одягу, інтер'єру, що формує в учнів цілісне уявлення про спосіб життя [2, с. 75–78].

Значну нашу увагу приділяє підручник О. Пометун, О. Дудар, Н. Гупан, в якому розмежовано міський і сільський побут: типи житл, інтер'єр, освітлення, посуд, організацію праці. Також варто відзначити залучення учнів до аналізу ілюстрацій житла та предметів побуту. Так за зображеннями взуття та головних уборів, учням пропонується визначити яким верствам вони належать [3, с. 59–60]. У підручнику І. Щупака, О. Бурлаки та В. Дрібниці розкрито соціальну диференціацію житла: дитинець, посад, а також подано історичні реконструкції помешкань [5, с. 65]. Г. Хлібовська, М. Крижановська, О. Наумчук детально

описують інтер'єр житла, меблі, освітлення, харчування, одяг, технології прання та приготування їжі, за допомогою чого в учнів поглиблюється уявлення про матеріальну культуру [4, с. 61–62]. Варто зазначити, що лише у підручнику А. Галімова, О. Гісема, О. Мартинюка окремо розглянуто становище жінок після християнізації, їхні майнові та сімейні права. В інших підручниках ця проблематика подається фрагментарно або опосередковано через побут і родинні ролі.

Методичний апарат сучасних підручників історії України, створених відповідно до концепції Нової української школи, характеризується новим підходом до висвітлення господарського розвитку та повсякденного життя Русі-України. Він поєднує традиційний наратив із діяльними, компетентнісними та візуальними формами навчання, орієнтованими на формування історичного мислення учнів. Важливу роль відіграють інфографіка, структурно-логічні схеми та історичні реконструкції, які наочно відображають аграрні технології, міський простір, ремесла й матеріальну культуру та спонукають до аналізу й порівняння. Методично значущим є використання цифрових ресурсів (QR-коди, 3D-реконструкції, віртуальні екскурсії), що інтегрують курс історії з сучасним освітнім середовищем і розвивають медіаграмотність. Система завдань має компетентнісне спрямування: учні аналізують інфографіку, моделюють економічні зв'язки, працюють із джерелами, виконують творчі й проблемні вправи. Рубрики на зразок «Цікаві факти», «Поміркуйте», «Дослідіть» структурують матеріал і активізують пізнавальний інтерес.

Висновок. Підручники НУШ орієнтовані на розвиток у учнів ключових компетентностей, необхідних для життя в сучасному світі, таких як критичне мислення, вміння працювати з різними джерелами інформації та формування історичної свідомості. Навчання історії за новими підручниками відбувається в контексті повсякденного життя учнів, з використанням різноманітних методів і прийомів, що робить процес навчання більш цікавим та ефективним.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Власов В., Данилевська О., Вашук Д. Історія України: підруч. 7 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза, 2024. 192 с.
2. Галімов А., Гісем О., Мартинюк О. Історія України: підруч. для 7 класу закл. загал. серед. Освіти. Харків.: Вид-во «Ранок», 2024. 224 с.
3. Пометун О., Дудар О., Гупан Н. Історія України: підруч. 7 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2024. 208 с.
4. Хлібовська Г., Крижановська М., Наумчук О. Історія України: підруч. для 7 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Астон, 2024. 192 с.
5. Щупак І., Бурлака О., Дрібниця В., Желіба О. Історія України: підруч. 7 кл. закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2024. 192 с.

Стаднік Анастасія,
здобувачка 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд. іст. наук,
доцент кафедри історії України **Максимов О. В.**)

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД НУШ У ВИВЧЕННІ РЕЧОВИХ І ВІЗУАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. У світлі сучасних суспільних тенденцій освіта розглядається як стратегічний пріоритет, що визначає економічний та інтелектуальний потенціал держави на світовому ринку. Саме тому в умовах реалізації шкільної реформи («Нова українська школа») відбувається перехід до нової моделі освіти, де головною метою стає не обсяг засвоєних знань, а готовність дитини використовувати їх для розв'язання життєвих завдань.

Реалізація такого підходу потребує пошуку ефективних інструментів для розвитку критичного мислення учнів, що є важливим у часи інформаційних війн та маніпуляцій минулим. Одним із найбільш дієвих засобів є використання речових та візуальних джерел. Вони дозволяють подолати абстрактність історичних знань, перетворюючи процес навчання на самостійне дослідження, де учень не просто споживає інформацію, а вчиться її підтверджувати та пояснювати.

Аналіз джерел та літератури. Теоретичні засади компетентісно-орієнтованого навчання в Україні розробляли О. Пометун, С. Терно, Н. Гупан. У працях О. Пометун та Г. Фреймана детально висвітлено методики роботи з різними типами джерел [5]. Новий етап дослідження розпочався з розробкою концепції НУШ, що відображено у посібнику О. Пометун, Н. Гупан та В. Власова, де представлено методику, адаптовану до сучасних освітніх стандартів [6]. Питання візуалізації та критичного аналізу джерел також активно досліджували В. Власов та Т. Бакка [1].

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та методичних особливостей застосування речових і візуальних джерел як інструменту реалізації компетентісного підходу на уроках історії в умовах Нової української школи (далі НУШ).

Виклад основного матеріалу. Головним пріоритетом будь-якої держави є освіта, що забезпечує формування конкурентоспроможної молоді на світовому ринку. Ухвалення Парламентом у 2017 р. Закону «Про освіту» поклало початок реформі «Нова українська школа» (НУШ), стратегічні цілі якої розраховані до 2029 р. Ключовими положеннями концепції є запровадження 12-річної системи навчання, розвиток інклюзивності та розширення автономії закладів освіти.

Реалізація цих змін зумовлена тим, що успішно діяти в сучасному світі здатна людина, яка може зробити самостійний вибір і взяти на себе відповідальність. У цьому контексті, як зазначають Т. Бакка, О. Богомаз та

Т. Ладиченко, зміст освіти вже не можна розглядати просто як набір інформації [1, с. 2]. Нагальним завданням школи стає створення інструментів діяльності, які б забезпечили формування ключових компетентностей НУШ. Традиційна модель «ЗУНів» (знання-уміння-навички) нині є недостатньою. Компетентнісний підхід вимагає перенесення акцентів на результати навчання [6, с. 11], де компетентність – це динамічна комбінація знань, способів мислення та цінностей [4].

Відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти [7], в межах громадянської та історичної освітньої галузі пріоритетом є формування історичної компетентності як здатності учнів використовувати знання для самостійного осмислення минулого в контексті світового процесу [6, с. 24–26]. Державний стандарт прямо вимагає від здобувачів освіти вміння працювати з різними джерелами інформації, критично їх осмислювати та формулювати запитання.

Робота з речовими та візуальними джерелами є фундаментом для розвитку ключових складників історичної предметної компетентності учнів. У системі НУШ цей процес стає багаторівневим. Аналіз змін у речовому світі та візуальних образах формує хронологічну компетентність, що дозволяє учням орієнтуватися в часі та виявляти тяглість розвитку суспільства. Опрацювання історичних карт забезпечує розвиток просторової компетентності, навчає школярів знаходити взаємозалежності між довкіллям та діяльністю людини [3, с. 211].

Важливим аспектом є формування інформаційної компетентності, яка передбачає вміння самостійно інтерпретувати зміст понять та історичних фактів, перевіряти інформацію на достовірність. На цій основі базується логічна компетентність, в якій джерела слугують матеріалом для глибокого аналізу фактів, простеження історичних тенденцій та розкриття прихованих мотивів діяльності видатних осіб. Зрештою, робота з джерельною базою виходить на рівень аксіологічної компетентності. Це дозволяє учням аналізувати досвід минулих поколінь, оцінюючи його з точки зору сучасної моралі, державних інтересів України та загальноприйнятих прав людини [3, с. 213].

Методична особливість застосування цих джерел у НУШ полягає у зміні вектора пізнання, де не вчитель пояснює джерело, а учень його «допитує». Джерело стає базою для створення проблемної ситуації. С. Терно наголошує, що це реалізується через дослідницькі завдання. Розв'язання історичної проблематики на основі візуальних образів, а також як інструмент перевірки наукових поглядів на минуле. Такий підхід вчить учнів не вірити будь-якій інформації без доказів [8, с. 485].

У практичній площині робота з візуальним джерелом має проходити шлях від первинного емоційного сприйняття до глибокого критичного аналізу через систему запитань: «Хто автор? Яка його мета? Коли створений?». Наприклад, метод пошуку прихованих сенсів, дозволяє учням через детальний аналіз плакатів, фотографій чи карикатур, виявляти приховані символи, що цілеспрямовано формують ставлення до певних історичних подій.

Своєю чергою, речові джерела (знаряддя праці, посуд, монети, одяг) виконують унікальну функцію «приземлення» історії, роблячи її тактильною та матеріальною [5, с. 171]. Оскільки такі джерела є «німими», вчитель має запропонувати спеціальні методики їх розшифрування.

Ефективним інструментом використання речових джерел на уроках історії є метод історичної реконструкції. Його дидактичний потенціал розкривається через пізнавальну привабливість артефактів, що стимулюють дослідницьку активність учнів. У такому підході на перший план виходить початковий контекст пам'ятки та її реальна дійсність, що дозволяє подолати дистанцію між дослідником і об'єктом [2, с. 61]. Робота з учнями організовується як спільний пошук, де старовинна річ стає містком, що поєднує їх із минулою епохою.

Процес реконструкції трансформується у керований педагогом алгоритм, за яким школярі відтворюють історичну реальність на основі синтезу наявних знань та критичного аналізу фізичних характеристик предмета. Досліджуючи матеріал, форму та ступінь зносу артефакту, вони самостійно реконструюють соціальний контекст епохи та умови життєдіяльності [5, с. 171]. Системним завершенням такої роботи є створення «паспорта історичного джерела», що привчає школярів до навичок критичного аналізу та дозволяє структурувати результати власних мінідосліджень.

Особливу роль у цій діяльності відіграє сучасний підручник. На його сторінках джерела представлені у формі репродукцій та інфографіки, а також супроводжуються системою запитань. Це дозволяє вчителю організувати мінідослідження безпосередньо на уроці. Водночас важливою є інтеграція з цифровими ресурсами, зокрема використання QR-кодів для переходу до відео або порівняння репродукцій у підручнику з реальними фотографіями. Це посилює інформаційну компетентність учнів та робить навчання інтерактивним.

Висновки. Таким чином компетентнісний підхід НУШ пропонує змістити акцент з теоретичних знань на їх практичне застосування. Для забезпечення історичної компетентності учнів варто використовувати різні види джерел. Фундаментальну роль відіграють речові та візуальні, зокрема вони допомагають утворити зв'язки між особистою (родинною) історією та загальнонаціональним контекстом. Також вони сприяють розвитку критичного мислення та вміння працювати з нетекстовою інформацією. Але ефективне застосування цих інструментів під час реалізації компетентнісного підходу на уроках історії залежить від готовності вчителя, його вміння створювати проблемні ситуації, де історичні джерела слугують засобом вирішення пізнавальних завдань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бакка Т. В., Богомаз О. Ю., Ладиченко Т. В. Вплив змісту історії та громадянської освіти на формування громадянських та соціальних компетентностей здобувачів освіти Нової української школи. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2023. Т. 6. С. 3–11.

2. Корнієнко О. Історична реконструкція як елемент музейної педагогіки у сучасному освітньому середовищі (НУШ). *Музейна педагогіка в науковій освіті : збірник тез доповідей всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 жовтня 2022 р.)*. Київ : НЦ «МАНУ», 2022. С. 60–63.
3. Мороз П. В. Історична предметна компетентність учнів старшої школи: визначення та складники. *Інноватика в освіті*. 2019. Вип. 9. С. 210–219.
4. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / упоряд. Л. Гриневич та ін.; заг. ред. М. Грищенка. Київ, 2016. 40 с. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepczyia.pdf> (дата звернення: 20.03.2026).
5. Пометун О. І., Гупан Н. М., Власов В. С. Компетентнісно-орієнтована методика навчання історії в основній школі : навч. посіб. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2018. 224 с.
6. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2009. 328 с.
7. Про затвердження Державного стандарту базової середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 верес. 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.03.2026).
8. Терно С. О. Розвиток критичного мислення старшокласників на уроках історії. *Zaporizhzhia Historical Review*. 2007. Вип. 1(21). С. 483–487.

Ковальчук Михайло,
здобувач 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: канд іст. наук,
доцент кафедри історії України **Жуковський О. І.**)

СУТНІСТЬ І КЛАСИФІКАЦІЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У СУЧАСНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Сучасний етап розвитку освіти характеризується переходом від традиційної моделі навчання до компетентнісно орієнтованої, у центрі якої перебуває особистість здобувача освіти, його активна пізнавальна діяльність, здатність до критичного мислення, співпраці та самостійного прийняття рішень. У зв'язку з цим особливого значення набувають інтерактивні методи навчання, які забезпечують активну взаємодію всіх учасників освітнього процесу.

Аналіз джерел та літератури. Проблема інтерактивного навчання знайшла відображення у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема О. Пометун, Л. Пироженко [00], О. Савченко [0], В. Сухомлинського [0] та інших. Проте питання сутності та класифікації інтерактивних методів навчання потребує подальшого теоретичного осмислення в умовах модернізації сучасної освіти.

Мета статті полягає у визначенні сутності інтерактивних методів навчання, характеристиці їх основних ознак та аналізі класифікації інтерактивних методів у сучасній педагогіці.

Виклад основного матеріалу. Основними завдання статті є проаналізувати наукові підходи до трактування поняття «інтерактивне

навчання», охарактеризувати роль інтерактивних методів у сучасному освітньому процесі, розглянути основні класифікації інтерактивних методів навчання тощо.

У сучасній педагогічній науці метод навчання трактується як цілеспрямований спосіб організації спільної діяльності педагога й учнів, що забезпечує досягнення визначених освітніх результатів. Таке розуміння акцентує увагу не лише на змісті навчального матеріалу, а й на особливостях взаємодії між учасниками освітнього процесу. О. Савченко зазначає, що метод навчання як дидактична категорія має складний і багатокомпонентний характер, оскільки поєднує змістову та комунікативну складові навчання [0].

Подібної позиції дотримується А. Алексюк, який розглядає методи навчання як способи організації взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямованої на реалізацію навчально-виховних завдань [0]. Такий підхід дає підстави трактувати метод навчання не тільки як засіб передавання знань, а і як форму педагогічної взаємодії та співпраці.

Інтерактивні методи навчання ґрунтуються на активній суб'єкт-суб'єктній взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Їх застосування забезпечує поєднання процесів викладання та учіння, сприяє формуванню комунікативних умінь, навичок співробітництва й набуттю соціального досвіду.

Особливістю інтерактивного навчання є різноманітність форм взаємодії, серед яких важливе місце посідають моделі «учитель – учень», «учень – учень», а також взаємодія з інформаційно-комунікаційними технологіями. Така організація освітнього процесу стимулює активну участь кожного учня у навчальній діяльності, сприяє розвитку критичного мислення, комунікативної культури та здатності до командної роботи [0, с.110].

Важливою умовою ефективного навчального процесу, за А. Алексюком, є активна взаємодія вчителя й учнів, коли обидві сторони виступають активними суб'єктами навчальної діяльності. Саме така взаємодія забезпечує результативність навчання та сприяє досягненню поставлених дидактичних цілей [**Error! Reference source not found.**, с. 36].

Основою інтерактивного навчання є активна й безперервна взаємодія всіх учасників освітнього процесу [0]. Така організація навчальної діяльності передбачає спільну роботу учнів, обговорення проблемних питань, обмін думками та аналіз результатів виконаних завдань, що забезпечує більш усвідомлене та ґрунтовне засвоєння навчального матеріалу.

Попри широке поширення поняття «інтерактивні методи навчання» у педагогічній науці, його трактування залишається неоднозначним. У більшості наукових досліджень інтерактивність розглядається як активна участь суб'єкта у процесі навчальної взаємодії. Відповідно, інтерактивні технології визначаються як особливий спосіб організації освітнього процесу, за якого засвоєння знань здійснюється через співпрацю, діалогічне спілкування та колективне обговорення.

Систематизація інтерактивних технологій здійснюється за різними критеріями. Найпоширенішими є технології кооперативного навчання, що передбачають роботу в групах або парах; колективно-групові методи, серед

яких «мозковий штурм» і «мікрофон»; технології ситуативного моделювання, зокрема рольові та імітаційні ігри; а також дискусійні технології, до яких належать дебати, кейс-метод і різні форми навчальних дискусій [0].

Ще у 20–30-х роках ХХ століття застосовували лабораторно-бригадний і проєктний методи, організацію роботи у змінних парах, кооперативне навчання. Зокрема, Г. Ващенко розмежовував методи на пасивні та активні, підкреслюючи, що за активного підходу учень виступає не лише об'єктом, а й суб'єктом педагогічного процесу, самостійно організовує власну діяльність, розвиває ініціативу та критичне мислення [0].

Висновки. Використання інтерактивних методів сприяє підвищенню результативності навчання, оскільки забезпечує активне залучення всіх учнів до пізнавальної діяльності, розвиток комунікативних умінь, критичного мислення та навичок колективної роботи. Крім того, інтерактивні технології створюють сприятливі умови для досягнення ситуації успіху кожним учнем і дають можливість ефективно опрацьовувати значний обсяг навчального матеріалу протягом обмеженого часу.

Отже, інтерактивне навчання репрезентує сучасний підхід до освіти, у межах якого процес засвоєння знань ґрунтується на активній взаємодії, співробітництві та спільній діяльності всіх учасників освітнього процесу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підруч. для студ., аспірантів та молодих викл. вузів ; Міжнар. фонд «Відродження». Київ : Либідь, 1998. 557 с.
2. Ващенко Г. Загальні методи навчання: Підручник для педагогів. Видання перше. Київ : Українська видавнича спілка, 1997. 441 с.
3. Вивчення і впровадження ідей Василя Сухомлинського в практику сьогодення: *Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та молодих науковців (5–6 жовтня 2023 року, м. Кропивницький)* / за ред. І. Г. Баранюк, О. С. Радул. Кропивницький: ФОП Піскова М. А., 2023. 168 с.
4. Освітні технології: навч.-мет. посібн. / укл. О. М. Пехота Київ, 2002. 255 с.
5. Пометун О. І. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання : наук.- метод. посіб. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. Київ: А. С. К., 2004. 192 с. URL: http://matematuka.inf.ua/rizne/sutshasnuy_urok/sutshasnuy_urok.html (дата звернення: 06.05.2026).
6. Пометун О. І., Фрейман Г. О. Методика навчання історії в школі. Київ: Генеза, 2006. 328 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/3731/1/%.pdf> (дата звернення: 06.05.2026).
7. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ: Генеза, 2002. 368 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk/sk644883.pdf> (дата звернення: 06.05.2026).
8. Сердюк Т. В. Інтерактивні технології навчання суспільних дисциплін як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец.13.00.09 Теорія навчання. Криворіз. держ. пед. ун-т. Кривий Ріг, 2010. 20 с.

Дубина Мирослава,
здобувачка 11 групи другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету історії, права та публічного управління
ЖДУ ім. І. Франка
(науковий керівник: д-р, іст. наук, професор,
завідувач кафедри історії України **Стельникович С. В.**)

ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ІСТОРІЇ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Зумовлена зростанням ролі позакласної роботи в сучасній системі історичної освіти, що орієнтується не лише на засвоєння знань, а й на формування ключових компетентностей. В умовах трансформації освітнього процесу та впровадження компетентнісного підходу позакласна діяльність виступає важливим інструментом активізації пізнавальної діяльності учнів, розвитку їхньої ініціативності, критичного мислення та творчих здібностей.

Аналіз джерел та літератури. Проблема організації позакласної роботи з історії посідає важливе місце у вітчизняній педагогічній та методичній літературі. Її окремі аспекти розглядалися у працях педагогів і методистів, які досліджували форми, принципи та методи виховної діяльності в освітньому процесі. Зокрема, окреслена проблематика виступала предметом дослідження низки педагогів та методистів, таких як В. Ребенок [4], М. Фіцула [6], Л. Петриченко [2] та ін.

Метою статті є аналіз основних принципів та методів позакласної роботи з історії.

Виклад основного матеріалу. На відміну від уроку, який є обов'язковою та суворо регламентованою частиною навчального процесу, позакласна робота базується на принципах добровільності та гнучкості. Такий підхід дозволяє вчителю самостійно визначати графік та зміст занять, виходячи за межі стандартних навчальних програм і державних вимог. Завдяки цьому з'являється простір для врахування особистих інтересів та психологічних особливостей учнів. Це стимулює їхню пізнавальну активність, ініціативність та розвиток індивідуальних здібностей, оскільки різноманіття доступних форм роботи створює максимально комфортне середовище для самореалізації [4, с. 86].

Організація позакласної роботи з історії ґрунтується на кількох основних принципах. Першим і визначальним з них є добровільна участь, яка дозволяє здобувачам освіти обирати напрямки діяльності відповідно до внутрішньої мотивації. Суспільна спрямованість діяльності інтегрує навчання в контекст життя громади та держави, формуючи громадянську відповідальність, що є другим принципом організації позакласної роботи з історії. Зокрема, це може бути залучення учнів до волонтерських проєктів або створення онлайн-карт пам'ятних місць рідного краю, пов'язаних, наприклад, із національно-визвольними змаганнями тощо. Відповідна робота дає учням відчуття

причетності до збереження національної пам'яті та розуміння практичної користі історичних знань для сучасного суспільства.

Ініціатива та самодіяльність передбачають перехід вчителя від ролі керівника до ролі консультанта, де здобувачі освіти самі стають авторами ідей. Яскравим прикладом цього є самостійна підготовка старшокласниками історичного квесту для молодших учнів, де вони власноруч розробляють сценарій, логічні завдання на знання дат, карту маршруту. Це не лише закріплює знання, а й розвиває організаторські навички, вміння працювати в команді та брати на себе відповідальність за кінцевий результат.

Розвиток винахідливості та творчості стимулює пошук нестандартних способів осмислення минулого через мистецтво й технології. У процесі позакласної роботи це може проявлятися у створенні коміксів за мотивами міфології давніх народів або написанні сценарію для шкільного театру про життя видатної історичної постаті. Такий підхід дозволяє поєднати факти з емоційним сприйняттям, сприяючи глибокому засвоєнню матеріалу [6, с. 122].

Під методами позакласної роботи педагоги розуміють способи взаємодії між учителем та учнем, що спрямовані на формування певних переконань, поглядів, почуттів та звичок поведінки [1, с. 44].

Обираючи конкретний метод, вчитель має обов'язково зважати на вік здобувачів освіти, стан розвитку учнівського колективу, індивідуальні риси кожної дитини та загальну доцільність педагогічного впливу в конкретній ситуації. До найбільш дієвих інструментів належать методи словесного впливу, такі як роз'яснення, розповідь, лекція, бесіда та диспут, а також метод власного прикладу.

Метод роз'яснення зазвичай використовується як допоміжний елемент під час бесід чи лекцій для розкриття суті соціальних норм і законів, аналізу їхніх головних ознак та пояснення наслідків, до яких призводить їх порушення. На відміну від нього розповідь базується на емоційному та образному викладі фактів чи подій, що мають викликати у школярів глибокі враження й сформувані позитивне ставлення до моральних цінностей. Правильно структурована розповідь допомагає учням співпереживати героям тих чи інших подій, розвиває моральні почуття та стимулює бажання діяти відповідно до загальнолюдських ідеалів [5, с. 28].

Лекція являє собою системний та аргументований виклад певної світоглядної проблеми, що вимагає від педагога ретельної підготовки: від формулювання теми й мети до детального відбору матеріалів та створення цілісної моделі виступу. Структурно вона складається з короткого вступу, глибокого розкриття основного змісту та лаконічних висновків. Паралельно з цим вагоме місце посідає колективна бесіда, ефективність якої зростає, коли учні залучаються до обговорення маловідомих фактів або аналізують власний досвід. Під час такої взаємодії вчитель має використовувати переконливі аргументи та спонукати вихованців до самостійного пошуку істини, навіть якщо вони спочатку обстоюють помилкові погляди.

Особливу роль у формуванні переконань відіграють дискусійні методи, зокрема диспут та дискусія, які дозволяють учням вільно обмінюватися

думками та вчитися відстоювати власну позицію. Диспут потребує серйозної попередньої підготовки, включаючи анкетування та визначення правил спілкування, де головним девізом є щирість та взаємоповага. Дискусія ж частіше орієнтована на групове обговорення проблеми для пошуку істини через зіставлення різних поглядів у невеликих групах. Окремим потужним інструментом є метод прикладу, який слугує наочним доказом істинності моральних норм і конкретизує абстрактні теоретичні положення через зразки реальної поведінки [3].

Для успішної організації позакласної роботи вчитель має вивчити інтереси та потреби учнів, а також активно залучати їх до планування. Важливо стимулювати ініціативу здобувачів освіти, підтримувати психологічно комфортну атмосферу та дотримуватися педагогічного такту без примусу чи тиску. Процес підготовки має завершуватися спільним обговоренням результатів, що дозволяє врахувати враження учнів та проаналізувати досягнення поставленої мети [2, с. 74].

Висновки. Таким чином, ефективна організація позакласної роботи з історії неможлива без застосування ефективних принципів та різноманітних методів. Завдяки цьому навчання перетворюється на захопливий процес, де учні не просто запам'ятовують дати, а вчаться бути ініціативними, формують власні переконання та виховуються як свідомі громадяни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Коберник О. Управління виховним процесом у загальноосвітньому навчальному закладі. Київ, 2003. 230 с.
2. Петриченко Л. Форми та технологія організації позакласної виховної роботи з учнями. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2015. Вип. 1. С. 73–77.
3. Поняття позакласної та позашкільної виховної роботи. Характеристика організаційних форм виховної роботи (масові, групові та індивідуальні). URL: <https://vseosvita.ua/blogs/poniattia-pozaklasnoi-ta-pozashkilnoi-vykhovnoi-roboty-kharakterystyka-orhanizatsiinykh-form-vy-khovnoi-roboty-masovi-hrupovi-ta-indyvidualni-85174.html> (дата звернення: 07.04.2026).
4. Ребенок В. Позакласна робота з історії: особливості і форми. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін*. 2021. Вип. 9. С. 86–88.
5. Сорока Г. Виховна система класу: методичні рекомендації. Харків, 2004. 128 с.
6. Фіцула М. Педагогіка: навч. посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів освіти. Київ, 2001. 528 с.

РОЗДІЛ 2
МАТЕРІАЛИ XXII НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КРАЄЗНАВЧОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«НАШ РІДНИЙ КРАЙ: ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ»
(Житомир, 9 квітня 2026 р.)

Валіуліна Марія, Куліда Олександра,
здобувачі освіти 9-Б класу, Кременчуцької гімназії № 23,
Кременчуцької міської ради, Полтавської області
(науковий керівник: вчитель історії й правознавства,
аспірант КрНУ ім. М. Остроградського **Мелешко Я. Г.**)

ГАЙДАМАЦЬКИЙ ВИСТУП ПІД ПРОВОДОМ ВЕРЛАНА

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. У XVIII ст., коли Правобережна Україна стогнала під ярмом польської шляхти, внаслідок Андрусівського миру 1667 р., Вічного миру 1686 р. й остаточно було закріплено наказом польського сейму в 1713 р. про ліквідацію Правобережного козацтва. Простий люд потерпав від кріпацтва, здирства і національного гніту. На арену почали виходити Гайдамаки. Вони існували в період 1720–1770-х рр. Так поляки називали українських селян-утікачів. Гайдамацькі загони формувалися з козацької бідноти, селянства, міщан, робітничого люду, православного духовенства.

Аналіз джерел та літератури. Для дослідження даної проблематики використовувалась колективна праця українського історика-джерелознавця й архівіста, члена Наукового товариства імені Шевченка (1992) Івана Бутича й українського історика Федора Шевченко [1]. Оглядово проблематику гайдамаків досліджувала спілка істориків Національної Академії Наук (НАН) України під керівництвом Олександра Гуржія [2]. Детально проблематику з історії гайдамачини досліджував аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а з 2014 року кандидат історичних наук Олександр Кушнір [4]. Спеціалістом на тему Коліївщини й гайдамацького руху, являється представник української діаспори й член Національного Товариства ім. Тараса Шевченка (НТШ) Петро Мірчук [5].

Метою дослідження, є розкрити причини виникнення гайдамацьких рухів на території Правобережної України, й перебіг подій зв'язані з гайдамацьким виступом під проводом Верлана.

Виклад основного матеріалу. Гайдамаки гуртувалися у невеличкі загони по декілька десятків осіб. Їхня тактика полягала у швидких, і несподіваних сутичках з місцевим населенням. Гайдамацькі виступи були стихійними й не мали політичних цілей. Перші відомі їхні виступи відбувались в період 1712–1717 рр. Більшість гайдамаків виходила з Запоріжжя або тікала туди після поразки. Гайдамацькі повстання протягом 1730–1733 рр. охопили

Брацлавщину, Волинь, Київщину, Поділля, Чигиринщину, Смілянщину. Приборкували ці виступи спільно польські й російські війська [2]. Під час виселення жителів Правобережжя на Лівобережжя в 1711 р., не було таким стихійним, як колись за гетьмана Івана Самойловича. Багато тих, що поселилися на Правобережжі за Семена Палія, залишилося тут, і що найважливіше, залишилася з ними пам'ять боротьби за ідеали козацької України. Польський регіментар Галецький називає у своєму універсалі: свавільним гайдамацьким гультьайством, тобто, з явною ворожістю до українського населення і безупинними вибухами збройного спротиву польським порядкам. Це було логічне, органічне продовження гайдамацької боротьби, початої полковником Семеном Палієм [6]. Саме так поляки називали українських селян, утікачів-козаків з приватних магнатських фільварків, перебіжчиків з Лівобережної України, які об'єднувались у повстанські загони на чолі з запорозькими козаками, що приходили з Нової Січі. Політична анархія в Речі Посполитій, свавілля польських панів та євреїв-орендарів, зростаюча експлуатація селян, що поєднувалася з релігійним фанатизмом польської шляхти, довгий час живили гайдамацький рух. Спочатку гайдамацькі загони були невеликими й вели боротьбу розрізнено, грабуючи панські маєтки та фізично знищуючи своїх гнобителів, що зумовлювало формування у свідомості певних кіл стереотипу українця-«різуна». Але згодом виступи гайдамаків переросли у масовий визвольний та антикріпосницький рух українського народу [3, с. 258]. Польський історик Тадеуш Корзон пише про це: «В душі руського люду... нагромаджувалось почуття щораз більшої ненависті до «ляхів» є, головним в Україні, де зберігалися спомини про Хмельницького, звичаї та дух козащини. Підсилювали цю нехіть: терпкість повсякденних відносин, несправедливість судів...». Гайдамацтво, або попросту розбої, вибрики свободи, а радше сваволі козацької переплутувались тут з темним релігійним фанатизмом і створювали дійсний хаос під кожним оглядом [5, с. 60–61]. У селян у головах яких ще жили традиції козацької волі, не бажали підставляти свої голови під ярмо нової панщини, а до панів відносили не тільки польських магнатів, а й уніатське (греко-католицьке) духовенство. Гайдамацький рух об'єднав селян, найманців, робітників з млинів, фільварків, міщан, дрібну шляхту й нижче духовенство [6]. Ці рухи збройного спротиву українських селян польським панам, що були безпосереднім продовженням боротьби Палія і Самуся. Вони з'являлися несподівано, переводили акт кривавої розправи з ворогом в одній або кількох місцевостях і зникали. Але бувало й так, що цілі села зривались проти пана і його гайдуків, ліквідували їх і зі зброєю в руках рубались з польським військом [5, с. 61].

Особливого розмаху їхні дії набули в 1730–1760-х рр. Одним із перших великих гайдамацьких повстань стало повстання 1734 р. під проводом Верлана. Його загони, які налічували до 1000 осіб, здійснили рейд по Київщині, Брацлавщині та Поділля, громлячи панські маєтки [2]. Він був сотником надвірної міліції князя Любомирського у Шаргороді. Як наказний полковник Верлан видав відозву до всього населення Правобережної України, закликаючи його до повстання. У відповідь на заклик вся Правобережна Україна

спалахнула полум'ям повстань. До гайдамаків приєдналися насамперед вихідці з українців надвірної міліції зі своїми командантами: уманський із сотником Писаренком та ротмістри Степан Скорич, Михайло Флоринський, Іван Рингач та Сава Чалий, із їхніми частинами. В ряди гайдамацьких повстанців стали теж запорожці: Грива, Медвідь, Моторний, Темко, які очолили зорганізовані ними селянські загони. Верлан став заводити козацький лад: всіх повстанців заводив у козацькі реєстри, призначив сотників, ротмістрів, поручників. Писаренка, Скорича і Чалого призначив полковниками [5, с. 64–65]. 21 жовтня (1 листопада за новим стилем) 1734 р. ланграф Гессії Людовик Гессен-Гамбурзький зверненням до польської шляхти, дозволив вбивати козаків та солдатів, котрі були причетні до гайдамацького повстання. У ньому говорилося: «Цим нашим універсалом повідомляємо всім взагалі, й кожному зокрема, кому про це належить знати, що до нас різні надходили скарги на козаків про грабування. У всіх наших листах ми наказували таких грабіжників ловити, а тих, що намагаються втекти, як злочинних порушників, будь-яким чином бити й вбивати, бо з тих, що до нас по-різному потрапляли, було багато покараних на смерть» [1, с. 56]. З початку 1735 р. повстання охопило вже всю територію українських воєводств. Польські джерела залюбки представляли повстання Верлана, як теж всі попередні й пізніші гайдамацькі повстання із Коліївщиною включно, як московську інтригу: Верлан, мовляв, підняв повстання проти поляків за дорученням російського полковника Полянського, що йдучи в 1734 р. через Правобережну Україну зі своїм військом на допомогу польському королеві Августові, задержався був в Умані. Але ніяких документальних доказів для цього ніколи ніде не подано. Ставлення московського уряду, до гайдамацьких повстань була наскрізь ворожа. З політичних мотивів і з огляду на соціальні заклики, ім'я яких йшла боротьба гайдамаків. Ту свою крайню ворожість продемонстрували москалі таким чином, як тільки поляки звернулися до них з проханням допомоги для ліквідування гайдамацького повстання. Імператриця Анна Іванівна радо прихилилась до польського шляхетського прохання, щоб у часі походу через Україну дати полякам бажану допомогу. Виконуючи те доручення, київський генерал-губернатор граф Вейсбах доручив московському генералові фон Гайне залишитися з його військами на Правобережжі до кінця весни 1735 р. і помагати полякам ліквідувати гайдамацьких повстанців [5, с. 67–68]. Наприкінці 1733 р. російське військо під командуванням генерала Д. Кейта та князя О. Шаховського увійшло на територію Правобережної України. У той час як значна частина цього війська вирушила углиб Речі Посполитої для сприяння генералам П. Лассі та Б. Мініху, деякі загони малоросійських козаків залишилися на Лівобережній Україні та сусідніх польських воєводствах для протидії прихильним до С. Лещинського шляхетським конфедераціям. Українське населення Правобережжя було впевнене у тому, що російські війська виженуть шляхту та сприятимуть відновленню козацьких полків, які увійдуть до складу Гетьманщини. Серед селян ходили чутки про те, що російські офіцери видають грамоти з дозволом вбивати дрібну польську шляхту, більшість якої підтримувала С. Лещинського [4, с. 84]. Спільні польсько-московські воєнні дії проти українських повстанців

проводились від осені 1734 р. Але весною наступного року дії повстанців все ще проходили в широких розмірах. Головні повстанські сили були ліквідовані зимою 1734–1735 рр. Отаман загону Моторний попав в московські руки й переданий полякам, які після тортур його стратили. Отаман Грива і Медвідь повернулися з залишками своїх загонів на Запоріжжя. Полковники Верлан, Скорич і Писаренко перейшли з рештками повстанців до Молдавії [5, с. 67–68].

Загалом, антипольський виступ під проводом Верлана, який у 1734 р. відбувся на Поділлі, був першим масовим рухом опору надвірних козаків та селян, спрямованим на захист прав і свобод українських станів. Окрім жителів Правобережжя у ньому брали активну участь запорозькі козаки, селяни Гетьманщини, Росії та Молдавії. Після остаточного придушення гайдамацьких виступів 1734–1739 рр. Та захоплення у полон або страти частини його керівників, гайдамацький рух продовжував існувати у латентних формах. Гайдамаки організували систему таборів у лісах та мали постійний зв'язок із запорожцями. [4, с 98–100].

Висновки. Таким чином, гайдамацький рух був породженням в період бездержавності, кріпацтва, національного і релігійного гніту в період першої половини XVIII ст. Гайдамаки були різними – героями й розбійниками, альтруїстами й егоїстами, мудрими ватажками й темними бунтарями. Але в цілому це був потужний вияв одвічного прагнення українців бути господарями на своїй землі. Попри свою поразку, гайдамацький рух залишив глибокий слід в історії України. Він засвідчив нездоланність волелюбного духу нашого народу, його здатність до самоорганізації та збройного опору гнобителям. Гайдамаки стали символом непокори, відваги й самопожертви в ім'я високих ідеалів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бутич І. Л. Гайдамацький рух на Україні в XVIII ст.: зб. док. / Арх. упр. Ради міністрів УРСР, Центр. держ. іст. архів УРСР у Києві, Центр. держ. іст. архів УРСР у Львові; упоряд.: І. Л. Бутич та ін.; ред.: І. Л. Бутич, Ф. П. Шевченко. Київ: Наук. думка, 1970. 657 с.
2. Гайдамацький рух: причини, характер, розмах. Коліївщина. Реферат. *Osvita.UA*. 2012. 21 листопада. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/history/33106/> (дата звернення: 01.04.2026).
3. Гуржій О.І. Історія України: нове бачення: у 2-х томах Т. 1. / О.І. Гуржій, Я. Д. Ісаєвич, М. Ф. Котляр, О. П. Моця, О. В. Русина, В. Г. Сарбей, В. А. Смолій, Ф. І. Стеблій, В. С. Степанков, Т. В. Чухліб. Київ : Україна, 1995 354 с.
4. Кушнір О. О. Гайдамацький рух 1715–1760-х рр.: перебіг і сприйняття сучасниками: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. Київ, 2013. 218 с.
5. Мірчук П. Ю. Коліївщина. Гайдамацьке повстання 1768 р. Нью-Йорк : НТШ, 1973 318 с.
6. Хто такі гайдамаки? *Пугу-пугу. Козак з луку*. 2013 8 грудня. URL: http://indragop.org.ua/news/khto_taki_gajdamaki/2013-12-08-637 (дата звернення: 03.04.2026).

Мороз Анастасія, Сидорова Єлизавета,
здобувачі освіти 9-Б класу, Кременчуцької гімназії № 23,
Кременчуцької міської ради, Полтавської області
(науковий керівник: вчитель історії й правознавства,
аспірант КрНУ ім. М. Остроградського **Мелешко Я. Г.**)

ЖІНКИ-КОЗАЧКИ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Епоха українського козацтва останні кілька років обговорюється все більш активно. Більш вираженою проблематикою в дослідженні історії виділяється увазі саме жіноцтву, і її характер бути волелюбною і незалежною, а також вміти тримати зброю і захищати свою честь та життя. Українські жінки-козачки, як ніде більше в Європі чи Азії, мали повну свободу для самовираження і правову дієздатність, були лікарками-цілительками, зміцнювали міські укріплення, виконували розвідницькі функції, вишивали золотом прапори, створювали пісні та думи, опікувались освітою, наукою і церквою, керували двором, шинком і державою. На чолі козацько-селянських загонів жінки не раз нападали на сусідів-ворогів і боронили свій край від чужинців.

Аналіз джерел та літератури. В історії України факт про жінок-козачок був і залишався маловідомим в історіографії, з-за браку джерельної бази та незацікавленості в цій темі. В період Незалежності України багато дослідників-любителів, зацікавлюються питанням жіноцтва у військовій історії України, яка її була роль і важливість. З історіографів в даному дослідженні посилаємося на українського історика, журналіста з Запоріжжя – Олександра Кривошия [6; 7]. Досліджувала цю тематику український культуролог, феміністка й автор текстів «Гендер у деталях» – Катерина Косач [5]. Окрім неї цю проблематику в дослідженнях порушували: журналіст Олександр Козубенко [4], головний бібліотекар сектору науково-дослідної роботи «Дніпро Культура» – Тетяна Глоба [1; 2], історикиня, випускниця Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, студентка Студій Східної Європи Варшавського університету (Польща) – Маргарита Кас'яненко [3]. Їхні праці були опубліковані в електронних сайтах мережі інтернет, в якому дослідники порушують питання про існування і діяльність жінок-козачок.

Метою статті є розкрити образ жінки-козачки в історії України, і навести приклади жіночої звитяги і мужності.

Виклад основного матеріалу. Ми всі знаємо про Богдана Хмельницького, Івана Мазепу чи характерника Івана Сірка. А як часто трапляються свідчення про жіночу частину козацтва? Солоха Донцівна, Варвара Мотора й інші козачки – частина нашої історії XVI – XVII століть. Історики ще в кінці XIX ст. сформували образ козацтва як суто чоловічого братства на зразок чернечого або рицарського ордену. Ось показові цитати: «Як у вівтар, на Січ жінок не пускали – тут вони були поза законом» «Не ступай, бабо, ногою в Січовий кіш, лучче в домовину» [5]. Довгий час в історичній науці ґрунтовних досліджень становища жінки в козацькому суспільстві не існувало. Ця проблема, як

правило, зводилася до славнозвісного козацького аскетизму – відречення козацтва від сімей, жіноцтва і концентрації всієї їхньої розумової та фізичної сили на військовій справі [7, с. 31]. У сучасному українському науковому просторі питання про жінок-козачок набуває дедалі більшої популярності. До нього вже зверталися такі вчені, як Олександр Кривоший, Володимир Кукса, Оксана Кісь, Тетяна Коломієць, Валерій Антонов, Вікторія Піщанська – і їм вдалося розвіяти чимало міфів, що зародилися передусім у XIX ст. [3]. В історії України жінки відігравали надзвичайно важливу роль. Жінка-мати, дружина споконвіку була символом найвищого найсвітлішого, символом землі, домівки. Чи то вирушав син у дорогу, чи то козак у військовий похід, чи перед відходом в інші світи – найперше просили благословення та прощення у матері. Звичай, який забороняв жінкам з'являтися на Січі та популяризація безшлюбності серед запорожців, на думку історика В. М. Піщанської, не усували жінки від творення культурних цінностей, впливу на формування духовної культури українського козацтва. Жінки щодня творили її своєю працею, піснею, любов'ю, віддаючи свої сили, творчий потенціал, знання й уміння. Жіноче начало розвивало такі ознаки духовної краси української культури: доброту, милосердя, щедрість, вірність, працелюбність, дотепність, веселість, співучість – найбільші цінності життя [1]. В правових нормах, якими користувалося козацтво, жінка почувала себе досить не пригніченою. Її повноправність не викликала невдоволення чи протесту з боку козацтва. Правове становище української жінки, в порівнянні з правовим статусом європейських жінок чи жінок Московської держави, було набагато кращим [7, с. 20]. Перші спроби вписати жінку у військову історію Великого князівства литовського та представити її учасницею історичного процесу були зроблені ще в середині XVI ст. У 1550 р. добре освічений литовський шляхтич Михалон Литвин – написав трактат «Про звичаї татар, литовців і москвитів», який, в уривках, був виданий в 1615 р., у Швейцарії у м. Базель. Автор трактату, з легкою чоловічою іронією зазначив, що жінка: «Начальствує у нас у фортецях навіть прикордонних з землями московськими, турецькими, татарськими й молдавськими, які необхідно було б доручати лише чоловікам великої сміливості. Не випадково предки нашої величності не дозволяли жінкам отримувати фортеці у спадок і розпоряджалися в таких випадках шлюбами спадкоємниць за своїм, а не за їх розсудом, вибираючи їм в чоловіки людей знаменитих не багатством і важливістю роду, але таких, що прославили себе пролиттям як своєї, так і ворожої крові». Стає очевидним, що за переконанням автора саме особиста правосильність жінок вищих суспільних станів Великого князівства литовського, бо «ані татари, ані московити – не дають волі своїм дружинам» та насичена військовими практиками повсякденність прикордонних земель, обумовили їхню войовничу вдачу [6, с. 18]. Ще в XIX столітті історики звернули увагу на особливі риси українських жінок – войовничість, хоробрість і непокірність. Відомий українсько-польський історик Йосиф Ролле (Антоній I) називав українок XVI–XVII ст. «казковими амазонками», зазначаючи, що саме умови життя на прикордонних територіях спонукали жінку на прояв енергійної поведінки та напівчоловічої натури. Жінки їздили верхи, стріляли з рушниць, як і будь-який

козак, робили збройні засідки по дорогах, наїзди на чужі маєтки, штурмували замки особистих ворогів. «Шляхтянки осібно або разом з чоловіком створювали військовий загін на кожний окремий напад. Кількість озброєних у цих загонах в середньому коливалась від 100 до 1500 осіб. Найбільшу кількість у «жіночих» ватагах (до 6000 осіб) зафіксовано у війську Софії Ружинської під час нападу на Черемош. У 1609 р. княгиня Ружинська на чолі загону пограбувала і спалила оселю шляхтича Є. Тишкевича в селі Ляхів. Того ж року вона з шеститисячним військом осадила замок князів Корецьких Черемош, взяла його приступом, спаливши та пограбувавши» [2].

Дмитро Яворницький у кінці XIX ст. на Катеринославщині (у межах колишніх Запорозьких Вольностей) записав переказ «Могила Настина». У ньому – опис життя відважної отаманихи, на ім'я Настя, яка носила шаровари, шапку, мала шаблю і «держала у себе ватагу козаків, але ніхто того не знав, що вона дівка... Кілька років правила вона за козака. А як умерла, то тоді тільки їй дізналися, що вона дівка». З історичних джерел відомо, який сильний вплив мала жінка на традиції та повсякденне життя козацької спільноти. Залишилися свідчення і про участь українок у військових діях. Так, багатьом відомий подвиг войовничих жінок з міста-фортеці Буші та дружини козацького сотника Зависного – Олени (за іншими відомостями – Мар'яни). Коли більшість чоловіків загинула, жінки та дівчата продовжували чинити опір регулярним частинам польського війська. Аби не потрапити до рук шляхти, Олена підпалила пороховий льох і підірвала себе разом з ворогом. Ці факти піддають сумніву категоричне твердження Дмитра Яворницького про те, що козаки-запорожці «не допускали в Січ жінок». Очевидно, що в українських воеводствах біля татарських кордонів жінка володіла значно більшою свободою [4].

Найвідомішою жінкою-воїном на Запоріжжі була Варвара Мотора. У наш час майстриню вбивати на відстані назвали б снайпером, а в козацькі часи вороги прозвали її відьмою [2]. Серпень 1635 р. відзначився штурмом фортеці Кодак. Фортеця впала в результаті нападу Івана Сулими та трьохсот тисяч козаків. Після захоплення у фортеці лишилися козацькі загони під очільництвом сотника Яшного й хорунжого Семена Мотори, яким скоро довелося битися з татарами: орда напала на Самарську переправу. Козаки таки здобули перемогу – зокрема завдяки невідомому лучнику, який перевершив усіх інших... Згодом на стрілах того стрільця знайшли написи: «Варвара Яшна», «Варвара Кодак» і «Варвара Мотора». Це не єдиний випадок, який прославив Варвару. За переказом, вона й пізніше брала участь у боях: під час повстання під проводом Якова Острянина та оборони табору біля Жовнина на Сулі 1638 р. Під Жовнином її місія полягала в тому, щоб вицілювати надважливих особистостей. Поляки вирішили, що лучниця мусить бути відьмою – як інакше; Потоцький наказав убивати будь-яку жінку, яку помітять у козацькому таборі. Серед жінок, які тоді загинули від гарматного вогню, була й сама Варвара Мотора.

Були й жінки, залучені в політичні справи. Наприклад, Анастасія Маркович, дружина гетьмана Івана Скоропадського, котру кликали Настею-

гетьманихою й казали, що «Іван носить плахту, а Настя – булаву», адже її літній чоловік не міг уповні керувати Січчю. Брак освіти не завадив Анастасії брати активну участь у державних справах, поки вона була дружиною спочатку представника козацької старшини Костянтина Голуба, а згодом (після 1700 р.) – Івана Скоропадського. Гетьманова спілкувалася з важливими гістями, вела дипломатичні переговори, могла сама їздити з політичними місіями до царської столиці. Анастасія стала першою українською «великосвітською дамою», котра гідно трималася у світі, де влада належить переважно чоловічій статі. Анастасія Маркович була однією – але далеко не єдиною – із козачок, які залишили по собі поважну пам'ять та важливий слід в історії. Навіть у часи раннього модерну українки відігравали важливі суспільні ролі – і про це варто пам'ятати, коли ми досліджуємо період, із якого й почалося формування української нації [3].

Висновки. Таким чином, жінка мусила бути не лише турботливою матір'ю та підприємливою господинею, але й безстрашним воїном, здатним захистити себе, свій дім, свою землю від нападників. Приклади шанобливого і рівноправного ставлення до жінки, але й у легендах і переказах про козацьку вольницю, що свідчить про глибину проникнення цієї традиції у світогляд українського народу. В сучасній Українській державі дослідження теми про жінок-воїнів часи козацтва набуває популярності не лише в істориків, а й любителів історії, які хочуть підкреслити значущість жіноцтва в часи козацтва відкидаючи міфи про жінок, котрі лунали ще з XIX ст., принижуючи або стиранням образу жінки-воїна в історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Глоба Т. Жінки на просторах козацького Запорозжя. Частина І. Жінки-берегині. *ДніпроКультура*. 2019. 5 грудня. URL: http://indragop.org.ua/news/khto_taki_gajdamaki/2013-12-08-637 (дата звернення: 03.04.2026).
2. Глоба Т. Жінки на просторах козацького Запорозжя. Частина ІІІ. Жінки-войовниці. *ДніпроКультура*. 2019. 17 грудня. URL: http://indragop.org.ua/news/khto_taki_gajdamaki/2013-12-08-637 (дата звернення: 02.04.2026).
3. Кас'яненко М. Українське козацтво: жіноча грань історії. *Verbum*. 2024. 17 серпня. № 117 Тема номера: (Авто)Біографії URL: <https://kozubenko.net/istorychni-divy-voyitelky/> (дата звернення: 02.04.2026).
4. Козубенко О. Історичні діви-воїтельки, прекрасні та смертоносні. *Kozubenko.net*. 2021. 1 лютого. URL: <https://kozubenko.net/istorychni-divy-voyitelky/> (дата звернення: 05.04.2026).
5. Косач К. Козачки. Фольклор про войовничих жінок козацької доби / К. Косач. *Гендер в деталях*. 2022. 19 грудня. URL: http://indragop.org.ua/news/khto_taki_gajdamaki/2013-12-08-637 (дата звернення: 03.04.2026).
6. Кривоший О. «Сильна жінка зі зброєю» в українському історіографічному дискурсі XVI–XIX ст Київська старовина. 2012. №1(403). С. 16–34.
7. Кривоший О. П. Жінка в суспільному житті України за часів козащини: історичні розвідки. Запоріжжя: Поліграф; Просвіта, 1998. 68 с.

Лаговська Єлизавета,
учениця 10-В класу
Відокремленого підрозділу
«Науковий ліцей Житомирського державного
університету імені Івана Франка»
(науковий керівник: учитель історії
Відокремленого підрозділу
«Науковий ліцей Житомирського державного
університету імені Івана Франка»,
аспірантка кафедри історії України
ЖДУ імені Івана Франка **Панчук М. С.**)

ПРАГА ТА ПАРИЖ ЯК ПОЛІТИЧНІ, ВИДАВНИЧІ Й ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЦЕНТРИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. У зв'язку із поразкою визвольних змагань на початку 20-х рр. ХХ ст., значна частина української інтелігенції опинилася у вимушеній еміграції. Найбільш значущими осередками стали Париж та Прага, тому існує потреба осмислення їхньої ролі у процесі збереження української політичної думки за відсутності власної держави.

Аналіз джерел та літератури. Питання формування та діяльність еміграційних центрів українців у міжвоєнний період стали предметом дослідження багатьох вчених. Специфіку формування українського емігрантського представництва висвітлила у своїй праці Л. Купин [3]; О. Кужільна [2] охарактеризувала внесок Товариства «Музей визвольної боротьби України» у збереження історичної пам'яті; О. Маврін [5] окреслив умови налагодження видання журналу «Тризуб» [7] у Франції.

Мета статті полягає у дослідженні специфіки форм та напрямків діяльності української політичної еміграції протягом 20–30-х рр. ХХ ст. у Парижі та Празі, а також у визначенні її ролі у збереженні ідеї української державності.

Виклад основного матеріалу. Попри усі умови, що склалися при формуванні паризького та празького осередків, українська інтелігенція не відмовлялася від поставлених цілей та проводила відповідну активну діяльність задля збереження ідеї відновлення української державності. Вагомий внесок для української емігрантської спільноти зробив Український вільний університет (УВУ). Цю думку у своєму дослідженні обстоює Я. Турчин. Університет став першим українським закладом вищої освіти поза межами України і на той час залишився єдиним таким у світі [8, с. 221–222].

У цьому контексті цікавим є також і те, що містом заснування цього університету був Відень. Рішення про перенесення університету було спричинене браком українських студентів. Успішність переїзду була зумовлена підтримкою чеських інтелектуалів, тому УВУ одразу побудував приятні

взаємини з чехами. Після перенесення Університету до Праги було прийнято рішення формувати його роботу на основі організаційної побудови й провадження наукових розробок, які діяли на базі Карлового Університету [6, с. 120–121].

Університет також активно співпрацював з установами які провадили свою діяльність на території українських земель. Професори УВУ плідно працювали над написанням українознавчих робіт, видання цих праць відбувалося під керівництвом видавничої комісії університету у видавництві УВУ. Через фінансові труднощі ця робота давалася важко, проте не припинилася повністю [6, с. 129].

УВУ суттєво вплинув на формування українського політичного наративу та відповідної суспільної думки. В університеті викладали значну кількість предметів у галузі права та політики, наукові роботи професорів Українського вільного університету також стосувалися цієї проблематики. Проте важливо відзначити, що ці розвідки не лише збагачували вітчизняну науку як таку, але мали й прикладне значення, вони продукували суспільно-політичні ідеї, що згодом знайшли своє відображення під час формування політичних поглядів найбільш активних та свідомих українців. Тобто університет фактично став тією інституцією, що готувала майбутню українську політичну еліту і цим самим забезпечуючи готовність до побудови власної держави у разі появи відповідної можливості [8, с. 221–222].

Важливим є те, і на цьому ж наголошує С. Наріжний, що більшість українських установ в еміграції планувалися як тимчасові, щоб потім перенести свою діяльність до Української держави і працювати на її розбудову. Український вільний університет не став винятком і план по перенесенню майже втілювався. Коли Карпатська Україна проголосила самостійність, управлінці УВУ розпочали підготовку до перенесення університету на територію українських етнічних земель. Завадило цим планам вторгнення німців до Чехословаччини [6, с. 135–136].

Не менш важливою була робота Товариства «Музею Визвольної боротьби України». Український вільний університет не лише спонсорував музей, але й був ініціатором його створення. Громадськість сповіщали про працю музею у газеті «Вісті Музею визвольної боротьби України». О. Кужільна відзначає, що ключовою задачею музею було відтворення та репрезентація на виставках інформації, пов'язаної з визвольною боротьбою українців. Ситуація змінилася, коли німецька влада захопила Чехословаччину і діяльність подібних організацій опинилася під заборобою. Проте Д. Антоновичу та С. Наріжному вдалося переконати уряд, що діяльність музею не суперечить політиці німців, відтак, українці змогли продовжити свою справу [2, с. 50–54].

Разом із перенесенням УВУ до Праги постало актуальне питання про створення наукового товариства при університеті. Відтак, було прийнято рішення про заснування трьох товариств: історико-філологічного, правничого та «Спілку українських лікарів у Чехії». Історико-філологічне товариство заснували 30 травня 1923 р. і стало унікальним у своєму роді, адже було

єдиним, яке повністю зосереджувалося саме на провадженні наукових досліджень [6, с. 196].

Правниче товариство було засновано 17 березня 1923 р. Своїми завданнями вони визначили сприяння об'єднанню українських сил задля дослідження тяглості правової системи України, побудову дружніх взаємин із чехами та різного роду забезпечення українських правників [6, с. 228]. «Спілка українських лікарів у Чехії» розпочала свою роботу наприкінці 1922 р., фокус їхньої уваги був спрямований на професійну допомогу членам, об'єднання лікарів Чехії тощо. Спілка видала перше медичне видання українською мовою – «Український Медичний Вісник», часопис клінічної та суспільної медицини [6, с. 220–221].

Діяльність української громадськості у Франції також мала важливе значення, про що свідчить тижневик «Тризуб» – перший український політично-громадський журнал, що видавався у Парижі з 1925 р. Його засновником був Симон Петлюра [7]. Газета висвітлювала події в Україні та роботу українських діячів поза її межами. У ньому були випуски, що містили статті, які ґрунтувалися на секретній інформації, оскільки радянська влада блокувала витоки інформації про внутрішньополітичне життя за кордон. Листи, у яких С. Петлюрі присилали відповідні дані не були підписані, з огляду на безпеку адресанта [5, с. 349–350].

У 1926 р. новина про вбивство Симона Петлюри сколихнула всіх українців. Найпоширенішою теорією про мотив є те, що більшовики вбачали небезпеку у можливому відновленні українсько-польського союзу, тож вирішили прибрати загрозу, поки ці плани ще не були виконані [4, с. 44].

Аналізуючи Відкритий лист Уряду УНР з приводу вбивства Симона Петлюри від 12 червня 1926 р., авторства А. Лівичького, знаходимо свідчення про те, що смерть очільника УНР згуртувала українців, що стало досить неочікуваним для радянської влади. Український уряд в екзилі, з огляду на зростаючу загрозу з боку радянських спецслужб, у своєму зверненні до народу закликав до співпраці усі проукраїнські сили на благо відновлення України [4, с. 173].

Характеризуючи політичну сферу, варто розглянути три основних інституції, утворені українською спільнотою в еміграції. Із листа Миколи Ковальського до Андрія Лівичького від 20 січня 1925 р. знаходимо дані, що найпершою, заснованою у 1924 р., організацією у Парижі була «Українська громада», очолювана Миколою Шаповалом. На Першому українському емігрантському з'їзді у Парижі громада заявила, що вважає прийнятними всі українські організації, але, натомість, категорично засуджує підтримку більшовиків. Це свідчить про часткове порозуміння між українськими політичними силами [4, с. 470].

«Союз Українських емігрантських Організацій» (СУЕО) був створений у 1925 р., керівником став М. Шимуцький. Найтісніший зв'язок СУЕО мали з урядом УНР в екзилі, окрім цього керували роботою 13-ти громад, що свідчить про надзвичайно масштабну діяльність. Натомість, «Союз Українських Громадян у Франції» був прихильником ідей і поглядів В. Винниченка, відтак,

вони схилилися до підтримки політики радянської влади. Принагідно відзначимо, що хоч В. Винниченко і був одним із лідерів УНР, та згодом його політичний шлях із С. Петлюрою та його прибічниками розійшовся через виразні розбіжності у поглядах на майбутнє України [1].

Такі ідеологічні та політичні розходження провокували багато конфліктів та непорозумінь. На Першому українському емігрантському з'їзді у Парижі, що відбувався у січні 1925 р., представники «Союзу Українських Громадян у Франції» провокували певні суперечки. Незважаючи на загальну напруженість, на з'їзді було прийнято рішення про утворення СУЕО та обрано Генеральну Раду – виконавчий орган «Союзу Українських емігрантських Організацій» [4, с. 38–39].

У липні 1925 р. було скликано Другий еміграційний з'їзд у Франції за ініціативи «Союзу українських емігрантів у Франції». Л. Купин у своїй статті акцентує увагу на тому, що проблема в організації з'їзду полягала у не завжди прихильному ставленні еміграційних сил до один одного. Якщо Перший з'їзд мав на меті згуртувати українські еміграційні сили у Франції, то Другий вже був скликаний для об'єднання всіх українців закордоном, у взаємовідносинах між якими все більш помітними ставали ідеологічні розбіжності [3, с. 32].

Висновки. Таким чином, українці проводили жваву роботу задля поширення та збереження своїх національних ідей. Вони створювали нові товариства, установи, організації, які і стали політичними та науковими центрами української еміграції. Проте можемо помітити різницю в світоглядних переконаннях емігрантів, але зауважимо, що навіть це не завадило українцям докладати чималих зусиль задля роботи на перспективу відновлення Української державності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дорошенко С. Соціальний капітал української діаспори у Франції Третьої республіки (1875–1940). *Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розв.: зб. наук. пр.* НАН України, Ін-т народознав. Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львів, політехніка», 2006. Вип. 17. С. 41–49. URL: <https://miok.lviv.ua/news/soczialnyj-kapital-ukrayinskoyi-diaspory-u-francziyi-tretoy-ri-respubliki-1875-1940/> (дата звернення 30.12.2025)
2. Кужільна О. Діяльність української еміграції Чехословаччини із заснування Товариства «Музей визвольної боротьби України». *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Вип. 23. 2015. С. 50–54.
3. Купин Л. Українська політична імміграція у Франції міжвоєнного періоду (1919–1939 рр.). *Мандрівець*. 2013. (№ 1). С. 31–35.
4. Лівницький Андрій. Листування (1919–1953 роки). Упорядкув., вступ. ст., заг. ред. Я. Файзуліна. Український інститут національної пам'яті. Київ: Фенікс, 2019. 688 с.
5. Маврін О. Журнал «Тризуб» у громадському й політичному житті української еміграції у Франції міжвоєнного періоду. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*, т. 20, Київ, 2020. С. 346–356.
6. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага, 1942. Ч. 1. С. 370
7. Тризуб. 1925. Ч. 1. Український тижневик. Париж, 1925. 32 с
8. Турчин Я. Розвиток української політико-правової думки в Чехословаччині: міжвоєнний період (1918–1945 рр.). *Вісник Харківського національного університету ім.*

Денечко Ірина,
здобувачка I курсу
Фаховий коледж ЗВО «Університет Короля Данила»
(науковий керівник: канд. іст. наук, доцент,
доцент кафедри права імена акад. УАН о.І .М. Луцького **Федик Л. Б.**)

КОЗАЦЬКА СПАДЩИНА ЯК ТУРИСТИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ БРЕНД УКРАЇНИ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Козацтво є однією з найяскравіших сторінок української історії, символом свободи, сили та волелюбності нашого народу. Козацький образ став не лише історичною пам'яттю, а й важливим елементом сучасної культурної ідентичності. Сьогодні козацька спадщина використовується як туристичний і культурний бренд, який приваблює мільйони відвідувачів з України та з-за кордону. Вона поєднує історичні пам'ятки, традиції, ремесла, гастрономію та фольклор, створюючи унікальний культурний простір, що презентує Україну світові.

Аналіз джерел та літератури. Хоча проблематика козацтва, його історії, побуту, ролі у процесах державотворення та формування національної ідентичності вже неодноразово ставала об'єктом дослідження як українських, так і зарубіжних науковців, аспект вивчення козацької спадщини крізь призму її туристичного потенціалу залишається недостатньо опрацьованим. Зокрема, А. Доценко, О. Шестель та С. Беляєв зосереджуються на питаннях етнічного туризму, розглядаючи в цьому контексті діяльність Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» [4]. У свою чергу, О. Марченко аналізує туристичний потенціал Запорізької області та Національного заповідника «Хортиця» [1]. Водночас проблема значення козацької спадщини у формуванні міжнародної впізнаваності України та її осмислення як національного бренду ще не знайшла належного відображення в науковому середовищі.

Мета статті – з'ясувати потенціал козацької спадщини у формуванні туристичного та культурного бренду України.

Виклад основного матеріалу. Козаки виникли як особливий військово-суспільний феномен у XV–XVI ст., коли на південних кордонах України сформувалася спільнота вільних людей, готових захищати землю від ворогів. Запорозька Січ стала центром військової демократії, унікальним державним утворенням з власними законами, управлінням, військовою організацією. Козаки прославилися своєю мужністю, морськими походами, участю у визвольній боротьбі та формуванні української національної ідеї та державності. Тому козацька спадщина сьогодні – це не лише набір історичних фактів, а й символ боротьби за свободу, який глибоко закарбувався в національній пам'яті.

Козацька культура охоплює широкий спектр проявів:

1) пісні та думи – зберегли історичну пам'ять і героїчні образи, передаючи їх наступним поколінням;

2) звичаї та традиції – козацькі свята, бойові танці (наприклад, гопак), військові вправи та кулінарні особливості стали елементами культурної спадщини. До прикладу, Національний заслужений академічний ансамбль танцю України імені Павла Вірського, на основі народних танців створив сучасні танцювальні композиції «Гопак», «Повзунець», «Запорожці». Колектив побував більше ніж у 60 країнах світу, популяризуючи досягнення національної культури, передусім козацької [3, с. 187]. Важливим елементом козацької спадщини є кухня. Страви, які готували козаки, сьогодні подаються у багатьох ресторанах і під час фестивалів. Найвідомішими є куліш, печене м'ясо, борщ, узвар. Вони стали частиною гастрономічного туризму, що популяризує українську кухню. Український шеф-кухар Євген Клопотенко разом зі співзасновницею компанії «Нова Пошта» та співвласницею ресторану «100 років тому вперед» й бістро «Інші» Інною Поперешнюк запустили проект українських обідів тривалого зберігання «Куліш». Сьогодні в проекті роблять 6 українських страв тривалого зберігання: куліш, борщ, бограч, шпундра, качана каша з грибами та пшениця з м'ясом [5]. Також, з ініціативи Є.Клопотенка створено Splash – зубну пасту зі смаком борщу. MERMADE – блиск для губ Borshch Косметичний бренд перевів асоціацію «борщ = яскравий колір» у тінтову формулу блиску для губ. Позиціювання – «смачний акцент» у щоденному образі [2].

Крім того, сьогодні активно відроджуються ремесла, пов'язані з козаками (виготовлення зброї, глиняного посуду, одягу, кінської амуніції). Це дозволяє туристам не лише споглядати, а й брати участь у майстер-класах, відчувати дух часу та краще зрозуміти національну культуру України.

1) образ козака – у народній творчості він постає вільним воїном, захисником, мудрим і хоробрим чоловіком. Цей культурний пласт нині активно популяризується через фестивалі, реконструкції боїв, культурно-мистецькі заходи, що робить його доступним і привабливим для туристів. В Україні сформувалося багато туристичних маршрутів, які ґрунтуються на козацькій тематиці: Острів Хортиця (Запоріжжя) (діє історико-культурний заповідник, музей, а також проходять театралізовані виступи, де можна побачити козацькі бої, верхову їзду та стародавні обряди) [1, с. 128]. 2) Чигиринщина – столиця гетьмана Богдана Хмельницького, яка зберегла унікальні пам'ятки та відтворені споруди. Зокрема тут знаходиться Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», а також проводяться численні фестивалі пов'язані з козацтвом, які останнім часом усе більше привертають увагу туристів [4, с. 67]. Батурин – колишня резиденція гетьманів Лівобережної України з розкішним палацом Розумовського. Ці місця стали важливими центрами культурного туризму, куди приїжджають і українці, і іноземні гості.

Щороку в Україні проводиться безліч фестивалів, присвячених козацтву. Найвідоміші серед них: «Покрова на Хортиці» – великий культурний фестиваль у Запоріжжі. «Козацькі забави» – спортивно-культурні заходи, що

популяризують козацькі традиції. Реконструкції історичних битв у різних містах, які дозволяють туристам зануритися у дух минулих століть. Такі події не лише відновлюють пам'ять про минуле, а й стають туристичними магнітами, які приваблюють відвідувачів.

Висновки. Козацька спадщина – це унікальне явище, яке поєднує історію, культуру, традиції та сучасність. Вона стала не лише основою формування української ідентичності, а й потужним туристичним і культурним брендом. Завдяки фестивалям, історичним пам'яткам, гастрономії та мистецьким заходам козацький дух і сьогодні живе серед українців, нагадуючи про героїчне минуле та надихаючи на майбутнє. У ХХІ столітті козацька тематика активно використовується як символ України. Вона присутня в рекламі, сувенірній продукції, мистецтві та навіть у спорті. Козацтво стало культурним брендом, який вирізняє Україну серед інших держав. Козацька спадщина є важливим інструментом культурної дипломатії. Україна презентує себе у світі через виставки, концерти, кінофільми, які відображають козацьку тематику. Туристи з різних країн приїжджають до України, аби побачити історичні місця, відчути атмосферу свободи й мужності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Марченко О. А. Сучасна оцінка регіональної структури туристичного потенціалу Запорізької області. *Бізнес-навігатор*. 2015. № 2. С. 127–133.
2. Поліщук Я. Як борщ стає інструментом культурних і бізнес-комунікацій. URL: <https://theinweb.media/yak-borshch-staye-instrumentom-kulturnykh-biznes-komunikatsiy/> (дата звернення: 04.04.2026).
3. Рой Є., Рой В. Державний ансамбль танцю України як культурне явище і його роль у розвитку національного народно-хореографічного мистецтва. *Вісник КНУКіМ. Серія: Мистецтвознавство*. 2022. Вип. 46. С. 181–190.
4. Шестель О. Г., Беляєва С. С. Перспективи розвитку внутрішнього етнічного туризму в Україні. *Інновації та технології в сфері послуг і харчування*. 2020. № 1. С. 65–72. <https://doi.org/10.24025/2708-4949.1.2020.204092> (дата звернення: 03.04.2026).
5. Як запускали бренд українських обідів тривалого зберігання «Куліш». URL: <https://ain.ua/2023/05/24/yak-zapuskaly-brend-ukrayinskyh-obidiv-tryvalogo-zberigannya-kulish/> (дата звернення: 05.04.2026).

Хомінець Тереза,
здобувачка І курсу
Фаховий коледж ЗВО «Університет Короля Данила»
(науковий керівник: канд. іст. наук, доцент,
доцент кафедри права імена акад. УАН о.І .М. Луцького **Федик Л. Б.**)

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ КОЗАЦЬКОЇ СПАДЩИНИ У СУЧАСНИХ МЕДІА, КІНО ТА КОМП'ЮТЕРНИХ ІГРАХ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Популяризація козацької спадщини має особливе значення. Це не лише вивчення історії, а й збереження пам'яті про людей, які заклали основи сучасної України. Козацькі

традиції та цінності залишаються важливою частиною нашої ідентичності, адже вони впливають на те, як українці сприймають себе зараз.

Аналіз джерел та літератури. На сучасному етапі відсутні спеціалізовані наукові дослідження, присвячені проблематиці популяризації козацької спадщини у сучасних медіа, кінематографі та комп'ютерних іграх. Наявні публікації здебільшого мають публіцистичний характер.

Мета статті – з'ясувати, як сучасні медіа, кінематограф і комп'ютерні ігри використовують козацьку спадщину та які інструменти можуть підсилити її популяризацію.

Виклад основного матеріалу. У світі, де масова культура формує уявлення безлічі людей, важливо мати власні історії, які можна показати іншим. Саме тому фільми, комп'ютерні ігри, відео й інші медіа стають ефективними інструментами поширення козацької спадщини. Вони допомагають зробити її доступною і цікавою не тільки для українців, а й для людей інших національностей. Завдяки розвитку сучасних засобів комунікації найбільший вплив має медіапростір. Він відкриває нові можливості для того, щоб донести козацьку історію до широкої аудиторії, перетворюючи її на частину глобального культурного діалогу. На жаль, раніше наша культура була частково забутою, але тепер вона набуває значного поширення. Українських козаків презентують сміливими, волелюбними, з гострим розумом та зі шаблею на поясі. Цей образ уже став впізнаваним серед багатьох інших.

AR-фільтр із козаком Гришко Чубом

Наприклад, 17 вересня 2024 року компанія «Skeiron» запустила проєкт доповненої реальності, що розповідає повсякденні історії від лиця козака Гришки Чуба, який може поділитись наступними розповідями:

- про Запорізьку Січ та паланки;
- про зимівники;
- про формування української ментальності;

Проєкт повинен сприяти самоідентифікації, усвідомленню подій минулого та популяризації історії. Незвичний формат зацікавлює людей та закликає поринути у світ української козаччини й навіть зробити селфі із козаком [3].

Його було створено в співпраці з ГО «Культурний код Покровська+», у безпосередній близькості до лінії фронту, коли російські війська намагалися захопити їх. Компанія «Skeiron» активно займається популяризацією козацької спадщини, шукає нові, оригінальні методи заохотити людей цікавитись своїми пращурами. Вони також займаються оцифруванням українських культурних побудовань, залишаючи їх назавжди збереженими та доступними для перегляду.

Також, наприклад, відеогра «Cossacks 3», ремейк стратегії у реальному часі «Козаки: Європейські війни», розроблена українською компанією «GSC Game World» для платформи Microsoft Windows. У ній гравці можуть керувати арміями різних європейських держав, але особливе місце займає українське козацтво. Хоча гра не є академічним джерелом, вона пробуджує інтерес до історії. Для багатьох іноземних гравців саме «Cossacks 3» став першою зустріччю з козаками, їхнім образом та характерними якостями. Те, що проєкт

створений українською командою, само по собі є важливим. Це не просто гра, а український культурний продукт, який представляє нашу спадщину на світовому рівні. Вона показує, що козацька тематика може бути цікавою у світі, де домінують західні історичні наративи: вікінги, лицарі, самураї. Завдяки цьому козацтво посідає своє місце серед легендарних впізнаваних героїв [2].

Козацька тематика активно представлена в сучасному українському кіно, пропонуючи різноманітні жанри – від історичних драм до казкових фільмів для всієї родини. До новітніх фільмів із козацьким колоритом належать «Пекельна хоругва, або Різдво козацьке» (2019), «Чорний козак» (2018), «Максим Оса та золото Песиголовця» (2022) та телесеріал «Козаки. Абсолютно брехлива історія» (2020). Ці фільми показують козацтво з різних боків, включаючи героїчні подвиги, історичні події, казкові пригоди та містичні елементи. У таких фільмах як «Тарас Бульба», демонструється героїка козацького минулого [1].

Висновки. Популяризація козацької спадщини у сучасних медіа, кінематографі та комп'ютерних іграх є важливим чинником збереження національної пам'яті та формування культурної ідентичності українців. Новітні формати – від AR-проектів до відеоігор та художніх фільмів – не лише роблять козацьку тематику доступною й цікавою широкій аудиторії, а й інтегрують її у глобальний культурний простір. Вони дозволяють поєднати традиційні історичні знання з сучасними технологіями, забезпечуючи спадкоємність поколінь і створюючи позитивний імідж України у світі. Таким чином, козацька спадщина перетворюється на потужний культурний ресурс, здатний водночас виховувати, розважати й зміцнювати національну свідомість.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. 10 неймовірних фільмів про українських козаків, які підкорять ваше серце! Пригоди, міфологія, героїзм та історія українського народу. URL: <https://coma.in.ua/47259> (дата звернення: 02.04.2026).
2. Казанцев Д. Ігри з українською локалізацією: 30 популярних та просто цікавих проєктів. URL: <https://mezha.media/articles/ihry-z-ukr-lokalizatsiieiu-30-proiektiv/> (дата звернення: 03.04.2026).
3. Популяризуємо історію міста Покровськ. URL: <https://www.facebook.com/skeiron.llc/posts/pfbid025F3JZ9PnVY3FWf23j36CJukvp9i8W6idvB1w5jR57EmiH2h6M7wHPwaxoMNdi5Kbl> (дата звернення: 04.04.2026).

Тисяк Вікторія,
здобувачка І курсу
Фаховий коледж ЗВО «Університет Короля Данила»
(науковий керівник: канд. іст. наук, доцент,
доцент кафедри права імена акад. УАН о.І.М. Луцького **Федик Л. Б.**)

КОЗАЦЬКА КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Сьогодні Україна переживає складні часи через військовий конфлікт. У такі моменти важливо звертатися до власної історії та традицій. Козацька культура завжди була символом сили, відваги й любові до рідної землі. Саме тому ця тема є дуже актуальною, адже козацький дух допомагає українцям залишатися єдиними, виховувати любов до Батьківщини, повагу до її символів, історії та культури, а також відповідальне ставлення до спільних цінностей і готовність захищати власний народ.

Аналіз джерел та літератури. Багато істориків, серед яких О. Апанович [1], В. Голобуцький [3], В. Смолій, В. Степанков [7], Д. Яворницький досліджували тему козацтва. Вони відзначали, що козаки були не лише воїнами, але й творцями унікальної культури. У їхніх піснях, думках і звичаях відображається прагнення до свободи. При цьому у них був діяльнісний вияв прагнення до свободи, адже саме вони боролися за незалежність українського народу. Дослідники наголошували, що козацька культура стала важливим чинником формування української ідентичності.

Постановка завдання. Мета статті – продемонструвати, як козацька культура впливала на єднання українців у минулому та яку роль вона відіграє сьогодні у часи війни.

Виклад основного матеріалу. Козацтво виникло у XV ст. як спільнота вільних людей, що прагнули захищати свої землі. Важливою рисою козацького життя була рівність і братерство. Це дозволяло їм бути згуртованими й сильними у боротьбі проти ворогів. Козацькі символи – пісні, думи, хоругви, герби – стали частиною національної культури. Вони збереглися до нашого часу та нагадують українцям про мужність предків. Козацькі традиції та символи знайшли продовження в Українських січових стрільцях, ОУН та УПА та збройних силах незалежної України. Сьогодні козацькі традиції активно відроджуються. Наприклад популярності сьогодні набувають кавери на козацькі думи у виконанні гуртів KAZKA, KADNAY, ONUKA, за якими активно стежить українська молодь. Регулярно проводяться фестивалі та історичні реконструкції, присвячені козацьким традиціям. У Кам'янці-Подільському щорічно відбуваються історичні реконструкції козацтва в рамках фестивалів «Terra Heroica» та «Fortress Fest», де учасники відтворюють побут, бої та культуру козаків у XVI–XVIII ст., використовуючи автентичні костюми, зброю та демонструючи навички володіння нею. Щорічно також проводиться Всеукраїнська військово-патріотична гра «ДЖУРА», одним із основних завдань якої є виховання дітей та молоді в дусі відданості принципам державної незалежності і соборності, Україні та Українському народу через плекання національних військово-патріотичних історичних традицій [6]. Станом на 1 січня 2025 р. зареєстровано 817 куренів, а на Фестивалі-огляді «Ватра-2025» взяли участь понад 400 учасників-фіналістів з різних областей, які є членами зареєстрованих куренів [2]. Водночас учасники гри є активними захисниками України (джура рою «Залізні вовки» куреня імені Героя України Євгена Лисенка, лейтенант Збройних сил України, командир аеромобільного взводу Владислав Мальований).

У школах і молодіжних організаціях (сьогодні діє близько 800 козацьких громадських організацій, що об'єднують в своїх лавах понад 100 тисяч українців) [4] проводять патріотичні заходи. Наприклад заходи до Дня захисників і захисниць України (14 жовтня – день Покрови Богородиці, яку козаки вважали своєю покровителькою).

У сучасній емблематиці підрозділів Збройних Сил України простежується активне використання історико-культурної спадщини, зокрема козацької символіки. Одним із ключових елементів цієї спадщини є козацькі клейноди – символи влади, військової честі та організаційної структури Війська Запорозького. До числа таких клейнодів належать булава, бунчук, корогва, каламар, печатка, литаври, гармати, сурми, пернач. У сучасному контексті ці елементи отримують нове символічне наповнення, зберігаючи при цьому зв'язок з історичною традицією. Зокрема, булаву та бунчук можна побачити на емблемах вищого військового командування ЗСУ, що підкреслює спадкоємність військової культури та національної ідентичності. Так на сучасних емблемах військових підрозділів можна побачити схрещені шаблі – на загальновійськових знаках беретів, пістолі на знаках морської піхоти і механізованих військ, гармати – на емблемах ракетних військ та артилерії, а також протиповітряної оборони і зенітно-ракетних військ [5].

Висновки. Козацька культура – це не тільки історія, а й чинник, який впливає на сучасність. Вона вчить цінувати свободу, підтримувати одне одного й боротися за свою землю. Тому у часи військових викликів козацька спадщина є важливим фактором єднання українського суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Апанович О. Козацька енциклопедія для юнацтва: книга статей про історичне буття українського козацтва. Київ : Веселка, 2009. 717 с.
2. Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»). URL: <https://komsport.rada.gov.ua/uploads/documents/33658.pdf> (дата звернення: 04.04.2026).
3. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ: Вища школа, 1994. 539 с.
4. Козацькі організації України. URL: <https://zvitiaga.org/catalog/layer/kozacki-organizaciyi-ukrayini#>: (дата звернення: 02.04.2026).
5. Назарова Є. Козацькі символи у сучасних військових емблемах України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/kozacki-symvoly-zsu/32246509.html> (дата звернення: 05.04.2026).
6. Про підтримку Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»): постанова Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4516-20#Text> (дата звернення: 03.04.2026).
7. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея XVII–XVIII ст.: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ : Альтернативи, 1997. 367 с.

Шаган Аліна,
здобувачка І курсу
Фаховий коледж ЗВО «Університет Короля Данила»
(науковий керівник: канд. іст. наук, доцент,
доцент кафедри права імена акад. УАН о.І .М. Луцького **Федик Л. Б.**)

СОБОРНІСТЬ, СВОБОДА, ГІДНІСТЬ: КОЗАЦЬКІ ІДЕАЛИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Сьогодні Україна знову переживає часи тяжких випробувань. Повномасштабна війна проти нашої держави вимагає від кожного з нас мужності, сили духу та єдності. У таких умовах особливо важливо згадувати козацькі ідеали – соборність, свободу і гідність. Саме ці цінності були основою життя Запорозької Січі, вони формували український характер і зараз надихають сучасних захисників.

Аналіз джерел та літератури. Історики та культурологи часто підкреслюють, що козацтво стало уособленням боротьби українського народу за свободу. У працях Михайла Грушевського та Дмитра Яворницького відзначається значення Січі як демократичної військово-політичної організації. Серед сучасних дослідників важливі ідеї висловлюють Ярослав Грицак [1], Наталя Яковенко [4], Олексій Сокирко [3]. Вони наголошують, що козацька традиція не зникла – вона трансформувалася у нових умовах. Зараз українська армія, волонтерський рух та громадянське суспільство продовжують ті ж принципи – братерство, взаємодопомогу і відданість Батьківщині.

Мета статті – продемонструвати як козацькі ідеали соборності, свободи і гідності проявляються в умовах сучасної війни, та довести їхнє значення для національної єдності і перемоги України.

Виклад основного матеріалу. Козаки завжди боролися за незалежність українських земель. Вони були прикладом того, як можна поєднати силу зброї та силу духу. Їхні ідеали залишаються живими й сьогодні.

Козаки знали ціну єдності. Вони збиралися у військову раду, де рішення ухвалювали спільно. Крім того вони спільно жили, дбаючи про спільний побут та загальне благополуччя, а отже в цілому про громаду. Таким чином формувалося відчуття спільноти та братерство. Сьогодні соборність проявляється у згуртованості українців з усіх регіонів як на фронті, так і у тилу. На фронті поруч воюють бійці зі сходу і заходу, з півдня і півночі. Волонтерські штаби в різних областях координують допомогу, незалежно від мови чи місця проживання. Прикладом є «єдині гуманітарні хаби», які забезпечують військових і переселенців по всій Україні. Західні регіони України, більш безпечні для проживання, приймають переселенців і людей, які постраждали від війни та надають допомогу по адаптації на новому місці проживання.

Потужним фактором єднання стала благодійність – вона посилює почуття солідарності, співчуття та відповідальності, дозволяючи людям об'єднуватися для досягнення спільної мети – допомоги тим, хто її потребує. Сьогодні навіть частина благодійних фондів мають козацькі назви – Благодійна організація «Благодійний фонд “Козак Мамай”», ГО «Спілка Вільних Козаків».

Для козака свобода була вищою цінністю. Вона означала не тільки відсутність поневолення, а й право бути господарем на своїй землі. Сьогодні українці так само боронять свою свободу від агресора. Збройні сили України, як колись козацьке військо, стоять на передовій, відбиваючи ворога. Прикладом є визволення Київщини, Харківщини, Херсона – це боротьба за право українців жити вільно [2, с. 53].

Козаки не терпіли приниження. Їхня честь і слово воїна мали величезну вагу. Ця риса відчутна і сьогодні. Пригадати можна події Революції Гідності, а тепер – незламність українців під час війни. Люди відмовляються співпрацювати з окупантами, у тимчасово захоплених містах виходять на мирні акції, ризикуючи життям. Це доводить, що гідність – реальна сила, яка не дозволяє миритися з несправедливістю.

Таким чином, сучасна війна актуалізує ті самі принципи, що й кілька століть тому. Козацькі ідеали стали духовною основою спротиву, і саме вони допомагають українцям вистояти.

Висновки. Козацька спадщина – це не лише сторінки історії, а й дороговказ для сьогодення. Ідеали соборності, свободи та гідності живуть у сучасних українських воїнах та у кожному громадянині. Вони допомагають нам зберігати єдність, відстоювати незалежність і не втрачати людської гідності навіть у найважчі часи. Саме ця духовна сила є запорукою нашої майбутньої перемоги.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.: навч. посібник. Київ : Генеза, 1996. 360 с.
2. Калініченко К. С. Патріотичні аспекти моральних та історичних цінностей українського козацтва. *Історичний архів*. 2014. Вип. 13. С. 50–55.
3. Сокирко О. Лицарі другого сорту. Лицарі другого сорту. Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669–1726. Київ, 2006. 279 с.
4. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 1997. 380 с.

Маркевич Єлизавета, Сокоринська Мирослава,
учениці «Наукового ліцею міжнародних відносин
II–III ступенів» УМСФ,
вихованки гуртка «Юні краєзнавці»
Центру позашкільної освіти
Дніпропетровської обласної ради,
(науковий керівник: вчитель історії
«Наукового ліцею міжнародних відносин
II–III ступенів» УМСФ,
керівник гуртка «Юні краєзнавці»
Центру позашкільної освіти
Дніпропетровської обласної ради
Рубленко В. М.)

ДИТЯЧА ВОЛОНТЕРСЬКА ДОПОМОГА ЗБРОЙНИМ СИЛАМ УКРАЇНИ НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ ЯК ФОРМА НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТЯГОМ 2022–2025 РОКІВ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Волонтерська допомога дітей українським військовим є прикладом дієвої моральної та психологічної підтримки. Волонтерство як феномен добровільної активності громадян виступає способом збереження та зміцнення загальнолюдських цінностей, реалізації прав і обов'язків громадян, особистісного зростання шляхом усвідомлення людського потенціалу. Волонтерська діяльність становить фундамент громадянського суспільства, приносячи в життя людей потребу в мирі, свободі, безпеці, справедливості, силі та єдності. Рівень громадської свідомості та самоорганізації українців продовжує зміцнюватися під тиском серйозних викликів сучасності. Дитяче волонтерство є прикладом для дорослих людей, що потрібно періодично приймати участь у волонтерській діяльності незалежно від напрямку. Волонтерство дітей мотивує інших різними шляхами здійснювати різного роду допомогу Збройним Силам України і є показником для наших захисників/захисниць, заради кого вони здійснюють захист України – заради нашого майбутнього – дітей.

Аналіз джерел та літератури. Оскільки тема дитячого волонтерства в умовах російсько-української війни є новою для української історичної науки, то абсолютна більшість літератури та джерел, що її висвітлюють мають електронний формат та розміщені в мережі Інтернет. Зокрема нами були використані новинні повідомлення, які описують діяльність окремих неповнолітніх волонтерів [1; 2; 3; 5; 10; 11; 12; 13; 14]. Також опрацьовані персональні інтерв'ю з учасниками волонтерського руху [6; 7; 8; 9].

Мета статті – розглянути питання дитячої волонтерської допомоги збройним силам України на теренах сучасної Дніпропетровщини як форму національного супротиву збройній агресії Російської Федерації у 2022–2025 роках.

Виклад основного матеріалу. 10-річна Мирослава з м. Кам'янське збирала кошти для солдат грою у шашки. «Поєдинки» влаштовувала на вулиці з перехожими. До дівчинки згодом приєдналися ще двоє її друзів зі спортивної школи і разом дітям вдалося зібрати понад 20 тис. грн. Частина зібраних коштів була передана на ремонт автомобіля захисників, який був пошкоджений під час боїв, а частина грошей пішла на кріплення для касок. Близько 10 тис. грн. було перераховано на придбання дрону [14]. Навесні 2022 р. діти відомого в м. Дніпро фотокора Сергія Вольського продали листівку з автографом легендарного музиканта Кузьми Скрябіна за 1 000 гривень. Допомога 8-річного Ігоря з м. Дніпро має присмак карамелі, кавуна, вишні та дитинства. Хлопчик продає льодяники. Цукерки готує разом із татом. Загалом школяр торгував понад 17 тис грн. протягом 2022 р. Частину грошей перерахували на «Армію дронів», а решту – у різні благодійні фонди [13].

Дев'ятирічний криворіжець Матвій Матвійчук у 2022 р. зібрав 5 000 гривень на потреби ЗСУ, граючи на флейті, а 12-річна Надія з Кривого Рогу збрала кошти на аптечки для ЗСУ шляхом вигулу собак місцевих жителів [12]. У Кривому Розі хлопці Павло Незнайомий, Данііл Предгер, збудували блокпост. Зупиняють машини, просять сказати пароль та «задонатити» для ЗСУ. За дев'ять днів з кінця вересня – на початку жовтня 2022 року хлопці зібрали 6 000 гривень та передали до волонтерського фонду [1; 2]. У 2022 р. двоє маленьких криворіжців Олександр Загарій та його сестра Марія Макеєва зібрали на потреби військових 61 720 гривень. Діти зібрали кошти за сім благодійних виступів у різних містах, зокрема у Львові, Дніпрі, Києві, Кривому Розі [5]. Олександр Загарій є вихованцем музичної школи, тому в рамках благодійних виступів він грав на саксофоні мелодії українських пісень, а його сестра співала. Частину зібраних коштів передали на придбання тепловізійного прицілу, який передали на потреби військових, що перебувають на Херсонському напрямку. Другу частину коштів скерували до благодійного фонду Сергія Притули [3].

Дев'ятирічна Соломія за пів року 2022 р. вуличними концертами змогла зібрати більше 150 000 гривень. На зібрані кошти вдалося придбати бронежилети, каски, тепловізори, аптечки, ноші, термоковдри. Невелика частина грошей була віддана під час збору на автомобілі та дрони. На сьогодні Соломія продовжує займатися волонтерською допомогою, збираючи гроші на потреби Сил оборони грою на сопілці протягом декількох разів на тиждень на вулицях рідного міста Дніпро та столиці – м. Києва. За час повномасштабного вторгнення Соломія накопичила понад 350 тисяч гривень. За ці кошти родина Соломії купує дрони та автівки на фронт [2].

На вулицях м. Кам'янське протягом літа 2022 р. Мирослава Бердник, Сич Тимофій та Кривоніс Максим збирали гроші на ЗСУ, граючи в шахи. Спільними зусиллями вдалося зібрати 20 422 грн. Кошти перерахували для ремонту автомобіля, закупівлі кріплень для касок та придбання дрону одному з підрозділів ЗСУ, у якому захищають нашу країну кам'янчани [23]. У закладах загальної середньої освіти та позашкільної освіти серед здобувачів/здобувачок та вихованок/вихованців є діти-волонтери, які створюють листівки з

побажаннями військових до Дня Валентина, патріотичні обереги, браслети з ниток, серця з термомозаїки та ляльки-мотанки, поробки та займаються відтворенням старовинних українських прикрас як для продажу на потреби ЗСУ, так і як подарунки для солдат [4].

Дев'ятирічний нікопольчанин Мирон Швидкий майже щодня грає в шахи з перехожими в центрі міста. Якщо опонент програє партію — має задонатити на дрон для 93 штурмової бригади [7]. Восени 2024 р. у м. Кам'янське пройшла акція «Каштани для ЗСУ», під час якої жителі та здобувачі загальної середньої освіти міста зібрали понад тонну плодів для виготовлення мазі від варикозу для військовослужбовців [13]. Дев'ятирічна Софія зібрала 110 000 гривень для підрозділу свого батька, співаючи в парках та біля торговельних центрів [6]. Протягом вересня-жовтня 2025 р. серед 60 навчальних закладів міста Дніпро тривав екологічно-волонтерський проєкт зі збирання макулатури, результатом якого став збір 19 тон макулатури. На отримані кошти для Збройних Сил України було придбано зарядну станцію «EcoFlow» [1]. Учень 9-ї Нікопольської гімназії Олександр Потеряхін активно волонтерить, виготовляючи розпалювачі для ЗСУ [11]. Шестирічна дніпрянка Соломія Реут грою на флейті збирала гроші на бронежилети для українських бійців. За два дні Соломія зібрала суму, необхідну для купівлі одного бронежилета [1].

У смт. Петропавлівка діти створюють різні іграшки та обереги із сіна, ялинки з проволочки та бісеру, долучаються до плетіння маскувальних сіток, малюють патріотичні малюнки, створюють поробки, приносять солодощі, продукти тривалого зберігання та засоби гігієни для військових. У смт. Межова Дніпропетровської області щосуботи протягом 2022–2025 рр. проходить благодійний ярмарок, усі кошти з якого йдуть на потреби ЗСУ. Юні волонтери продають вироби, зроблені власноруч. Завдяки ярмаркам вже придбали причіп, колеса, зарядні станції, генератори та автомобіль для військових. Ідея проведення благодійних ярмарків належить 13-річній Діані Семенюк. Діана Семенюк та Дмитро Матюхін – по 13 років, Маша Ситниченко – 10 років, Каміла Семенюк та Еліна Паніотова – 8 років, Оля Пазика – 11. За цей час волонтери змогли зібрати кошти на автомобілі, генератори, зарядні пристрої, тепловізор, інструменти, запчастини на авто, теплий одяг, засоби від комарів та багато іншого [9].

Не стоять за межами дитячого волонтерства і деякі здобувачки/здобувачі загальної середньої освіти відокремленого структурного підрозділу «Науковий ліцей міжнародних відносин II-III ступенів» Університету митної справи та фінансів, які протягом 2022–2025 рр. щомісяця здійснюють обов'язковий донат на потреби українських військових та за можливості долучаються до різних видів волонтерської діяльності [6–9].

Висновки. Отже, діти-волонтери збирали кошти на потреби українських військових різними шляхами. Починаючи від гри на музичних інструментах, співу і танців, та, завершуючи продажом смаколиків, сувенірів, збором макулатури і каштанів, кришечок, залізних баночок для виготовлення окопних свічок та інше. Отримані кошти діти-волонтери передавали солдатам Збройних Сил України через власних батьків для закупівлі технічного чи медичного

обладнання, медичних препаратів, продуктів харчування, ремонту військової техніки, засобів гігієни та іншого.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Діти-волонтери: як маленькі дніпрянці допомагають ЗСУ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wxjf5NjQ07w> (дата звернення: 3.12. 2025).
2. Дівчинка з Кривого Рогу збирає гроші на допомогу ЗСУ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ot1lcHwyPDE&t=1s> (дата звернення: 19.11.2025).
3. Для побратимів тата збрала 110 тисяч гривень. Історія 9-річної Софії Клименко з Маріуполя. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=nEEDrahQbCQ> (дата звернення: 26.11.2025).
4. Збирає на дрон, граючи в шахи: 9-річний Мирон з Нікополя допомагає ЗСУ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=13EuVojpdtE> (дата звернення: 18.11.2025).
5. «Збираємо кошти для захисників України». У Кривому Розі шестеро хлопчиків збудували блокпост. URL: https://www.youtube.com/watch?v=H1H_zkmbIzQ (дата звернення: 24.11.2025).
6. Інтерв'ю з Гарнік Варварою. Запис зроблено 17 листопада 2025 р. Особистий архів.
7. Інтерв'ю з Кирпою Софією. Запис зроблено 7 листопада 2025 р. Особистий архів.
8. Інтерв'ю з Мовчан Домінікою. Запис зроблено 17 листопада 2025 р. Особистий архів.
9. Інтерв'ю з Рубленком Владиславом. Запис зроблено 29 листопада 2025 р. Особистий архів.
10. «Пишається і родина, і військові»: 9-річна Соломія з Дніпра грою на сопілці збирає гроші на ЗСУ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JxaiFEvBnK4> (дата звернення: 16.12.2025).
11. Юний волонтер з Нікополя: Як школяр допомагає Збройним Силам України? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gz-SgUjdcNU> (дата звернення: 25.12.2025).
12. Двоє маленьких волонтерів із Кривого Рогу збрали більше 60 тисяч гривень на потреби ЗСУ, влаштовуючи благодійні концерти. URL: <https://one.kr.ua/news/43266> (дата звернення: 22.11.2025).
13. Діти-волонтери Дніпропетровщини збирають кошти для захисників. Газета «Урядовий кур'єр». URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/news/diti-volonteri-dnipropetrovshini-zbirayut-koshti-d/> (дата звернення: 12.12.2025).
14. Збрали понад 20 тисяч гривень: у Кам'янському діти грають в шашки та допомагають ЗСУ. URL: <https://dnipro.tv/news-dnipro/zibraly-ponad-20-tysiach-hryven-u-kam-ianskomu-dity-hraiut-v-shashky-ta-dopomahaiut-zsu/> (дата звернення: 03.12.2025).

Маківська Софія,
учениця 7-А класу

Липненського ліцею Любарської селищної ради
(педагогічний керівник: вчителька історії та громадянської освіти
Липненського ліцею Любарської селищної ради **Багінська Т. В.**)

ЧОРНОБИЛЬСЬКА КАТАСТРОФА В ІНДИВІДУАЛЬНОМУ ВИМІРІ: УСНА ІСТОРІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Минає 40 років Чорнобильській катастрофі, яка вплинула не лише на екологічний і соціальний

стан України, а й на формування національної пам'яті. Упродовж тривалого часу радянська влада замовчувала масштаби трагедії, применшувала кількість постраждалих і не давала можливості учасникам подій відкрито говорити про власний досвід.

У цьому контексті особливої ваги набуває усноісторичний підхід, який дає змогу відтворити індивідуальний вимір трагедії, зафіксувати емоції, оцінки, побутові деталі. Сучасне покоління має унікальну можливість почути живу історію з уст очевидців аварії на ЧАЕС 1996 року. Усні історії ліквідаторів дозволяють побачити Чорнобиль не лише як техногенну катастрофу чи державну проблему, а передусім як досвід конкретних людей – водіїв, будівельників, медиків, пожежників, які виконували свою роботу в умовах невизначеності та браку інформації.

Аналіз джерел та літератури. Для комплексного висвітлення теми було використано різні типи джерел, що дозволило поєднати науковий аналіз із живою історією. Теоретичну основу роботи склала праця Т. Гундорової «Пост-Чорнобиль: катастрофізм як нова національна ідея»[1]. Вона допомогла осмислити, як саме трагедія 1986 р. вплинула на формування сучасної української ідентичності та національної пам'яті. Аналіз соціально-економічних проблем та загального контексту катастрофи базується на публікаціях В. Куценка («Чорнобильська зона...») [3] та збірнику «Зірка “полин” над Україною»[2]. Ці матеріали дали змогу порівняти офіційні дані про масштаби трагедії з реальним станом справ.

Основним джерелом дослідження стали усні спогади ліквідатора наслідків аварії на ЧАЕС Гарбузюка Анатолія Васильовича [4], які дозволили відтворити «людський вимір» трагедії.

Метою статті є з'ясування ролі усних свідчень ліквідаторів у збереженні історичної та національної пам'яті, а також відтворення через людські долі тих аспектів Чорнобильської трагедії, що тривалий час залишалися поза офіційними догмами.

Виклад основного матеріалу. Вашій увазі пропонуємо спогади ліквідатора наслідків аварії на ЧАЕС II категорії, жителя с. Липне Житомирського району Гарбузюка Анатолія Васильовича.

- Де ви працювали, коли дізналися про аварію на Чорнобильській АЕС?

- «Я почав працювати в Києві на автобазі «Київметробуд» у лютому 1986 року. Метро тоді активно будувалося, тому робота кипіла постійно – і вдень, і вночі, і у вихідні. Якщо щось траплялося, то одразу зверталися до нас. Ми звикли не ставити зайвих запитань, а просто виконувати свою справу. Навчилися, як то кажуть, читати між рядками.

- Чи одразу ви розуміли, з якою небезпекою доведеться зіткнутися?

- Пам'ятаю, як одного разу, здається в суботу, на автобазу приїхала чорна «Волга» з військкомату. Їм терміново потрібна була вантажна машина. Ніхто нічого не пояснював. Уже тоді було відчуття – сталося щось серйозне. Але першого травня всіх, як завжди, вигнали на демонстрацію. Зовні – усе ніби звично, а в повітрі – тривога.

- Які завдання ви виконували під час ліквідації наслідків аварії?

- У мене була бортова накрита машина для перевезення людей. Водіїв задіяли найперших. Довелося возити людей у зону. Під реактором копали тунель, я доставляв туди проходчиків. Хлопці були молоді, спочатку приїжджали, як на звичайну роботу, брали з дому обіди. Але завозити нічого не дозволяли – навіть охорона до кінця не розуміла, що відбувається.

Багато людей розміщували на базах відпочинку. Туди я їх і возив. Вони чекали своєї черги, відпочивали між виїздами. Жартували, сміялися. Ніхто тоді не усвідомлював, якою буде ціна.

Згодом я возив цілими вантажівками цигарки, мінеральну воду. Мій друг Юрій Байдюк перевозив спеціальний пісок, яким засипали реактор. Радіація там була страшна – інколи машину просто залишали на місці.

- Чи було інформоване суспільство та забезпечене засобами захисту?

- Захист був мінімальний: каска, чоботи та звичайна бавовняна спецодяг. Одного разу я забув здати форму. Коли заїжджали на автобазу, машини перевіряли дозиметром. Машину оглянули – все чисто. А як тільки піднесли прилад до моєї спецівки – дозиметр зашкалює. Тоді ще казали, що треба пити горілку – мовляв, «вбиває радіацію». Люди вірили у все, бо правди ніхто не говорив.

Це вже потім у Києві почали мити вулиці мильними розчинами, обливали гуртожитки зі шлангів, балкони, усе, куди могли дістати. Дітей масово вивозили з міста, хто куди мав можливість. Але відкритості не було. Людям нічого не пояснювали.

Перші поїздки були без жодних контрольно-пропускних пунктів – із зони їхали просто до Києва. Лише згодом з'явилися пункти контролю, де машини мили, перевіряли, чи нічого не вивозимо.

- Які умови праці були найважчими?

- Був випадок, який запам'ятався особливо. Один хлопець мав одружуватися. За кілька днів до весілля йому наказали їхати в зону. Він відмовився – і його звільнили з роботи. Такий був час.

На чергуваннях могли подзвонити серед ночі: треба забрати якогось працівника з дому й терміново везти на завдання. Я їхав за вказаною адресою, будив людину, і ми їхали на автобазу, а звідти – у зону. Часто доводилося ночувати там. Старші казали: усе тримається на військових. Але я бачив, що трималося воно і на звичайних хлопцях – екскаваторниках, кранівниках, водіях.

Спочатку страху не було — не розуміли. А потім прийшло усвідомлення: добром це не закінчиться.

- Анатолію Васильовичу, який випадок вас найбільше вразив?

- Пам'ятаю вихідний день у гуртожитку. Приїхав механік: «Треба машини на автобазу». Хлопці позакривалися в кімнатах, не відгукувалися. Ми не закрилися. Довелося їхати в зону порожнім КраЗом, а назад завантажили бетонними плитами. Як ми проїхали всі пости, адже нічого вивозити було не можна?! А з тих плит потім будували нову автобазу. І досі думаю, чому не закрився у кімнаті?

- Чи змінилося ваше життя після Чорнобиля?

- Спочатку ніхто і не згадував. То була робота і обов'язок. Згодом, десь у 90-ті з'явилися посвідчення. Мені дали II категорію. Були пільги, приходили якісь гроші, але я ними не дуже користувався. Тоді ніхто не думав про посвідчення –

їхали не заради паперу. Коли я захворів на онкологію, присвоїли I категорію.

Через рік-два після тих подій на нашій автобазі померло багато молодих хлопців. Ті, хто працював на екскаваторах, кранах, бульдозерах — багато хто не прожив і півтора року. Це найстрашніше.

- Чи відпустив біль пережитих подій?

- Минуло багато років. Зараз болить уже інше – війна. Знову гинуть молоді. Чорнобильці ще зустрічаються біля пам'ятника в Києві, але нас стає все менше. Раніше я теж приходив, а тепер здоров'я вже не те.

- Що має пам'ятати молоде покоління українців?

- Чорнобиль – це трагедія, яка нічого доброго не принесла. Що замовчування і брехня коштують людських життів. Що ядерна небезпека – не видумка. І що тоді всі накази йшли з Москви, з тієї «білокам'яної», де проводили свої експерименти, не думаючи про людей. А ми, робили те, що мали робити. Не з героїзму – з обов'язку.

Висновки. Отже, свідчення Анатолія Гарбузюка доводять, що саме особисті спогади є найефективнішим інструментом подолання радянських міфів. Ліквідація аварії трималася не лише на наказах, а на відчутті обов'язку звичайних людей. Їхня праця в умовах інформаційного вакууму була щоденним тихим подвигом, ціною якого стало підірване здоров'я. Через 40 років після трагедії паралелі між Чорнобилем та нинішньою війною стають особливо відчутними. Усвідомлення того, що «замовчування і брехня коштують людських життів», залишається головним уроком для сучасного покоління українців. Збереження свідчень очевидців подій Чорнобильської катастрофи – це збереження історії, данина пам'яті та спосіб захистити майбутнє від повторення подібних помилок.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гундорова Т. Пост-Чорнобиль : катастрофізм як нова національна ідея. URL: <http://life.pravda.com.ua/columns/2012/04/26/101231/> (дата звернення 25.03.2026).
2. Зірка «полин» над Україною: до 20-річчя аварії на Чорнобильській АЕС. Знаменні дати 2006. Київ, 2006. С.82–86.
3. Куценко В. Чорнобильська зона: соціально-економічні проблеми та шляхи їх розв'язання. *Економіка України*. 2008. №8. С.90–92.
4. Спогади Гарбузюка Анатолія Васильовича, 1959 р.н., ліквідатора наслідків аварії на ЧАЕС I категорії.
5. Якубович Т. Причини Чорнобильської аварії: що відомо через 30 років. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27693636.html> (дата звернення 25.03.2026).

Наукове видання

Україніка молода: збірник статей

Випуск 14

Науковий редактор: Стельникович С. В., д-р іст. наук, професор, завідувач кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Відповідальний редактор: Ковальчук І. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Технічний редактор: Ковальчук І. В., канд. іст. наук, доцент кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Надруковано з оригінал–макета авторів

Адреса організаційного комітету:

10014, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, буд. 40

Ел. пошта: kovalchuk190586@gmail.com

www.zu.edu.ua

Підписано до друку 30.06.26. Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 5,35. Обл.-вид. арк. 5,5. Наклад 100.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка.

м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40

Свідокство про державну реєстрацію:

серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.

електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua